

Poštnina v kraljevini SHS
v gotovini plačana.

ČAS

Znanstvena revija
»Leonove družbe«

Letnik XVI Zvezek 5-6.

LJUBLJANA, 1922

Tiska Jugoslovanska tiskarna.

Vsebina.

I. Razprave in članki:

Šola in cerkev. Univ. prof. dr. Lambert Ehrlich — Ljubljana	305
Zgodovinski pregled	305
Stališče cerkve	307
Pravica države	310
Francija	312
Anglija	314
Nemčija	317
Druge dežele	318
Mehanizem in vitalizem. Dr. Angela Piskernik, asi- stentka dež. muzeja v Ljubljani	320
I. Filozofsko razmotrivanje sveta	320
II. Kaj je življenje in katera so njegova svojstva	323
III. Prirodoslovna razlaga življenjskih pojavov	325
1. Mehanizem	326
2. Neovitalizem	330
3. Neovitalizem v luči kritičnega mehanizma	333
Sumerški izvor abac. številčnih imen. Univ. docent dr. Karel Oštir — Ljubljana	336
K vprašanju o starokrščanski umetnosti. Univ. hon. nastavnik Jos. Dostal	363
Jugoslovenska Toskana. Glose ob jubileje, ki jih ne praznujemo. Nabral dr. Ivan Pregelj — Kranj	376

II. Iz našega kulturnega življenja:

Debata o slovenskem književnem jeziku. I. Dolenc	383
V. jugoslovenska umetnostna razstava. Dr. Fr. Stelé — Ljubljana	387
Filozofija: Zimmermann dr. S. Kant i Neoskolastika. Dio I. i II. (F. Kovačić)	394
Zgodovina: Politično življenje Slovencev. Spisal dr. Dra- gotin Lončar (Dr. K. C.)	396
Planinstvo: Na planine. Spisal Pavel Kunaver (Dr. J. S.)	397

III. Kulturne drobtine:

K razpravi univ. doc. dr. K. Oštir'a	398
Sumer in Akkad (Ehrlich)	399
Mednarodni kongres za primerjevalno veroslovje	400
. . . . .	
. . . . .	
. . . . .	
Listnica uredništva	400

Šola in cerkev.

Univ. prof. dr. Lambert Ehrlich — Ljubljana.

Zgodovinski pregled.

Šolska izobrazba je bila do 15. stoletja več ali manj izključna domena cerkve. Škofje so skrbeli za izobrazbo duhovniškega naraščaja po stolnih in samostanskih šolah, po seminjskih in vseučilišnih. Karol Veliki je sicer odredil, da morajo duhovni pastirji vpeljati verouk za vse ljudstvo in vsled tega so nastale takozvane farne šole, a posvetni stanovi so redkokdaj pošiljali svoje otroke k pouku v posvetnih vedah. Ako pa je na teh šolah poučeval kak posvetni učitelj, je moral za to dobiti pooblastilo od cerkvene oblasti. V 13. stoletju, ko se je bila po mestih in trgih razvila obrt in trgovina, so tudi trgovci in obrtniki pošiljali svoje otroke v farne šole, ali pa so ustanavljali po mestih posebne šole, ki so pa stale pod cerkvenim nadzorstvom in stolni »šolaster« je moral dati venia docendi. Nadalje: kadar so mesta hotela ustanoviti šolo, so si od papežev in škofov izprosila šolskih pravic. Šola je veljala splošno za cerkveno zadevo, in to tudi še po reformaciji. Neka določba vestfalskega miru (1648) označuje šolstvo kot ecclesiae annexum. Ne čudimo se torej, če je cerkev dosledno pospeševala šolstvo z raznimi določbami na vesoljnih cerkvenih zborih (Conc. Trident. V. 1), na zborih nemških škofov (1536—1628), da je vzdrževala učitelje, pooblastila jezuite za šolski pouk itd.

Država se je začela zanimati za šolstvo šele tedaj, ko je postal v smislu protestantizma deželni knez summus episcopus in se kot tak čutil poklicanega, urejevati vse cerkvene zadeve, torej tudi šolstvo.

V 18. stoletju so se nadalje v Evropi razpasle po vseh deželah teorije o absolutistični državi in vladarji so si prisvajali tudi v katoliških državah (Ludovik XIV. v Franciji, Jožef II. v Avstriji) popolno nadvlado nad vsemi, torej tudi nad verskimi in šolskimi zadevami. Toda kljub temu je v 17. in 18. stoletju

šola ohranila konfesionalni značaj, ki se je javljal v tem, da se je gibal ves pouk v verski atmosferi in da so cerkveni organi vršili nadzorstvo nad njim, ker so tako protestantski kakor katoliški vladarji smatrali šolstvo kot *res ecclesiastica*. Še v začetku 19. stoletja (l. 1802) pravi Böhmer, slovit protestantski jurist svojega časa, da je pravica, ustanavljati šole, pravica cerkve, in da so torej šole in v šolskem pouku zaposlene osebe podrejene cerkvenemu pravosodju.¹

Šele francoska revolucija je temeljito prevrgla tradicionalno pojmovanje šole kot cerkvene zadeve. Famosni izrek revolucionarja Dantona: »Otroci se rodijo prej državi kot staršem« je postal prevratno geslo za 19. stoletje na šolskem polju. Prvi, ki je to načelo v naravnost despotični obliki izpeljal, je bil Napoleon I. »Javni pouk v celi državi je izročen izključno (cesarski) univerzi. Nobena šola katerekoli vrste se ne sme brez dovoljenja ustanoviti« (čl. 1, 2. dekreta 17. marca 1808). Ta univerza je bila državni učni zavod in obenem šolska oblast.

Tudi v Avstriji se je pod Marijo Terezijo in Jožefom II. pojavila tendenca, šolo spraviti popolnoma pod državno kontrolo in režijo (»šola je politikum«).

Tem zgleodom so sledile tekom 19. stoletja vse države ter skušale dobiti več ali manj vpliva na šolstvo. Tako so izšle državne šolske odredbe na Švedskem l. 1842, v Belgiji l. 1842, na Portugalskem l. 1844, na Španskem l. 1850, v Italiji l. 1859, na Grškem l. 1834, v Angliji l. 1839 in 1870, na Bavarskem l. 1802, na Württembergškem l. 1836 itd.

Devetnajsto stoletje je doba silnega razmaha šolstva, in sicer pod patronažo države. Celo stoletje skuša država povsod pritegniti šolstvo nase ter si ustvariti v šolstvu mogočno sredstvo, da podržavi nekako vse življenje in mišljenje narodov! Ona država, ki se takorekoč 18 stoletij ni brigala za vzgojo, čuti naenkrat v sebi učiteljski poklic: Upravitelj, vlada, vojak naj bo hkrati tudi učenik.

Vedno bolj drzno in bolj neprikrito so zagovorniki državnega šolstva tekom 19. stoletja izpovedovali sledeča načela:

1. Splošna šolska obveznost: država ima pravico, vpeljati splošno šolsko obveznost za elementarni pouk.

¹ Principia jur. can. Gottinge, 1802, § 456, Kirchenlexikon II. Aufl. Schulfrage, p. 1976.

2. Državna režija šole: šolstvo je izključna domena državne oblasti, na katero niti starši niti cerkev ne imej ingerence in ki naj služi v to, da se ljudstvo vzgaja v državnem smislu. To so skušale države realizirati potom enotno organizirane šole, potom šolskega monopola, ali vsaj potom državne kontrole vsega šolstva.

3. Laicizacija šolstva: Šola naj služi le posvetnemu pouku, naj bo »sekularizirana«, nevtralna, brez vsake konfesionalne nianse; vsi otroci brez ozira na razliko vere naj jo posečajo.

Stališče cerkve.

Cerkev je proti tem neprestanim poskusom države, monopolizirati vse šolstvo in izpodriniti vpliv staršev in cerkve iz šolstva, tekom 19. stoletja pogostoma in na nedvoumen način nastopila.

Tako so se zavzeli francoski škofje proti šolskemu monopolu napoleonske univerze. Nemški škofje so na zboru v Würzburgu l. 1848 naglašali božjo pravico cerkve do svobodnega pouka. Pij IX. je protestiral v konsistoriju 1. novembra 1850 proti italijanski šolski postavi z dne 4. oktobra 1848, ki podreja vodstvo vsega šolstva ministru, ozir, vladnim organom.²

V pismu z dne 14. julija 1864 protestira Pij IX. proti name-ravani šolski postavodaji v Badenu in označuje stališče cerkve s temi-le besedami: »V ljudskih šolah mora verski pouk nadvladati ves ostali šolski pouk, tako da so drugi predmeti pripomočki za verouk... Namera izključiti cerkveno oblast iz ljudskih šol je navdahnjena od cerkvi zelo sovražnega duha in od želje, da ugasne v narodih luč naše svete vere.«³

Pij IX. je nadalje obsodil l. 1864 sledeče nauke:

1. V encikliki *Quanta cura*: Družina imej svoj *raison d'être* v civilnem pravu: vsled tega je civilni zakon edini vir in temelj vseh pravic staršev nad otroki in zlasti pravice pouka in vzgoje. Duhovščini, kot sovražnici... napredka, vede in civilizacije se mora odtegniti vsakršna... ingerenca na pouk in vzgojo mladine.

2. V »Syllabus«, čl. 45: Vodstvo javnih šol, v katerih se vzgaja krščanska mladina kake države, ... se more in se mora

² Les Ecoles-Documents du Saint Siège, Paris 1911, p. 167.

³ O. c. p. 1.

poveriti civilni oblasti, in sicer tako izključno, da nima nobena druga oblast pravice vmešavati se v šolsko disciplino, v učni načrt, v izbiro in aprobacijo učiteljstva.

Čl. 47: Pravilno pojmovan interes države zahteva, da so ljudske šole, ki so odprte otrokom vseh stanov, ...proste vsake nadoblasti, vodstva, ingerence cerkve in da so podrejene popolnoma civilni in politični oblasti...

Čl. 48: Katoličani smejo privoliti vsakemu takemu sistemu mladinske vzgoje, ki je prost vsakega vpliva katoliške vere in cerkvene oblasti in ki ima edinole ali vsaj v glavnem za cilj, da poučuje (mladino) v naravnih vedah in o smotrih družabnega življenja na zemlji.

L. 1866 je kongregacija S. Officii odgovorila škofom Švice na vprašanje glede obiska mešanih in nekatoliških šol, da samoposebi obisk ni dovoljen, a v danih razmerah se prepusti odločitev škofom; a dva pogoja morata biti izpolnjena: 1. zadosten razlog, da n. pr. pravih katoliških šol ni na razpolago, 2. da je poskrbljeno na drug način za dovoljen verski pouk dotičnih otrok in da ni neposredna nevarnost za otroke radi slabih knjig itd.⁴

L. 1865 je svarila rimska Propaganda s posebno okrožnico orientalske škofove, da naj branijo katoličanom pošiljati otroke v protestantske in pravoslavne šole.⁵

V instrukciji, ki jo je naslovila kongregacija S. Officii na škofove Združenih severoameriških držav, svari cerkev pred brezversko državno šolo in naroča škofom kot dolžnost, da ustanavljajo verske šole, starše pa opominja, da gmotno prispevajo; onim staršem, ki brez potrebe dajo svoje otroke v državne šole, ne da bi jih zadostno zavarovali proti nevarnostim takih šol, se mora odreči odveza.⁶ V pismih na škofove newyorške province z dne 23. maja 1893 in na kardinala Gibbonsa z dne 31. maja 1893 se Leon XIII. odločno zavzema za to, da katoličani vzdržujejo svoje lastne verske šole in da so javne državne šole neki malum, quod tolerari potest le v skrajnih slučajih.⁷

⁴ O. c. p. 13.

⁵ O. c. p. 119.

⁶ Op. c. p. 25.

⁷ O. c. pp. 34, 43.

V osebnem pismu na belgijskega kralja Leopolda II. je Leon XIII. 4. nov. 1879 obsodil belgijsko šolsko postavo z dne 1. julija 1879, ki izločuje vsak verski pouk in vpliv cerkve iz javnih šol, in v konsistoriju dne 28. avgusta 1880 vzpodbuja belgijske škofe k odločnemu odporu proti brezverskim šolam.⁸

V konstituciji »Romanos Pontifices«, naslovljeni na škofe in misijonarje Anglije in Škotske, z dne 8. maja 1881 Leon XIII. odločno poudarja pravico in dolžnost škofov, da vizitirajo elementarne, najnižje šole, ker so ravno te silne važnosti, da se najnežnejša mladina nauči pravih naukov.⁹

Enaka načela naglašja Leon XIII. v svojem pismu na predsednika francoske republike z dne 12. maja 1883 in v sledečih enciklikah: »Nobilissima Gallorum gens« z dne 8. febr. 1884, v kateri kratkomalo pravi: »Ecclesia ... semper scholas, quas appellant mixtas vel neutras aperte damnavit«; na ogrske škofe z dne 22. avg. 1886 in 21. sept. 1893; na bavorske škofe z dne 22. dec. 1887; na poljske škofe z dne 19. marca 1894; na avstrijske škofe z dne 1. maja 1894; na avstrijske, nemške in švicarske škofe z dne 1. avg. 1897; v okrožnicah na kanadske škofe z dne 14. marca 1895 in 8. dec. 1897; nadalje v velikih enciklikah, namenjenih vsemu svetu: »Libertas praestantissimum« z dne 20. jun. 1888, »Sapientiae christianae« z dne 10. jan. 1890, »Rerum novarum« z dne 16. maja 1891.

Sistematično in kratko kodificira cerkvena načela glede šolske vzgoje novi cerkveni zakonik.

Tako pravi kanon 1113: Starši imajo strogo dolžnost, da poskrbijo za versko in moralno kakor tudi za fizično in posvetno vzgojo svojih otrok.

Kanon 1372: V pouku ne le ničesar ne sme biti, kar bi nasprotovalo katoliški veri in nravnosti, ampak verska in moralna vzgoja mora biti na prvem mestu.

Kanon 1374: Katoliški otroci naj ne posejajo nekatoliških, nevtralnih, mešanih šol, ki jih namreč pohajajo tudi nekatoliški otroci.

⁸ O. c. pp. 67, 63.

⁹ O. c. p. 97.

Kanon 1379: Kjer ni katoliških šol, naj zlasti škof poskrbi, da se ustanove. Verniki naj gotovo po svoji moči pomagajo, da se katoliške šole ustanavljajo in vzdržujejo.

Cerkev pa se tudi jasno zaveda, odkod izvira ideja nevtralne, nekonfesionalne državne šole.

Leon XIII. piše v svoji encikliki »Humanum genus« z dne 20. aprila 1884: »Framasonska sekta osredotočuje vse svoje sile in napore na to, da dobi vzgojo mladine v svoje roke. Framasoni upajo, da bi se jim lahko posrečilo, izobraziti po svojih idejah tako nežno mladino... Zato močejo trpeti pri vzgoji in pouku otrok služabnikov cerkve, ne kot nadzornikov, ne kot učiteljev. Že v več deželah se jim je posrečilo, poveriti vzgojo mladine izključno laikom, kakor tudi izločiti iz moralnega pouka velike in svete dolžnosti, ki vežejo človeka na Boga.«

Pravica države.

Naloga države je, nadzirati javni red in skrbeti za javni blagor, t. j. skrbeti za pogoje, da si ustvari vsak državljan po svojih močeh časno blagostanje. Ni pa država neposredno poklicana, biti vzgojiteljica. To postane njena naloga šele posredno. Gotovo ima pravico, zanimati se za to, kakšni bodo njeni bodoči državljani. Zato država lahko zahteva: 1. od onih, ki bodo državo enkrat upravljali in vodili, neko mero izobrazbe; 2. v dobi, ko se tako razširjajo državljanske pravice, ko je vse ljudstvo poklicano, da pri volitvah vpliva na usodo države, država opravičeno stremi za tem, da postanejo široke mase deležne najelementarnejšega pouka; 3. država ima pravico, da se obvaruje pred nevednostjo in moralno inferiornostjo in zato se mora interesirati, da se oboje preprečuje po šolski izobrazbi in vzgoji; 4. ako starši, ki so v vesti obvezani, da poskrbe svojim otrokom primerne vzgoje, tega ne utegnejo ali ne marajo, je država poklicana, da v tem oziru starše nadomesti.

Iz vseh teh razlogov sledi, da se država nikakor ne sme desinteresirati pri vzgoji mladine.

Praktično sledi iz prejšnjih načel, da so šole v polnem pomenu besede res mixta, ki se da urediti samo potom medsebojnega sporazuma med cerkvijo, državo in starši. Napačno bi bilo zahtevati, da se cerkvi prisodi načeloma izključno nad-

zorstvo in vodstvo vse, tudi posvetne vzgoje, ravno tako napačno, kakor če bi si to izključno pravico prisvajala država. Zdravo vrhovno šolsko vodstvo more biti le kombinacija med cerkvenimi in državnimi organi. Oblika te kombinacije pa je po različnih krajevnih razmerah lahko različna.

Toda država nima nobene pravice, da šolstvo monopoli- zira. Državni šolski monopol je napad na naravne pravice staršev, krši naravno pravico državljanov do svobodnega pouka in tepta od Boga dane pravice cerkve do vzgoje. Naravnost tiransko in proti vsem demokratičnim načelom je, ako je združena z državnim šolskim monopolom še splošna šolska obvez- nost, posebno pa v onih državah, kjer obiskujejo državne šole raznoverski otroci.

Državni šolski monopol se je razpasel približno v zadnjih sto letih. Ta državna šola in državni monopol je posledica državnega absolutizma, ki izvira iz časov reformacije, ki je dala deželnemu vladarju moč nad cerkvijo ter ustvarila ce- zaropapizem. Državni absolutizem nad šolo bo trajal tako dolgo, dokler bo trajal pojem o absolutni državi. V smislu ab- solutne države je država vir vse pravice, ona je »der präsente Gott«, »das sittliche Universum« in kot taka hoče biti tudi vrhovna učiteljica in vzgojiteljica. »Ta vse obsegajoča oblast države nad šolo je najhujša nevarnost moderne države in je tem strašnejša, čim manj se tudi najboljši krogi — pristavim, tudi katoliški krogi — tega zavedajo« (škof dr. Haffner).¹⁰

Sicer je res, da je na mesto prejšnjega absolutističnega režima stopila konstitucionalna ali demokratična država, pa glede šole je ostal sistem isti, samo nosilci sistema so drugi. Moderni parlamenti ne predstavljajo glede šolstva nič drugega kakor večglavi absolutizem. Je samo vprašanje, kateri abso- lutizem je slabši.

Državni monopol šolstva v resnici ni drugega kakor dr- žavni socializem na polju šolstva. Mi se borimo proti odpravi zasebne lasti, proti popolni socializaciji na materialnem polju, a se ne zavedamo, da moderna država, če si lasti režim in monopol šolstva, socializira ljudstvo v idealnem oziru in mu jemlje njegove prvenstvene pravice do vzgoje otrok.

¹⁰ Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland, Mün- chen 1911, p. 255/

To podržavljenje vsega pouka, napredka, umetnosti, znanstvenih raziskovanj, ki se je zlasti v nekaterih državah, kakor v Nemčiji, v zadnjih časih razvilo, je vedi, umetnosti, obrti samo v škodo. Vse takozvane državne obrtne šole, državne akademije i. dr. hirajo na tem, da hočejo mehanično in šablonsko vzgojiti v veliki masi umetnike, znanstvenike i. dr. »Blazno je, vzgajati n. pr. v Berlinu 190, v Monakovem celo 600 mladeničev za slikarje, kakor bi bilo blazno, če bi hoteli vsako leto vzgojiti 1000 pesnikov.«¹¹ Značilno je za to vrsto državne vzgoje, da je bilo v Nemčiji za umetnike in znanstvene raziskovalce na vseh poljih merodajno mnenje nemškega cesarja Viljema. Tako je n. pr. l. 1903 v diskusijah o znanstvenem vprašanju »Bibel und Babel« bilo velikega pomena, »da so baje trditve Delitzscha našle v polni meri ‚allerhöchste Zustimmung‘«; velika znanstvena senzacija je bila, ko se je cesar v lastnoročnem pismu izrekel proti Delitzschu.¹² Ali ni smešno, če beremo, da je izrekel pruski minister v Rheimbaben pri otvoritvi umetnostne akademije v Düsseldorfu sledeče besede: »Zelo razveseljivo je, da se Düsseldorf giblje točno v onih smereh, ki jih zamisli in želi nemški cesar... Ako Düsseldorf goji tako idealno umetnost, se s tem izkazuje zvestega služabnika svojega cesarja.«¹³ Na splošno se lahko pravi: Čim več je privatne podjetnosti na polju šolstva, umetnosti, znanstva, tem večji bo napredek in tem lažje bodo posamezni ženiji prihajali na površje; čim več pa bo državne šablone, tem manj bo prave umetnosti.

Na naslednjih straneh podamo kratko sliko šolstva po raznih deželah.

Francija.

Državni šolski monopol, ki ga je uvedel Napoleon, je bil odpravljen s šolskim zakonom iz l. 1833 in 1850, ki stoji v znamenju svobodnega ljudskošolskega pouka. Ker pa je l. 1882 vlada proglasila načelo brezverskega šolskega pouka v državnih šolah, se je poleg državnih šol močno razvil sistem privatnih verskih šol (écoles libres). L. 1901 je Francija štela okrog 17.000 verskih šol in kakih 40% vseh otrok je pohajalo te šole.

¹¹ l. c. p. 263.

¹² Hermann Gunke, Israel und Babylonien, 1903, p. 5.

¹³ Historisch-pol. Bl. l. c. p. 262.

To pa kljub temu, da je država hotela verske šole izstradati s tem, da je izdala zakon (30. oktobra 1886), ki je prepovedal občinam, dati verskim šolam katerokoli podporo. Leta 1901 so hoteli nasprotniki cerkve verske šole uničiti na ta način, da so kongregacije, ki so se pečale s šolsko vzgojo, izločili iz šolskega pouka. Čl. 14. zakona Waldeck-Rousseau od 1. julija 1901 določa: »Člani kongregacij, ki niso avtorizirane od vlade, niso upravičeni voditi katerikoli učni zavod.«

L. 1904 je pa Combes izločil načeloma vse kongregacije iz šolskega pouka z zakonom, ki pravi, da so vse kongregacije, čeprav so avtorizirane, izključene iz šolskega pouka; nadalje za uk izdane avtorizacije se vse prekličejo.

Posledica tega barbarskega zakona je sicer bila, da je spet bilo zatvorenih nad 10.000 verskih šol, toda versko šolstvo s tem nikakor ni bilo odpravljeno. Katoličani so se poslužili državljsanske svobode ter otvorili druge šole in danes je versko šolstvo v Franciji tako močno, da se približno 15% do 20% vse mladine vzgaja v verskih šolah.

Bulletin de la Société Générale d'Education et d'Enseignement l. 1922, snopič za januar-februar, podaja na str. 55 statistiko za 40 départements; izkazuje v teh départements 5000 verskih šol s 346.067 otroki, v državnih šolah pa se nahaja 1.461.575 otrok. Nekateri départements imajo posebno močno razvito versko šolstvo:

Dép. Côtes du Nord ima 36% otrok v verskih šolah, dép. Finistère 33%, dép. Ille et Vilaine 55%, dép. Loire (Haute) 35%, dép. Rhône 33%, Vendée 52%.

Da pa morejo katoličani tudi danes uspešno tekMOVATI z državnimi šolami, za to je več vzrokov:

1. Globoka zavest francoskih katoličanov, da je verska šola bolj koristna otrokom kot državna šola z laično moralno. Ta zavest jih žene, da poleg stroškov za državne šole vzdržujejo iz lastnih sredstev vse privatno šolstvo.

2. Vlada velika svoboda glede otvoritve privatne šole; za to ni treba posebnih formalnosti.

Če kdo želi¹⁴ v kaki vasi otvoriti kako privatno šolo, zado-
stuje, da se izkaže s spričevalom dovršenega učiteljišča, da
javi svojo namero in naznani lokal za šolo županu, prefektu,

¹⁴ Almanach Catholique Français 1922, p. 305.

prokuratorju republike in inšpektorju akademije. Ako župan tekom osmih dni, inšpektor akademije tekom enega meseca formalno ne ugovarja, sme otvoriti šolo: toda ugovor je upravičen samo tedaj, ako govorijo higienični ali moralni razlogi proti stavljeni prošnji. Proti takemu ugovoru more prosilec vložiti priziv na Conseil Départemental in končno na Conseil d'Etat.

3. Notorično je, da se krivične šolske postave ne izvršujejo. To velja posebno po vojski glede zakonov proti kongregacijam. Danes nekatere kongregacije mirno poučujejo brez avtocrizacije. druge se pa polagoma vračajo na svoja mesta in vlada se malašč ne zanima, če je prosilec za otvoritev privatne šole član kongregacije ali ne.

Vladi sô nadalje kongregacije dobrodošle, ker je zavladala velika kriza v rekrutaciji učiteljskega osebja. Leon Berard je rekel v parlamentu 20. novembra 1920: »Ako bo akutna kriza glede učiteljstva trajala še pet let, bo stala republika pred dilemo: ali kongregacije ali pa nepismeni posvetni učitelji.«¹⁵

Občini je sicer zabranjeno, podpirati privatno šolo kot zavod, pač pa sme podpirati revne otroke vseh šol ter jim preskrbeti šolske potrebščine, kar pride seveda šoli v prid.

4. Demagoški argument sovražnikov cerkve, da verske šole niso sposobne vzgajati mladino za velike naloge življenja in za domovino, so katoličani sijajno ovrgli: pokazali so namreč na sledeče može, ki so izšli iz verskih šol: Foch, Castelnau, Fayolle, Franchet d'Esperay, Lyautey itd.

Skratka: verska šola deluje danes v Franciji neovirano in si je priborila svoj stari renomé, katoličani pa delajo zdaj na to, da vlada podpira privatne šole v enaki meri kakor javne šole.

Anglija.

Psihâ angleškega naroda glede šolskega vprašanja je najbolje označena s tem, da želijo Angleži, da se otroci vzgojijo »reverentially and righteously« (spoštljivo in pošteno v verskem smislu). Angleško ljudstvo je v svojem bistvu verno ljudstvo in »ako bi kaka angleška vlada proklamirala, da bo vpeljala vzgojô, pri kateri se ne bo imenovalo božjega

¹⁵ Yves de la Brière, S. J., Les Congrégations Religieuses et le Droit d'Enseignement; Bulletin de la Société Générale d'Education 1922, p. 121.

imena, bi jo dežela takoj pomedla s površja,« tako je izjavil kardinal Bourne 13. februarja 1909 na katoliškem kongresu v Hullu.

Nadalje odklanjajo Angleži katerikoli državni monopol šolstva, posebno pa tak, ki bi hotel usiliti ljudstvu brezbarveno nevtralnno šolo. Angleži sovražijo vsako nasilno šablono in vidijo v prostem razmahu vseh sil pravi napredek naroda. Svobodo in demokracijo pojmujejo tako, da je treba ravno manjšinam zagotoviti njihove pravice. Ako se ustvarjajo posebne šole za slepce, gluhoneme, za slaboumne, in ako se sploh šolstvo specializira po strokah, je samoobsebi razumljivo za Angleže, da se je treba ozirati tudi na različne verske potrebe. Čeprav pa je ravno v Angliji verski problem najbolj zapleten (približno 17 milijonov Anglikancev treh različnih naziranj, okrog 20 milijonov sekt: unitarci, baptisti, metodisti, presbiterijanci, kongregacionisti itd. itd., in 2 milijona katoličanov), je šolski problem razmeroma najbolj povoljno rešen.

Keating, škof v Northampton, pravi v svojem pastirskem listu za advent 1916: »1. Naše šole so neoporečno katoliške, s katoliškimi emblemi, s katoliškim vodilnim in učnim osebjem, impregnirane z onim milim Kristusovim duhom... Redovniki nosijo nemoteno (v šoli) redovniško obleko; križev se ni odstranjalo. Nikdo se ni vmešaval v naš načrt verskega pouka. 2. Naše katoliške šole z izrecno konfesionalnim značajem in cerkvenim nadzorstvom so skoro popolnoma vzdržavane od javnih fondov.«

Načelo, na katerem sloni sedanje angleško pojmovanje šole, je sledeče: Šolske doklade, ki jih pobira vlada od vsega naroda v enaki meri brez razlike verstev, se morajo vračati ljudstvu v obliki take vzgoje, katere se lahko vsi državljani udeležijo, ne da bi trpela njihova vera. Ker pa različna verska naziranja ne dopuščajo uniformirane enotne šole, mora država v polnem priznanju verskih diferenciacij podpirati različne vzgojne sisteme, in sicer razmeroma v enaki meri.

V smislu teh načel je bil razvoj angleškega šolstva sledeči: Do l. 1870 je bila vsa vzgoja prostovoljna in večinoma v rokah

raznih verskih skupin. Od l. 1870 se je vlada začela brigati za šolstvo; vpeljala je splošno šolsko obveznost, naložila šolski davek tam, kjer še ni bilo šol, a s temi davki je vzdrževala edino-le svoje brezverske šole. Proti temu so vodile enoten boj vse konfesije ter zahtevale »educational equality« (šolsko enakopravnost). Zanimivo je bilo, da se je v teh državnih šolah moralo brati sv. pismo, a brez konfesionalne razlage. Proti tej točki so se uprli posebno katoličani, češ, da je to naravnost vzgoja k protestantizmu, ki prepušča razlago sv. pisma individualnemu razlaganju.

L. 1902 so dosegle konfesionalne šole v glavnem enakoopravnost; šolski zakon tega leta določa, da se vse šole, državne in verske, vzdržujejo po enakem ključu iz javnih fondov, bodisi državnih prispevkov (»grants«) ali šolskih doklad (rates«) dotičnega kraja.

Samo za stavbišče in šolsko poslopje mora skrbeti in jih vzdržati dotična konfesija.

Statistika iz l. 1906 je naštel 14.140 verskih (»voluntary« ali »denominational«, ali »non provided schools«) s 3,705.019 otroki, in 6145 državnih (»Council« ali »undenominational« ali »Board schools«) s 3,172.622 otroki.

Katoliško šolstvo je štelo 1920:¹⁶ 1208 šol z 257.803 otroki. Ako primerjamo s tem številom katoličanov: 1,898.843, vidimo, da so skoro vsi katoliški otroci vzgojeni v katoliških šolah; kajti navadno se sme računati, da znaša število šoloobveznih otrok šestino vsega prebivalstva.

Posamezne verske šole so urejene na sledeči način: Posebni šolski odbor (Committee of Menagement) šestih oseb, izmed katerih imenuje štiri lastnik šole (cerkev), dva pa šolska oblast (Education authority), vodi upravo šole. Ta odbor predlaga učitelje lokalni šolski oblasti, ki jih pa sme odkloniti samo z ozirom na nedostatno strokovno kvalifikacijo. Odbor nadalje nadzoruje šolo glede verouka in cele tendence pouka sploh ter sme učitelje, ki bi ne odgovarjali v tem oziru, odpustiti. Škofijski nadzornik inspicira šole in v ta namen sta mu dva dneva na leto na razpolago. Odbor mora skrbeti za vzdrževanje poslopja, vsi drugi stroški se krijejo iz javnih sredstev.

¹⁶ The Catholic Directory, 1920, p. 572.

Velika svoboda Anglije na polju šolstva očitno veličini Anglije ni škodovala; Angleži jo nasprotno skrbno varujejo kot palladium prave svobode in demokracije. Ista svoboda velja glede srednjih šol: katoličani imajo 431 srednješolskih zavodov z 32.382 gojenci.¹⁷

Nemčija.

V Nemčiji je prevladovala do zdaj na splošno k o n f e s i o - n a l n a državna šola; sicer so si pa posamezne države uredile konfesionalno šolo vsaka po svoje.

N. pr. v Badenu je šolski zakon iz l. 1892 določil, da poučuje verouk duhovnik, in sicer tri ure na teden, razen tega sme še posvetni učitelj, ki je odobren od cerkvene oblasti, porabiti šest ur na teden za ponavljanje verouka v raznih razredih.

Na Bavarskem stoji šolstvo v smislu zakona iz l. 1852 pod nadzorstvom župnikov kot najnižje kontrolne inštanče. Pa tudi pri imenovanju distriktnih nadzornikov, pri šolskih odredbah, zadevajajočih verouk, morajo škofje dobiti priliko, da zavzamejo svoje stališče.

V Prusiji je verouk obligaten in župnik je poklican, da ga daje, oziroma dotičnega učitelja nadzoruje.

Po polomu, ko si je Nemčija ustvarila novo republikansko ustavo, je stavil centrum v takozvanem weimarskem kompromisu, sklenjenem s socialisti, kot pogoj sodelovanja pri sestavi vlade, da mora glede šolstva novi državni zakonodajni program pripoznati svobodo v tem smislu, da so konfesionalne, simultanske in brezverske šole v enaki meri deležne državnih podpor. Ko so skušale nekatere posamezne države vtihotapiti preko tega kompromisa obvezno državno brezversko šolo, so katoličani inscenirali šolski štrajk.

V januarju t. l. (1922) je prišel res šolski zakonski načrt v pretres in vladni načrt pozna v smislu weimarskega kompromisa trojno šolo: konfesionalno, posvetno, simultansko. Zakonski načrt uvaja nadalje v šolstvo starše, kot »vzgojnega upravičenca«, ki odločuje o verskem značaju vzgoje.

¹⁷ Primerjaj za Anglijo: The Education Question, London. — The Secular »Solution« of the Education Difficulty, M'Nabb O. P., London 1909. — The Rights of Minorities, Rickaby, S. J., London 1905. — Mr. Birrel's Education Bill, Gallwey S. J., 1906.

Druge dežele.

V Holandiji¹⁸ vlada dualni sistem državnih brezverskih in privatnih verskih šol, ki uživa o v enaki meri podporo države. S šolskimi zakoni iz l. 1857, 1863 in 1878 so se vpeljale brezverske državne šole. Šele po dolgem boju se je katoličanom posrečilo, izvojevati si enakopravnost verskih šol. L. 1889 je katoliško - konservativna večina sklenila zakon, da mora država podpirati konfesionalne ljudske šole, l. 1902 pa podoben zakon za privatne srednje šole.¹⁹ L. 1898 je bilo 3096 državnih in 1430 privatnih šol.

V Belgiji²⁰ je vpeljala liberalna vladna večina l. 1879 državni šolski monopol in izločila verouk iz šole. Toda že leta 1884 je katoliška parlamentarna večina sprejela zakon, po katerem občina lahko zahteva verouk v ljudskih šolah, in l. 1895 zakon, ki uvaja verouk kot obligaten predmet na vseh državnih šolah. Privatne katoliške šole podpira vlada enako kakor državne, v razmerju števila otrok. L. 1920 je izdala vlada za katoliške šole 63,053.000 frankov, l. 1921 pa 76,004.000 frankov. Katoličani vzdržujejo nadalje 82 srednješolskih zavodov.

V Italiji je sicer državna šola brezverska, a občine lahko zahtevajo, da se uvede verouk. Poleg državnih šol je pa privatno šolstvo, čeprav ne uživa državne podpore, tako razvito, da osmi del vse italijanske mladine dobi v niem svojo vzgojo.

V stari Avstriji je bila z zakonom l. 1868 vpeljana interkonfesionalna ali simultanska ali paritetna šola. Načelo te šole je, da jo pohajajo otroci brez razlike vere, da se verouk deli otrokom v posebnih oddelkih po razliki vere, da mora ostali pouk biti versko popolnoma brezbarven in da je učitelj lahko pripadnik poljubne konfesije.

L. 1880 je obveljal zakon, da mora učitelj biti one vere kateri pripada večina otrok.

Na Ogrskem²¹ je bilo šolstvo konfesionalno. Čl. 20 zak. l. 1848 določa, da sme vsaka konfesija ustanavljati šole in da jih država plačuje. Tako so imeli katoličani pred vojsko izmed 18.061 šol **7093**; katoličani so tvorili 65% vsega prebivalstva.

¹⁸ Staatslexikon von Julius Bachem, Freiburg 1903, p. 84.

¹⁹ Lady Action, The Church in the Netherlands, London 1913, p. 11 s.

²⁰ Kirchliches Handlexikon, Buchberger, I. zv., p. 553.

²¹ Kirchliches Handlexikon, II. zv., p. 2501.

V Švici²² je šolstvo in sploh ureditev razmerja do cerkve prepuščeno posameznim kantonom. Sicer določa vrhovna državna postava, da je elementarni pouk javen, obvezen, brezplačen in interkonfesionalen. Toda kantoni si uredijo šole po svoje in dopuščajo privatne verske šole in jih tudi podpirajo.

V Španiji je vpeljan od l. 1857 obligatni šolski pouk in državna šola je konfesionalna. Država vzdržuje 26.000 šol z 2 milijoni otrok, privatnih (večinoma verskih) šol je 6000 z 350.000 otrok. Število analfabetov je še veliko in bi bilo še veliko večje, ako bi ne bila cerkev iz lastne iniciative toliko storila za šolstvo, kakor pravi protestantovski geograf Ungewitter.²³

Združene države v Severni Ameriki imajo brezverske državne šole, toda brez splošne šolske obveznosti, katoličani pa vzdržujejo poleg državnih šol svoje verske šole. L. 1921 je bilo v Združenih državah 6258 osnovnih šol z 1,852.498 otroki. Glede privatnega šolstva vlada seveda popolna svoboda in država si praktično ne lasti nikakega nadzorstva, še manj pa vodstva.

Indija²⁴ ima šolski zakon, ki je podoben angleškemu, samo da je še bolj liberalen in vsestransko pravičen. Indijska vlada vzdržuje sicer državne brezverske šole, a podpira v isti meri vse verske šole, bodisi da jih vodijo Bramani ali Budisti ali Metodisti ali Anglikanci ali katoličani. Vlada se niti najmanj ne vmešava v nastavljanje učnega osebja ali v sistem vero-uka, pač pa zahteva neki minimalni program prosvetnega pouka.

Zaključimo s Črno goro, Leon XIII.²⁵ in kralj Nikola sta sklenila 18. avgusta l. 1886 konkordat, ki vsebuje sledečo točko glede šolstva:

Čl. VIII. Nadškof bo kot dušni pastir vodil na vseh šolah verski pouk katoliške mladine in imenoval po dogovoru z vlado duhovnika ali katoliškega učitelja za verski pouk katoliške mladine na državnih šolah.

V krajih, kjer prebivajo izključno katoličani ali pa so v veliki večini, bo vlada nastavljala na državnih šolah učitelje, ki so po godu cerkveni oblasti.

²² Staatslexikon, IV., p. 1314.

²³ Kirchliches Handlexikon, II. zv., p. 2164.

²⁴ F. Gallwey, S. J., Mr. Birell's Education Bill, London 1906, p. 14.

²⁵ Msgr. Nègre, Les Ecoles, Documents du Saint-Siège, Paris 1911, p. 177.

Mehanizem in vitalizem.

Dr. Angela Piskernik, asistentka dež. muzeja v Ljubljani.

I. Filozofsko razmotrivanje sveta.

Pojmovanje sveta in razumevanje v naravi delujočih zakonov, ki se izražajo v svetovni harmoniji, ter osobito postanka in bistva življenja in življenjskih pojavov od najneznatnejšega presnavljanja v živem enostaničnem organizmu do najodličnejših svojstev človeškega razuma, je navezano na filozofična razglabljanja in prirodoslovno empirijo. Vse, kar je znanost dozdaj dognala, je v primeri s tem, česar še ni razkrila, tako neznatno in pičlo, tako nepopolno in brez temeljnih vezi, da si more ustvariti enoten in v sebi završen sistem samo s pomočjo na analogiji slonečih raznih hipotez. Toda to, kar se ji je posrečilo vzdigniti izza teme naravnega dogajanja, je vsekakor dalekosežne važnosti in dovoljuje in upravičuje drzne upe za bodočnost. Filozofija ne more več preko prirodoslovnih dejstev. Ta podcenjevati bi bilo napačno, kakor je napačno pripisavati jim edino merodajnost za razlago vesoljstva ter njega fizičnega in metafizičnega bistva.

Prirodna filozofija poskuša dognati zadnje vzroke harmonije in zakonov in odgovarja na ta vprašanja kot agnosticizem, monizem in dualizem.

Agnosticizem, filozofsko pojmovanje skeptikov, zadovoljnežev in naivnežev, ki se vedno bolj izgublja v morju drugih modernejših naziranj, se zadovoljuje s trditvijo, da teh v naravi se pojavljajočih zakonov ne poznamo in jih nikoli ne bomo poznali.

Monizem je ona modroslovna teorija, ki uči, da je vse dogajanje v naravi od početka urejeno po enotnih normalnih zakonih, po enotnih principih, ki se uveljavljajo kakor v anorganski tako tudi v organski naravi. Ona razlaga enotnost vseh naravnih sil, substancialno enotnost narave, ter načeloma taji vse, kar je metempiričnega, metafizičnega. Vse, kar obstoja, snov in zakon, je večno, torej brez začetka in konca. Večno je tudi gibanje te večne snovi. Življenjske forme razlagajo monisti potom kemije in fizike, torej mehanično. Vsa

kemična in fizikalična dogajanja obstoje, kakor uči moderna teorija o strukturi snovi, v gibanju atomov in elektronov, ki so nositelji energije in sestavljajo po moderni atomistiki svetovje. Po Kant-Laplaceovi teoriji je polnila ta večna snov vse-mirje prvotno v obliki nekega svetovnega plina, neke megle. Pri slučajno nastalem rotacijskem gibanju te materije se je razvila sredobežna sila, nastajali so svetovi in planeti in se vrteli v isti smeri naprej, in sicer tako, da je bila privlačna sila centralnih solnc enaka njih centrifugalni sili. To današnje svetovje s svojimi nešetetimi ozvezdji, z zemljo in meseci, je nastalo brez vsakega načrta in ga moramo smatrati zato za eno od mnogih drugih možnih kombinacij.

Postanek življenja na tej ravnokar od solnca ubegli in okoli njega krožeči naši zemlji si razlagajo monisti na razne načine.¹ Najbolj prikladna modernim zahtevam in drzno odgovarjajoča napredku v organski kemiji je Pflügerjeva hipoteza, ki pripisuje največjo važnost cianu (CN), oni kemični spojini, ki sestoji iz enega atoma ogljika in enega atoma dušika. Ta spojina, tvoreča se in zopet razpadajoča v preveliki vročini prejšnjih zemeljskih stadijev, naj bi bila položila temelj življenju v onem času, ko je bila že dana možnost za njen obstoj vsled napredujočega ohlajevanja planeta. Z drugimi ogljikovimi spojinami skupaj je pozneje stvorila beljakovino, ki da je bila že prava, oživljena organska snov. Iz neživega je torej nastalo živo, generatio aequivoca pred neznano koliko milijoni leti, praploдитеv, ki je pozneje ni bilo nikjer več opazati, ki pa da se je mogla izvršiti ravno v onem daljnem času zemeljskega razvoja z njega takratnimi mehničnimi pogoji.

Iz te žive beljakovine, ki predstavlja prvo in zato najenostavnejše živo bitje na naši zemlji, se je polagoma — kakor uči descendenčna teorija — razvila vsa brezštevna množica živih bitij potom slučajne selekcije v boju za obstanek ali — kakor razlaga mutacijska teorija Vriesova — nove dedne in življenja zmožne forme so nastajale sunkoma vsled notranjih spontanov vzrokov. Najvišje živo bitje v tej neskončni verigi življenj da je človek. Nekateri monisti trdijo, da tudi človeška duša, ki se najizraziteje javlja v umu in pameti, ni nič dru-

¹ Prim. razpravo »O postanku življenja na zemlji«, »Čas« 1920, str. 212—223.

gega kakor funkcija možganov, torej neka telesna zmožnost, kakor jo ima primerno svoji razvojni stopnji tudi vsaka druga žival, samo da je vsled preosnove in dednosti le v človeku do te čudovite popolnosti razvita. Vse duševno življenje človeka pronica iz materije in njegova volja, mišljenje in čuvstvovanje ni nič drugega kakor posledica vrvenja možganskih atomov, zato da je podvrženo samo zakonom fizike in kemije.

Tako ena skupina monistov; druge izvajajo zopet drugače; skorajda vsi monisti pa so edini v tem, da je snov večna in da je svet nastal zbog svojih lastnih notranjih moči ter se razvil do trenutne višine, da se je razvilo življenje iz nežive snovi in da povzroča življenjske pojave razgibana materija. Spričo neprestanega prodiranja v zagonetna svojstva žive plazme in velike važnosti, ki jo pripisujejo descendenčni teoriji, je velik del monistov podvrgel mehaničnim zakonom tudi človeškega duha; treznejšim znanstvenikom (Wiesner, Hertwig in dr.) pa je duša zagonetka, ki je ni mogoče razrešiti s fiziko in kemijo. Vsi pa odklanjajo kako nadnaravno inteligenco in naj bi jo že imenovali Boga ali kakorkoli.

Tretje metafizično svetovno naziranje je ono, ki operira v svojih izvajanjih z dualizmom med Bogom ali neko izven-svetsko inteligenco in svetom, med dušo in telesom. Tudi ono zahteva enotno pojmovanje sveta in polaga to enotnost v prvi vzrok vseh stvari, ne v materijo kakor monisti; smotrnost pripisuje ideji one najvišje inteligence in jo pojasnjuje z zakonom, ki ga je le-ta ob stvarjenju materije položila vanjo. Najekstremnejše in konservativno krščansko-teistično naziranje zanikava praproditev, postanek življenja in človeška duša sta mu akt stvarjenja. Druga, mlajša struja, kateri pripada mnogo krščansko mislečih znanstvenikov, ne izključuje praproditve, kolikor je vsekakor mogoče, da je Bog ustvaril materijo in jo opremil z zakonom, ki ji daje možnost razvoja. Človeška duša pa stoji po njih naziranju izven tega razvojnega zakona in je čin stvarjenja.

Vse to filozofsko razmotrivanje, ki stremi dognati zadnje vzroke vesoljstva in življenja, naj služi kot okvir sliki, kakršno podaja prirodoslovna veda o bistvu življenja, ki raziskuje samo materijo in njene zakone ter razkriva neposredne vzroke

vsega dogajanja, medsebojnih odnošajev in harmoničnega odigravanja bodisi v organski, bodisi v anorganski naravi, ali zgolj na podlagi prirodoslovnih načel in analoških zaključkov, ali deloma tudi s pomočjo nemehaničnih sil in zakonov.

II. Kaj je življenje in katera so njegova svojstva?

Moderna prirodoslovna veda deli naravo v skupine medsebojno zavisnih in po kemijsko-fizikalnih ter morebitnih drugih zakonih delujočih činiteljev, ki jih naziva sisteme. Ona razločuje žive in nežive sisteme in imenuje žive one, ki so v dinamičnem ravnovesju, to je v onem, ki se sicer ob izmenjavanju energije in snovi premika v smeri enega ali drugega notranjega vitalnega pojava, ki pa po razvijajočih se normalnih procesih in pod danimi pogoji ni nikdar trajno moteno, tako da ostane sistem neizpremenjen in vsebuje svoja individualna svojstva. Taki živi sistemi, organizmi, so vsa živa bitja, rastline, živali in človek. Nežive sisteme imenuje vse, kar ni organizem, torej kamen, tekočine, kristale itd. ter poginule organizmične sisteme, kakor mrtva trupla rastlin, živali in človeka. Svojstva živih sistemov so specifični pojavi in procesi, katerih vsoto imenujemo življenje. Življenjski pojavi so ali fizični ali psihični, kateri slednji se odtegujejo neposredni prirodoslovni analizi. K fizičnim pa prištevamo vse morfološke, fizikalno-energetične ter kemijske pojave, ki fiksirajo sistemski sestav in oblikujejo njegovo individualno zgradbo, ter vse pri vseh živih bitjih brez izjeme odigravajoče se prizore, ki povzročajo kako nihanje notranjega ravnovesja in mehanično izpremembo v sistemu.

Akoravno je vsako telesno gibanje, ki je eden glavnih živalskih svojstev v nasprotju z rastlino, v zvezi z notranjimi prizori, kakor jih za življenjske pojave zahteva zgoraj podana definicija, z razkrajanjem snovi in spreminjanjem energij, se vendar glede gibanja kot obče lastnosti živečih sistemov znanost popolnoma strinja z lajiškim skeptičnim naziranjem. Kajti samo dejstvo, da mnogo niže razvitih živali nima vidne, in više razvite rastline skoraj nobene zmožnosti gibanja iz lastnega nagiba, vedi vkljub mnogovrstnim izjemam pri nekaterih višjih rastlinah in vkljub opazovanju plazenja in spremembi kraja služečih raznovrstnih drugih gibanj niže razvitih rastlin, ni mogoče upoštevati lastnosti gibanja kot samo ob sebi umevno

integralno značilnost življenja. To, kar nam znači življenje tudi pri najbolj natančnem opazovanju in najpodrobnejšem raziskavanju plazmatičnega ustroja, bodisi v primitivnih enostaničnih organizmih, bodisi v onih na najvišji razvojni stopnji stoječih, in kar ustvarja tisti globoki prepad med živimi bitji in anorgansko naravo, ki ga moderno svetovno naziranje skuša premostiti s Pflügerjevo hipotezo o postanku življenja, so predvsem lastnosti individualnosti, smotrenosti, dražljivosti, presnavljanja in razmnoževanja.

Individualnost, svojstvo posameznih vrst od drugih različnih, med seboj sorodnih in vendar nikdar popolnoma enakih bitij, je izraz notranjega ravnotežja, zavisnega od najrazličnejših specifično delujočih činiteljev v živem sistemu. Vsak tak živ sistem je individuum zase, po hitrosti, intenzivnosti in razsežnosti ravnovesnega nihanja natančno determinirana nedeljiva celota. Vsled vnanjih, tujih vplivov razdejan individuum, v več delov razklan ali nekaterih svojih udov oropan, ne more kot fragment obstojati. Po takih vzrokih moteno ravnovesje skuša takoj vzpostaviti potom regeneracije. Iz malih delov najniže razvitih organizmov nastanejo zopet celi individui (iz vsakega konca razpolovljenega črva ploščarja vzraste cel črv, iz lista znane begonije cela begonija, iz nageljnovnega vršička cel nagelj itd.), pri bolj razvitih so celotne regeneracije zmožni samo gotovi udje (iztaknjeno oko nadomesti pupek z novim, kakor reproducira tudi nogo ali rep), dočim kažejo oni najvišje razvojne stopnje regeneracijo samo še v obliki zaceljenja rane. Pri vseh živih bitjih pa je opaziti neko notranje stremljenje, da se zopet vzpostavi prvotno stanje, torej ona celota, ki je individuum po ustroju in lastnostih. Ravno to notranje stremljenje živih bitij po restituciji je nekaterim biologom (vitalistom) neovrgljiv dokaz, da obvladuje vsak živ sistem neka *s m o t r e n o s t*, ki se sicer izraža v njegovi dovršeni harmoniji.

Dražljivost se kaže v reakciji žive plazme na razne notranje in vnanje vplive. Premočenemu solncu se umaknejo drevesni listi s tem, da se postavijo v smer njim prikladne optimalne žareče sile vpadaajočih žarkov, da tako zmanjšajo svetlobo sprejemajočo ploskev. En sam hip v temi vplivajoča jakost luči navadne žveplenke vzbudi pri posebno občutljivih rastlinah pozitiven heliotropizem, rast organizma k svetlobi. Kapljica dežja ali najlahnejši dotik zadošča, da prej razprostrti listi mimosae pu-

dicae klonejo skupaj. — A mnogo popolneje kakor rastline reagirajo živali in človek, in poleg drugih obče znanih reakcij je ravno tudi regeneracija znak močne dražljivosti, ko kaka rana v najkrajšem času mobilizira cel organizem, da v svrhu vzravnjanja organskega mehanizma osredotoči svoje sile na mestu vnanjega vpliva. Nadaljnja značilnost živih bitij je lastnost razmnoževanja, t. j. ustvarjanja novih organizmov iste vrste. Presnavljanje je v organizmu se vršeče trajno menjavanje med asimilacijo in disimilacijo, onimi zmožnostmi živega bitja, da v obliki hrane sprejeto tujo materijo prilagaja telesnim sestavinam ter spreminja v živo snov, in istočasno vsled svojega raznovrstnega delovanja razkrajja lastne spojine ter jih izločuje. Ko služi hrana samo še vzdrževanju notranjega, minuciozno natančnega življenjskega obrata in nadomestitvi izločene snovi, sta si pod naravnimi pogoji jakosti asimilacije in disimilacije enaki; dokler pa organizem raste in se oblikuje, prevlada asimilacija.

III. Prirodoslovna razlaganja življenjskih pojavov.

Težišče vsega prirodoslovnega raziskavanja je rešitev življenjskega problema. Zanimanje za ta problem je nastalo in se razvijalo s človeško kulturo. Pod vplivom animističnega naziranja starega veka, ki je zaneslo »duše« v sleherni predmet, in še osobito Aristotelovega razpolaganja s Platonovimi »idejami«, ki jih je slutil povsod, zlasti pa v živem bitju, kjer so bile neposredni povzročitelj organizmovega delovanja, oblikovanja in razvoja, ter religije vseh pranarodov, ki so se že spominjali duš svojih umrlih in so častili svoje božove, je bil ustvarjen dualizem, ki je prešel slednjič tudi v znanost in bil temelj najprej naivnemu, potem kritičnemu vitalističnemu prirodoslovnemu naziranju. Ko so si bila mnenja o dražljivosti in razvoju živih bitij tekom 18. stol. tako zelo nasprotna, da so celo najljubtejši fiziologi obupali nad razrešitvijo teh vprašanj potom naravnih mehaničnih zakonov, je dobil vitalizem svojo znanstveno legitimnost. Vera v vis vitalis, v neko posebno življenjsko silo, je bila takrat jačja kakor kedaj poprej. Ta starejši vitalizem, ki uči, da so vsi življenjski pojavi funkcija one mistične, nadnaravne sile, ki ne sledi naravnim zakonom fizike in kemije, in da nobena organska snov, nastajajoča samo s pomočjo življenjske sile v organizmu, ne more nastati izven živega bitja, se je po-

javil najprej na Francoskem in je potem skoraj do polovice 19. stoletja obvladoval v najrazličnejših modifikacijah ves nauk o življenju. V svoji najpopustljivejši formi je sicer že priznaval fiziki in kemiji precejšnjo vlogo pri pojavih v organizmu, a je vendar vztrajal na trditvi, da se vrši življenje po čisto posebnih zakonih, ki se izražajo v specifičnem razvrščevanju sil in snovi v živem organizmu. To naziranje je zadobilo smrtni udarec že leta 1829., ko je izvršil Wöhler v retorti prvo sintezo organske snovi in s tem zrevolucioniral vse mlade znanstvenike tistega časa. Johannes Müller (1801—1858), najznatnejši fiziolog one dobe, je ostal vitalist, a bil je zadnji tega kova, kajti vsi njegovi veliki učenci in epigoni so bili že mehanisti (Virchow, Traube, Helmholtz, Pflüger, Nägeli, Sachs, Haeckel etc.). Takozvani neovitalizem, čigar najizrazitejši zastopniki so Driesch, Reinke, Hartmann, Cosmann in Pauly, ne operira več s kako energetično življenjsko silo, temveč z notranjimi formalnimi p r i n c i p i , ki da smotreno vodijo ves organski razvoj.

V 19. stoletju se je, kakor omenjeno, spričo nenavadno plodovitega napredovanja v prirodoslovnih vedah razvilo na razvalinah starega vitalizma mehanistično naziranje (materialistični monizem), ki trdi, da delujejo kakor v anorganski tako tudi v organski naravi samo mehanične sile, fizikalne in kemične, in da to, česar ne razumemo, ni učinek kakega izven-svetskega vplivanja, temveč da se mora to nerazumevanje pripisati edino le našemu pomanjkljivemu znanju.

1. Mehanizem.

Mehanisti utemeljujejo svoje naziranje, da so življenjski pojavi istovetni s pojavi v mrtvi naravi in da se — kakor tukaj — odigravajo tudi v živih bitjih po zakonih fizike in kemije, tako-le:

a) Živi sistemi sestojijo iz ravno takih kemičnih prvin kakor se nahajajo tudi v mrtvi naravi. C, O, H, N, S, P itd. so elementarne snovi, ki jih jemlje rastlina iz svoje neorganične okolice, da jih v sebi presnovi v razne organske spojine od aldehida do beljakovine in lipidov, onih koloidalnih snovi, ki so po najnovejši razlagi poleg beljakovin nositeljice življenja. Toda to, kar dela tukaj živo bitje, napravi danes deloma že tudi kemik umet-

nim potom v retorti. Emil Fischer,² ki si je stavil za svojo življenjsko nalogo proučevanje beljakovin, je po polimerizaciji najrazličnejših aminokislin prišel do sestavin, imenuje jih polipeptide, ki se po reakciji komaj še razlikujejo od prave beljakovine in ki stoje po svoji strukturi bržkone v njeni neposredni bližini.

Zakovitost, po kateri se vrši to spajanje posameznih prvin v višje komplekse in spreminjanje teh kompleksov v organizmu, je zopet ista, kakor jo poznamo v anorganski naravi v zakonih termodinamike in energetike. Kakor je kot prvi pokazal Lavoisier, velja za mrtvo prirodo zakon o ohranitvi snovi. Najsi snov še tako spreminjamo, najsi jo celo sežgemo, ona se ne da uničiti, temveč obstoja naprej v eni ali drugi obliki, pri popolnem zgoranju v obliki pepela in nastalih plinov. Toda temu zakonu sledi po raziskavanju ravno istega znanstvenika ter Laplace-a tudi živa snov.

Drugi zakon, ki so mu podvrženi živi in neživi sistemi, je zakon o ohranitvi energije. Njegovo veljavnost za nežive sisteme so dokazali Mayer,³ Joule⁴ in Helmholtz,⁵ za žive Lavoisier in Laplace ter Laulanie in Rubner⁶ pri živalih in Atwater⁷ pri človeku. Sicer pa skuša strniti moderna fizika na dva zakona v enega samega, ko dokazuje, da materija ni nič drugega kakor kompleks ogromnega števila električnih centrov. Taki električni centri so pravi pozitivni atomi in od atomov mnogo manjši negativni elektroni. Snov je torej samo posebna vrsta električne sile⁸ in skupen izraz onih dveh zakonov je enostaven zakon o ohranitvi energije.

² Fischer, E., Untersuchungen über Aminosäuren, Peptide und Proteine. Berlin, 1906.

³ Robert Mayer, — Bemerkungen über die Kräfte der unbelebten Natur. Liebigs Annalen, 30, 42, 1842.

⁴ Joule — Das mechanische Wärmeäquivalent, übers. v. J. Sprengel, Braunschweig 1872.

⁵ Helmholtz, H., — Über die Erhaltung der Kraft, Berlin 1847.

⁶ Rubner, M., — Die Gesetze des Energieverbrauches bei der Ernährung. Leipzig u. Wien, 1902.

⁷ Atwater, W. O., — Neue Versuche über Stoff- und Kraftwechsel im menschlichen Körper. Ergebnisse der Physiologie (Asher-Spiro) III, 1. 1904.

⁸ Mie, G., — Moleküle, Atome, Weltäther. Leipzig 1911.

b) Velika je vrzel med živo in mrtvo naravo, ako jo motrimo iz lajične perspektive, primerjajoč najviše razvite rastline in živali z navadnim kamnom ali s kapljico vode, a prav tako pada meja med obema naravam, če postavimo poleg kakega umetno stvorjenega neživega produkta enostavno pražival ali kako bakterijo. Skoraj vse življenjske pojave, ki jih kažejo že ta najmanj razvita bitja, posnemajo znanstveniki na umeten način tudi v anorganizmičnih sistemih. Umetne amebe ali menjačice, ki sta jih napravila Quincke⁹ in Bütschli¹⁰ z oljem in raztopino mila, so emulzije, ki se prav na isti način premikajo in gibljejo kakor praživali. Rhumblerju¹¹ se je celo posrečilo posneti s kapljico kloroforma in s šelakom prevlečeno paličico vse ono gibanje in — kakor pravijo vitalisti — smotrno prelivanje žive plazme, ki služi amebi za obkolitev in sprejemanje hrane in za izločitev neprebavljive tvarine. Toda posnemal ni samo gibanja in presnavljanja kot dvoje življenjskih funkcij, temveč tudi druge lastnosti, ki smo jih vajeni opazovati samo pri živih bitjih; tako je hotel dokazati, da je mogoče že s pomočjo površinske napetosti, ki ima po znanstvenih raziskavanjih najnovjše dobe ogromno vlogo v vsaki živi stanici, proizvajati življenjskim funkcijam popolnoma slične pojave. Tekoči in polživi kristali Lehmannovi¹² ne kažejo samo lastnosti gibanja in rasti, marveč tudi razmnoževanje. Ko doseže kristal, ki se vije kakor kača, gotovo velikost, se počez deli kakor bakterija in obadva dela se zopet večata do one maksimalne mere, ko se proces ponavlja. Poleg delitve je opazoval Lehman tudi kopulacijo takih dveh kristalov v en sam individuum. Ko je Traube¹³ s kemičnimi snovmi dosegel tvorbo, po obliki in načinu rasti podobni živi stanici, in so se posrečila tudi druga posnemanja, je domneva mehanistov, da delujejo v praživalih, v eno

⁹ Quincke, G., Über periodische Ausbreitung von Flüssigkeitsoberflächen u. dadurch hervorgerufene Bewegungserscheinungen. Ann. d. Physik u. Chemie, 30. 35, 1888.

¹⁰ Bütschli, O., Untersuchungen über mikroskopische Schäume und das Protoplasma. Leipzig 1892.

¹¹ Rhumbler, L., Physikalische Analyse von Lebenserscheinungen der Zelle. Arch. f. Entwicklungsmechanik, VII, 1898.

¹² Lehmann, O., Flüssige Kristalle u. die Theorien des Lebens. Leipzig 1908.

¹³ Traube, M. — Arch. f. Psychologie 1867.

staničnih bitjih, prav isti zakoni kakor tudi v anorganski prirodi, zopet pridobila. Kakor pa pri protozoih ni treba misliti na kak nadnaraven faktor, ki bi odmerjal in vodil notranje procese in s tem vplival na celotni razvoj individua, tako je eliminirana vsaka sila, ki ni mehanična, tudi iz višje razvitih živih sistemov, ker so le-ti potom descendance izšli iz prvih.

c) Kar odlikuje žive sisteme pred neživimi, so v prvi vrsti oni činitelji, ki povzročajo in vzdržujejo izmenjavanje snovi in energije. O bistvu in delovanju teh faktorjev si je mehanizem ustvaril dve hipotezi, ki naj razgalita organizem vsega, kar bi ne bilo fizikalčno-kemično pojmljivo, ter samo mehaniki ustrezajočim potom razložita vso smotrenost in vse presnavljanje živega bitja. Prva od njih, takozvana strojna hipoteza, smatra vsako živo bitje za sicer izredno kompliciran, toda vendar mehanično delujoč stroj, katerega posamezni deli so odosno neizpremenljivi. Ta stroj goni sila, organizmu potencialno podana v obliki zavžitne hrane, nato razvezana in delazmožna vsled oksidacije, ki nastaja pri dihanju, ter pod vplivom raznih fermentov se vršečega neprestanega cepljenja in razkrajanja. Toda ta hipoteza za zdaj še vedno odreka tam, kjer bi bilo treba pojasniti važne življenjske funkcije, kakor n. pr. dražljivost; tudi načina, kako sila prvotno vzgiblje stroj, ne more razložiti, saj niti ne pove, kateri deli organizma naj ta stroj predstavljajo.

Znanstvenih uspehov moderne dobe se spretneje poslužuje hipoteza biogenov. Biogeni so tisti deli živega sistema, ki vzdržujejo njegovo snovno in energetično premenjavo. Oni niso neizpremenljivi, temveč so silni baš radi svoje kemične padljivosti, ki je vzrok, da razpadajo že pri navadni temperaturi (disimilacija) in se iz hranilnih snovi venomer zopet reproducirajo (asimilacija). Biogeni in asimilirani hranilni material sta v takozvanem kemičnem ravnovesju, ki določa notranje samovodstvo. Sprejem hrane, prilikovanje, razkrajanje in izločevanje se vrši v živi plazmi takega sistema vsled kemijskih afinitet in večjih ali manjših razlik v hidrostatičnem in osmotičnem tlaku; presnavljanje in smotrenost razloži torej navadna fizikokemija.

Kakor za marsikatero vitalne pojave, tako seveda tudi za razlago psihičnih pojavov materializem ne zadošča. To pomanjkljivost mehanističnega naziranja odstranja filozofični pozitivizem s trditvijo, da je delitev sveta in življenjskih pojavov v fizične in psihične velika prevara!

2. Neovitalizem.

Neovitalisti trdijo, da naravni zakoni nikakor ne zadostujejo za razlago vseh življenjskih lastnosti in da zlasti harmonije v ustroju ter svojstva regeneracije in regulacije kot jasnega odseva življenjske smotrenosti mi mogoče drugače doumeti, kakor da priznamo neko psihično načelo ali nemehanično delujoče principe v organizmu. Glavna točka vitalističnega razglabljanja je smotrenost v živih sistemih, ki je mrtva priroda nima, ona teleološka zakonitost, ki sili materialni notranji potek dogodiljajev vsakega bitja v tisto za njega značilno smer, iz katere se razvija vse ono, kar imenujemo samoohrambo, ves razmah v zmyslu izkoriščanja obstoječih razmer in danih pogojev ter vsa doslednost v boju proti preteči nevarnosti. To je živo bitje, ki se v svrhu ohranjenja od roda do roda hrani, prilagaja in brani in ki na vsak poseg tujih faktorjev v njegov ustroj reagira s kakim smotrenim pojavom. Prvi vzrok te pojavljajoče se smotrenosti je neka višja inteligenca, ki jo imenujejo nekateri Bog, drugi kozmično pamet (Reinke), zopet drugi svetovno entelehijo (Driesch) itd.

Jako uvidevno nam podaja Reinke¹⁴ pojem o delovanju takega organizmu pripadajočega psihičnega načela v znani razlagi, ko primerja živo bitje s tehničnim strojem, z uro, ki jo vzdrži v teku ali napeto pero ali pa navite uteži. V uri delujejo samo fizikalni, torej naravni zakoni; da pa bi bila ura iz najboljšega materiala, da bi imela najfinejše in popolnoma napeto pero, pa bi kolesec ne imela ravno tako urejenih in razvrščenih, kakor jih ima, bi njen mehanizem odpovedal. Da ura služi svojemu namenu, je treba tudi teh pogojev njenega sestava, treba torej misli njenega konstruktorja, urarja, ki z razvrščenjem koles poda mrtvemu stroju pogoje za vrtenje kazalcev. Te pogoje, to misel iznajdljivega tehnika imenuje Reinke *s i s t e m s k o s i l o*. Take systemske sile, ki niso energetske, ki ne sledijo naravnim zakonom, ampak so zgolj smernice prirodnim silam, polaga Reinke tudi v žive sisteme. Kakor je ustvaril systemsko energijo ure urar, tako treba proizvati tudi ono živega bitja. Naš botaničar pripisuje to moč dominantam, onim imanentnim izvenmehanskim vzrokom, ki ustvarjajo ta stroj in

¹⁴ Reinke I., Die Welt als Tat. Berlin 1908. — Philosophie der Botanik. Leipzig 1905. — Einleitung in die theoretische Biologie. 1911.

napeljujejo mehanske energije življenjskih pojavov v prirodoslovju pristopno vitalno smer.

Driesch,¹⁵ duša neovitalistov zadnje dobe, je na podlagi svojega študija raznih regulacij v razvoju embrionov morskega ježa in čudovite regeneracije udov pri že izraščeni živalih (pupku, močeradu itd.) ter drugih temeljnih bioloških opazovanj prišel do zaključka, da je življenje popolnoma avtonomen pojav, ki se sicer poslužuje v anorganični naravi delujočih zakonov, ki pa ga na podlagi teh zakonov ni mogoče brez pridržka obrazložiti. V morski vodi se razvijajoče jajce morskega ježa regulira smotrno vsako poškodbo, tako da doraščen individuum ne kaže nikakih sledi nalašč v njegovo škodo podvzetih vnanjih vplivov. Istotako razlaga Driesch (prim. Vitalismus, p. 125) regeneracijo odrezane močeradove noge in restitucijo cele *clavellinae* iz brezlikega staničnega kupa, v katerega je razpadel odrezan škržni koš, na podlagi one očitvidne smotrenosti, s katero stremi ves organizem po nadomestitvi zgubljenih telesnih delov. On imenuje te notranje formalne principe, ki smotreno vodijo ves organski razvoj, entelehijo.

Če mu mehanisti očitajo, da entelehija kot nositeljica vseh lastnosti organizma nikakor ne odgovarja dejstvom biologije, ki je odkrila (Boveri, Th., Zellenstudien) v staničnem jedru posebne snovne dedne delce, kromosome, ki so nositelji dednih lastnosti, pravi Wasmann (Stimmen der Zeit, 10 zv., 1921, p. 312), da podčrtava Uexküll v svoji knjigi »Bausteine 1913« posredno to Drieschevo naziranje, ko imenuje Johannsenove gene samo formalne in ne materialne veličine. Ti geni, ki so po Johannsensu nositelji dednosti, so imanentne osnove organizmov, ki se poslužujejo kromosomov samo kot nositeljev. »Tako so torej geni formalni vzroki vsega organizmičnega smotrenega razvoja od postanka življenja na našem planetu«, in entelehija, ki je definirana slično, ni v nikakšnem nasprotju z naukom o kromosomih.

Izmed drugih samo naslednji trije v najkrajši obliki podani Drieschevi dokazi za eksistenco entelehije ali, kar je istovetno, za avtonomijo življenja, ki govorijo vsi proti strojni hipotezi

¹⁵ Driesch, Hans, Die organischen Regulationen. Leipzig 1901. — Der Vitalismus. Leipzig 1905. — Philosophie des Organischen. Leipzig 1909. — Logische Untersuchungen über Entwicklung (1920).

življenja, nudijo zanimive podrobnosti o reševanju življenjskega problema. Driesch pravi:

a) Ako naj so živa bitja stroji, bi moral imeti vsak in tudi še precej majhen del tega mehničnega stroja cel stroj v sebi. Kajti ako odrežeš polipu tubulariji glavico, nastane nova glava; če razrežeš njegov pecelj na kose, ti vzraste iz vsakega kosa nov polip, torej cela žival. Bitja, ki to morejo, nazivlja znanost harmonično-ekvipotencialne sisteme. Takega tehničnega stroja, ki bi se sam iz sebe preuredil v novega, če si mu izmaknil kak del, si Driesch ne more predstavljati. Ker torej fizikokemičen stroj ni noben harmonično-ekvipotencialen sistem, pač pa so taki sistemi organizmi, je dokazano, da življenjskih procesov ni mogoče do konca mehanično razložiti, kar govori za avtonomijo življenja.

b) Ako naj so živa bitja stroji, bi moral biti vsak del tega stroja tako sestavljen, da bi mogel ustvariti tudi cel stroj ali pa poljubno velik del stroja. Četverostanični stadij morskega ježa se normalnim potom razvije naprej v cel individuum; če odrežeš dve stanici, proizvedeta ostali dve istotako celoten, toda manjši organizem; ako odstraniš tri stanice tega četverostaničnega razvojnega stadija, vzraste iz edine ostale stanice tudi celo, a še manjše bitje. Ali: Vsi deli jajčjeka, torej tudi vsa jajca, izhajajo iz ene in iste praspolne stanice, ki se je neštetokrat delila — in vendar se razvije iz vsakega jajca zopet cel individuum. Driesch si ne more misliti mehničnega stroja, ki bi se tolikokrat delil in bi ostal vendar cel; ker pa je mogoče opazati ta pojav pri živih sistemih, je s tem dokazana avtonomija življenja.

c) Ako naj so živa bitja mehanični stroji, bi morali biti tako konstruirani, da bi vsled izkušenj, ki so si jih tekom časa pridobili, ali iz »analize dejanj« primerno drugače reagirali na poznejše vplive, kakor so to storili na prve iste vrste. Ko zagleda kura prvič oso, jo hoče pojesti; ker jo je osa pičila pri tem prvem, morda tudi še pri nekaterih poznejših poizkusih, kura slednjič pri pojavu kake ose ne bo reagirala več z napadom na oso, ampak se ji bo izognila. Driesch si ne more misliti stroja, ki bi spremenil svojo po fiksni sestavi določeno delovanje radi prejšnjih izkustev. Torej so živa bitja, ki to morejo, več kakor navaden stroj in ta plus v njih zahteva priznanje avtonomije življenja.

Če omenim vsaj še eno strujo neovitalistov, takozvane psihobiologe, ki prisojajo vsaki stanici organizma mislečo, skle-pajočo in preudarjajočo dušo, ki naj smotreno vodi delo rege-neracije v poškodovanem živem sistemu, in če opozorim na drugi strani na botanika Ernesta Stahla, velikega zagovornika smotrenih naprav pri rastlinah, katerega poslednje biološko delo »Zur Physiologie und Biologie der Exkrete« je tudi še čisto pre-žeto teh idej, četudi ne zapušča nikjer realnih tal stroge znan-stvenosti, nam je podana slika o važnosti in vplivnosti, ki jo igra smotrenost pri razlagi življenja. Vitalistična struja zavrača dokaze mehanistov zlasti s pojmom smotrenosti, ki jim je izraz ves organizem obvladajočih formalnih principov (Driesch - ente-lehija, Reinke - dominante, Hartmann - življenjski princip, Coss-mann - teleologična zakonitost, psihobiolog Pauly - elementarna duša) in ki se nad snovjo in mehaničnimi zakoni, skupnimi an-organski in organski prirodi, trga iz onega višjega zakona, ka-teremu sledijo življenjski pojavi. Umetnim amebam in posne-manju življenjskih dogajanj umetnim potom vitalisti ne pripi-sujejo dosti dokazilne vrednosti, ker so vsi ti pojavi sicer pos-ledica res samo mehanskih sil, a se vkljub sličnosti zdaleka ne dajo identificirati s pravimi življenjskimi pojavi, ker je causa prima obeh popolnoma različna.

3. Neovitalizem v luči kritičnega mehanizma.

Kakor temelji vitalistično dokazovanje v glavnem na prin-cipu smotrenosti, tako se obračajo mehanistični protidokazi v prvi vrsti proti temu principu. Zarnik¹⁶ n. pr. pravi: »Pri smo-trenem delu je torej namen, neki psihični faktor, takozvana causa finalis, prvo. Najprvo ima človek misel, da rabi pripravo, táko in táko, da bo zamogel z njo zabiti žebelj, ta namen je vzrok, da si napravi kladivo (p. 27). Ako se hočemo eksaktno izraziti in nečemo pripustiti nobene nedokazane in nedokazljive trditve, ne smemo reči: živali imajo oči zato, da vidijo, nego: one vidijo, zato ker imajo oči (p. 28). Ali moremo reči... da je namen, zaceliti rakovo telo, povzročil regeneracijo odtrgane nože (p. 27)? Neovitalisti se pa navadno ne mude dolgo pri razmotrivanju načela smotrenosti, nego njim je a priori vse smo-treno, kar količkaj tako izgleda; to je seveda le pobožna želja;

¹⁶ Boris Zarnik, O bistvu življenja, Gorica 1913.

da naj ima to naziranje smisla, bi morali najprvo za vsak slučaj posebej dokazati, da je bil vzrok postanku kakega organa res neki psihiški faktor, namišljeni namen, kateremu naj organ služi (p. 29). Motrenje po načelu smotrenosti je le neka subjektivna sodba, dočim pripada motrenje po vzročnem načelu kategorijam in je torej v pojmu stvari kot takih. Smotrenost uporabljamo kot načelo tam, kjer ne moremo izhajati z vzročno ali mehanično razlago, torej predvsem pri živih bitjih. Vendar pa ne smemo reči, da je mehanični postanek živih bitij nemogoč, nego le, da mi tega ne moremo pojmiti... Toda ta smotrenost ni nekaj, kar res posega v tek prirode, nego mi zamoremo vedno le govoriti, da so pojavi taki, kot da so smotreni... (p. 78). Če bi res delovali smotri pri razvoju živih bitij, bi bilo popolnoma nerazumljivo, da zamorejo postajati lastnosti, ki nimajo nobene pomena, nobene koristi za dotično bitje. Pa koliko je takih naredb v prirodi (p. 80)! Pa tudi reakcije, ki nam napravljajo vtis silno »smotrenih« pojavov, n. pr. regeneracija, se mnogokrat odigravajo tako, da je končni učinek silno nesmotren. Omenil sem, da regenerira pupek razne organe, noge, rep, celo oko. Toda v naravi te regeneracije več škodujejo kakor koristijo. Pri poizkusih v laboratoriju, ko odrežemo pupku nogo z gladkim nožem, zraste nova noga v ravni smeri. V naravi se pa nikdar ne primeri, da bi bila noga tako gladko odrezana, nego ako se prigodi pupku, da ga kak sovražnik, riba ali velik vodni hrošč, napade in mu odtrga nogo, rana ni gladka, nego razkosana na vse strani. V tem slučaju se pa ne regenerira normalna noga, nego vsaka ploskev rane regenerira po svoje, tako da nastanejo različne spake, večkrat mesto ene dve nogi itd., tvorbe, ki so pupku prej v škodo, ker ga ovirajo pri plavanju... Iz tega je razvidno, da, ako se smemo tako izraziti, regeneracija ne vpraša, kaj je najkoristnejše za organizem, nego da deluje tu slepa prirodna sila, kakor v mrtvi prirodi (p. 83).«

Kar se tiče posebej Drieschevih dokazov za avtonomijo življenja, se mehanisti s precejšnjim poudarkom zaletavajo vanje, ne da bi Driesch radi tega popuščal:

a) Przibram¹⁷ je dognal, da so, kakor živa bitja, tudi kristali mehanično-ekvipotencialni sistemi, ki se pod gotovimi pogoji

---

¹⁷ Przibram, H., Krystallanalogien zur Entwicklungsmechanik der Organismen. Arch. f. Entwicklungsmechanik, 1906.

regenerirajo kakor omenjena tubularija. Košček galunovega kristala se pretvori v cel kristal, če ga vržemo v nasičeno ali prenasičeno raztopino njegove snovi, in sicer tako, da oddaja svojo lastno materijo v regeneracijske namene, vsled česar postaja košček za toliko manjši, za kolikor se je nanovo preobličil v kristal. Iz tega sklepajo mehanisti, da je tudi pri regeneraciji živih bitij delujoč faktor tako ravnovesje, kakor obstoja tukaj med raztopino in kristalom.

b) Drugi protidokaz, da je stanično jedro s svojimi kromosomi oni stroj, ki se neštetokrat deli in vendar kot jajčno jedro proizvaja cele individue, ne odgovarja na Drieschevo domnevo, da si ne more misliti mehaničnega, ozir. izvenorganičnega takega stroja; da ga vsako živo bitje ima, to je ravno njegov postulat.

c) Driesch imenuje »dejanje« reakcijo, ki zavisi od izkustev živega bitja. Ker pa on sam dvomi, ali imajo tudi nižje razviti organizmi taka dejanja, ni ravno težko doprinesiti protidokazov; kar ni nedvomno svojstvo vseh živih bitij, ne more dokazovati avtonomije življenja. »Sicer pa«, pravi Zarnik (p. 90), »najdemo tudi v mrtvi prirodi prikazni, ki so historični podlagi reakcij zelo slične. Upognimo železno palico in zravnajmo jo zopet; dasi ne opazimo na zunaj nobene izpremembe, se da palica na istem mestu drugič že mnogo lažje upogniti, tretjič gre še lažje... V bistvu je to isto, kakor reakcija na historični podlagi; železna palica, ki ostane za oko enaka, »reagira« v vsakem naslednjem slučaju drugače...«

S tem, da se poslužujejo vitalisti za razlago življenjskih pojavov raznih kompliciranih veličin, kakor entelehij, dominant, življenjskih principov itd., ki jih prirodoslovje nikdar ne bo moglo analizirati, potiskajo po mnenju mehanistov življenjski problem samo nazaj v »temo«. Oni bi smatrali vitalistično naziranje samo potem za upravičeno, če bi bila vsaka možnost mehanične pojasnitve izključena. Ker pa nemožnost ni tako razvidna, da bi se ne bila enkrat razvila živa snov iz mrtve in da bo po tolikih velikih uspehih morda kak kemik bodočega časa tudi ta proces ponovil v laboratoriju, zato s prirodoslovnega stališča ne vidim vzroka za zapostavljanje kateresikoli znanstvene struje. Gotovo pa je, da že samo stremljenje po naravni razlagi življenja sili k delu, opazovanju in poglobljanju in je zato poleg

prirodoslovne stvarnosti tudi plodovitost prednost, ki jo ima mehanizem pred vitalizmom. Če pa mečejo mehanisti Boga iz nebes in trgajo duše iz naših teles, to je seveda najmanj prav taka neznanstvenost in tendencioznost, kakor jo vidijo v vitalističnih formalnih principih.

Sumerski izvor abac. številčnih imen: *igin 1, andras 2, ormis 3, arbas 4, quimas 5, caltis 6, zenis 7, termenias 8, zelentis 9.*

Univ. docent dr. Karl Ostir — Ljubljana.

L'auteur ramène les noms numériques, qu'employaient au Xème siècle les Abacistes (Schubert-Tannery-Molk Encyclop. des scienc. mathémat. I/1 13, 19) des couvents de la Lorraine, à leur type original soumérien, de la manière suivante:

1. ab. *igin* 1 — étr. *igin — assyr. *iĥin — soumér. **ag'än*, *gê* § 2.

2. ab. *andras* 2 — étr. *andras — assyr. *andras — soumér. *wantur, *man* § 3.

3. ab. *ormis* 3 — étr. *ormis — assyr. *urmis — soumér. *uštum, *eš* § 4.

4. ab. *arbas* 4 — étr. *arbas — assyr. *arbas § 5.

5. ab. *quimas* 5 — étr. *cvimas — assyr. *kemas — soumér. **kema'*, *i(a)* § 6.

6. ab. *caltis* 6 — étr. *galtis — assyr. *galtis — soumér. *gašt, *aš* § 7.

7. ab. *zenis* 7 — étr. *čenis — assyr. *kenis — soumér. *ke-min, *imin* § 8.

8. ab. *termenias zemenias* 8 — étr. **he(r)mānias* — *termanias (= aram. *t'māniā* 8 + assyr. *kermis) — soumér. *keštum, *ussu* § 9.

9. ab. *zelentis* 9 — étr. *čelentis — assyr. *kelentis — soumér. *kelimut, *ilimmu* § 10.

10. ab. *sipos* »jeton« — étr. *sibos — assyr. *sibus — soumér. *šub § 11.

L'auteur avance, enfin, une hypothèse sur l'origine du mot *äβaš* et fait remonter, en même temps, le zéro = ab. *○* au soumér. *◁* »10« d'où aussi le principe de position dans la numération décimale.

Index.

- ALAR.
soumér.
- a/áb* 2 Gb, 11 D
abgal 2 Db, 7 D₁
adagur 2 Da
aga 2 B-L
alim 2 Ga-I
am 2 Gb
-ám 6 Ac
amna 3 B
anšu 2 E
apin 2 Bc
ara 2 Ga
aš 2 C-L, 7 B-D
áš 2 Db
bar 2 Gb
bar(ag) 11 D, Gb
-bi *2« 4 Cd
bi(l) 2 Gb
da 2 Da
dakan 2 Da
de/iš 2 D-L
dili 2 D-L
dú 3 Ba
dumu 3 Ba, 6 Ac
dúb 2 Gb, 11 C
dug 2 Da
düg 2 Da
duša 2 Da
e 6 Ab
e-eš 7 Bd
erem/n 2 Ce
ereš 2 Cc
eš 2 Ce, 2 Da, 2 Ga,
4 C-D
ešám(nene) 4 Cd, 9
Cb
eššu 3 C
gabtinnu 2 Gb
gal 2 Db
galla 7 D₁
gálu 2 Db, 3 Bb,
7 Bd
gam/n 2 Ce
garaš 2 E
- gašam* 2 Db
gê 2 B-L, 7 Bd, 7 D₁
gêdim 7 Bd
geguna 7 D₁
gêm(e) 2 Ce, 2 Gb
gen 2 Ce
geš 7 B-D, 11 Fb,
Gb
gi/eš 2 Db, 3 Bb,
7 Bd, 7 D₁
gir 2 Da
gir 7 D₁
gišimmar 7 D₁
gù 11 C
gunni 2 E
gur 2 Da
gurin 2 Ce
g'a 2 Ca, 11 F-G
g'alub 2 Ba
g'enbur 2 Ba
g'iši 2 Ca
g'ulug' 2 Db
g'uš 2 Db
id 2 Fb
ilimmu 5-6, 10
im(i) 2 Gb, 5 Ca,
11 C
imin 3, 6, 8
ir 2 Fb
iššebu 11 Gb
ka-áš 2 E
kešda 2 Da
kingusili/a 6-7
kišib 11 C
kur 2 Da
kúr 6 Ab
libiš 5 Ca
limmu/a IV-ba 5
B-E
lium 5 Ca, 6 Ac
lù 2 Db, 7 Bd
luba 2 Bb
magbi 2 L₁
mag' 6 Ac
màlag' 2 Ba
ma/in 3 B-F, 4 Cd,
- maš* 2 Gb-L, 3 C-F,
me(l) 2 Gb
meme 2 Gb
mir 7 D₁
mu 2 Fa, 3 Bb, 7
Bd, 7 D₁
muduru 7 D₁
mul 2 Db, 3 Ba
mulla 7 D₁
mulu 3 Bb
murub/m 2 Gb
mušgir 7 D₁
mu-uš 7 Bd-D
na 2 Bb, 11 C
na/igga/i 2 Bb-C
nam 2 E
ne/iš 3 B-F, 11 F
ni-in-da 3 Bc₁
ni-in-ni 3 Bc₁
nim/n 2 Ce
ni(m)in 3 B-F, 6 Ac,
11 F
nimgir 6 Ac
ninnù 6 Ac, 11 F
palil 2 G-L
par 2 Ga
peš 2 Ga, 4 C-D;
5 Ca
rig 5 Ca
ru 2 D-L
šanabi 2 Bc, 4 Cd,
9 C
šantag 2 L₁
še 2 E
-šu[b] *10« 11 Gb,
šùb 11 B
šušana 4 Cd, 9 C,
ta/il 2 L₁
temen 11 C
tin 2 E
udu 2 Cb
udug 5 Ca
ug 3 Bc
ugu 2 Da
umun 2 Cb; 3 Bb,
6 A

*urim 4 B a
 urudu 2 C b, 2 G a
 ussu 4 B-D, 6, 9
 uš 2 F b, 7 B d
 ušu 4 B-D; 11 F, G b
 ušub 2 C c, 11 C
 ušu(m) 2 C-L
 utu 3 B-E
 üz 2 C b
 uzu 2 C b
 zà'è 11 B-D

égypt.

bj-tj 2 I
 fd-w 5 C
 h'mn 9 C
 h'mt 4 C d
 j-fd 5 C
 mwb' 9 C c
 wə 2 H
 copt. hme 5 C

liby.

βάττος 2 I

caucas.

*k'ωđ 5 D

grous.

ekhysi 7 C

ingil.

xuth 6 B-C

kur.

quđ 5 D

mingr.

a'mšvi 7 C

rutul.

xud 6 B-C

svan.

oxušth 6 B-C
 semi 4 C d

usgvašd 7 C-D
 uskhva 7 C-D
 voxvišd 6 B-C

lyc.

kñma 6 B

lyd.

haLmLuL 2 G a₁
 πάλωος 2 G a

illyr.

Βάτων 2 I

illyr.-ligur.

*istup- 2 C c

étr.

*andras 3 A-F
 *arbas 5 A-E
 cel- 6 B-C
 *celentis 5 B-E, 6, 10
 *čenis 6, 8
 cezpal- 3 E-F
 ci 6 A-C
 *cvimas 6 A-C
 *deca 11 H
 δοοῶνα 2 D a, G c,
 *galtis 7 A-D
 huđ 5 C
 *igin 2 A-L
 *makt- 2 H
 maž 2 H
 muv- 2 K
 Xoffer 3 E-F
 *ormis 4 A-D
 šemqal- 3 E-F
 *sibos 11 B-H
 *he(r)mānias 9 A-D

basq.

bat 2 I
 berr- 3 E-F
 bertze 3 E-F
 bir- 3 E-F
 laur 5 C-E
 -paldi 3 E-F

INDOEUR.

pers.

maguš 6 A c

gr.

ἄβαξ 11 D-E
 ἀλώπηξ 2 B b
 Ἀσάραη 2 C a
 Ἀστυπάλαια 2 C c
 βασιλεύς 2 I
 κἄπος 2 G b
 μάγος 6 A c₁
 Ὑττηρία 5 C c
 χαλβάνη 2 B a
 ψήφος 11 A

lat.-ab.

abacus 11 D-E
 andras 3 A-F
 arbas 3 A a, 5 A-E
 asinus 2 E
 binarius 3 A a
 calctis v. caltis
 calcis v. caltis
 caltis 7 A-D
 *če- *»5« 6, 8-10
 celentis v. zelentis
 cotonia 11 B
 crūma v. grūma
 galbanum 2 B a
 grūđma 7 B a
 igin 2
 lanist(r)a 9 A
 lepesta 9 A
 maccus 2 H
 machina 11 A
 occa 2 H
 ormis 3 A a, 4
 quaternarius 3 A a,
 5 A
 quim/nas 6, 8-10
 scelentis v. zelentis
 sepos v. sipos
 sipos 11 A-H
 sporta 4 A c, 7 B a
 teca 11 H

<i>temenias v. termenias</i>	<i>ħabburu</i> 2 Ba	hébr.:
<i>termenias</i> 4, 6, 9	<i>ħuıppu</i> 2 Ba	* <i>αβαq</i> 11 D
<i>ternarius</i> 3 Aa, 4 A	<i>irtāna</i> 4 Bb	<i>xēlb^{ena}</i> 2 Ba
<i>zelentis</i> 5-6, 10	<i>ištartu</i> 2 Ca	<i>maγ</i> 6 Ac ₁
<i>zemenias v. termenias</i>	<i>ištēn</i> 2 C-L, 4 Bb	<i>jašte</i> 2 C-L
<i>zenis</i> 3, 6, 8	<i>ištiāt</i> 2 C-L	<i>jaštōret</i> 2 Ca
	<i>kanakku</i> 11 D	
	<i>līū</i> 6 Ac	arab.
	<i>malaħu</i> 2 Ba	<i>ǰstn</i> 2 C-L
lit.	<i>Μολοβάβαq</i> 4 Ac	<i>sifr</i> 11 Gb
<i>akētēs</i> 2 H	<i>mušgaru</i> 7 D ₁	
	<i>nāgiru</i> 6 Ac	<i>OUGROF.</i>
	<i>nēru</i> 11 Fb	* <i>en^dz-</i> 2 A
<i>SĒMIT.</i>	<i>parakku</i> 11 D, Gb	* <i>ωgd-</i> »1« 2 F-L
* <i>abnu</i> 11 C	<i>parzillu</i> 2 Ga	* <i>qolm-</i> »3« 4 D ₁
* <i>arbaqu</i> 5 C-E	<i>paššuru</i> 3 C	
* <i>jaštārtu</i> 2 Ca	<i>santakku</i> 2 L ₁	<i>TURC.</i>
* <i>jaštē(-n-)</i> 2 C-L	<i>sinūntu</i> 2 E	<i>alti</i> 7 A
	<i>σῶσσοq</i> 4 Ac	
assyр.	<i>šangū</i> 6 Ac	
<i>anaku</i> 2 Bb	<i>šanūānu</i> 9 Cd	
<i>apkallu</i> 7 D ₁	<i>šanuteia</i> 9 Cd	ab. A, Δ
<i>enzu</i> 2 Cb	<i>šigrēti</i> 9 Bb	ab. O } 11 A-H, H ₁
<i>epinnu</i> 2 Bc	<i>šinipu</i> 2 Bc	0 }
<i>erū</i> 2 Cb	<i>šubū</i> 11 B	lyd.-étr. 8 »f« 5 E ₁
<i>etimmu</i> 7 Bd	<i>šumēru</i> 6 Ab	soumér. <i>principe de position dans la numération décimale</i> 11 E-H
<i>gallū</i> 7 D ₁		
<i>gegunū</i> 7 D ₁	aram.	
<i>gešdarū</i> 7 D ₁	<i>t^emāniā</i> 9 A-D	

§ 1. Abacisti in Sumeri.

Na v naslovu navedeni način imenujejo **abacisti** lotrinskih samostanov 10.—12. stoletja — Gerbert, umrl 1003 kot papež Silvester II.; Bernelinus; Pseudo-Boethius; Gerland; Radulf iz Laona i. dr. — arabskim številkam podobna znamenja na računskih kamenčkih. Vrednost teh tako zaznamenovanih kamenčkov je različna, in sicer: 1, 2, 3 itd. na polju ednic; 10, 20, 30 itd. na sledečem levem polju desetice itd. Bubnov 44 sqq.

Abac. številčna imena izhajajo iz Mezopotamije, in sicer od predsemitskih **Sumerov**, kojih jezik — člen alarodščine, razpadajoče v Hamite (Ēgipčani, Berberi, Kušiti), Hatide (Ēlami, Vani, Kavkazi, Mitani, Hetiti, Liki i. dr.) in Staroevropce (Predgrki, Iliri, Etrusko-Reti, Liguro-Pikti, Ibero-Baski) — se je začetkom 2. tisočletja pr. Kr. umaknil pred semitsko asirščino iz žive govornice v sakralno in gramatično literaturo. Za Aleksandra Velikega je oba jezika izpodrinila aramejščina, ki pa

se je v 7. stoletju večjidel potopila v valovih pomohamedanjene arabščine. Pot' abac. števnikov iz Sumerije do Lotringije je šla čez kanaano-aramejščino, grščino, etruščino in latinščino, o čemer spodaj passim.

A Okrajšave:

a) *abac.* = abacist itd.; *alar.* = alarodski; *arab.* = arabski; *aram.* = aramejski; *bašk.* = baški; *egipt.* = egiptski; *etrušk.* = etruški; *gršk.* = grški; *hebr.* = hebrejski; *id.* = idem; *ilir.* = ilirski; *lat.* = latinski; *lib.* = libijski; *pr.* = primerjaj; *semit.* = semitski; *sumer.* = sumerski; > = postane; ∞ = stopnjuje, se menja; | = izpalo.

b) *Brockelmann Grundr.* = Brockelmann, Grundriß der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen I—II; — *Semit. Sprachw.* = —, Semitische Sprachwissenschaft; *Bubnov* = Bubnov, Arithmetische Selbstständigkeit der europäischen Kultur; *Cantor* = Cantor, Vorlesungen über Geschichte der Mathematik; *Delitzsch Assy. Gr.* = Delitzsch, Assyrische Grammatik; — *Sumer. Gl.* = —, Sumerisches Glossar; — *Sumer. Gr.* = —, Grundzüge der sumerischen Grammatik; *Müller-Deecke* = Müller-Deecke, Die Etrusker; *Oštir* = Oštir, Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft I; *Szinnyei* = Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft.

B Transkripcija (pod *a* in *b* označeno velja tudi za druge vokale in konsonante): ' = $\aleph$; *a* = dolgost, α = ozkost, α = palatalnost, $\bar{a}$ = širokost; **B** = fortis-fortizata, *B* = fortis(-lenizata), *B'* = fortis-aspirata, **b** = lenis-fortizata, *b* = lenis(-lenizata), *b'* = lenis-aspirata; β = spirans-fortizata, β = spirans(-lenizata), β' = spirans-aspirata; ∂ = reductio vocalis; δ , δ = spirans dentalis; β , η = spirans velaris; ' = $\bar{\eta}$; $\bar{x}$ = $\bar{\eta}$; $\bar{i}$ = palatalizatio; $\bar{l}$, $\bar{r}$ = $\bar{v}$, $\bar{j}$, ' se reducirajoči $\bar{l}$, $\bar{r}$; $\bar{l}$, $\bar{r}$ = $\bar{l}$, $\bar{r}$ nasalis; $\bar{n}$ = $\bar{n}$ velaris; $\bar{o}$ = $\bar{y}$; $\bar{u}$ = (labio-)velarizatio; $\bar{\sim}$ = diphthongizatio.

C K praalar. stopnjevanju v fortis (*B*) ∞ lenis (*b*) ∞ spirans (β) — ki se pozneje analogično ponovno stopnjujejo v **B**: *B*: *B'* ∞ **b**: *b*: *b'* ∞ β : β : β' (o čemer pr. zgoraj pod B) — v kolikor se o njem v tekstu govori, pr. Oštir 93 § 358 sqq. in sledeče:

<i>p</i> : <i>P</i>	∞ <i>p</i> > <i>b</i>	∞ π > <i>f</i>	<i>l</i> : <i>L</i>	∞ <i>l</i> > <i>r</i>	∞ λ
<i>b</i> : <i>B</i>	∞ <i>b</i> > '	∞ β > <i>w</i>	<i>n</i> : <i>N</i>	∞ <i>n</i> > $\bar{r}$	∞ ρ
<i>w</i> : <i>W</i>	∞ <i>w</i> > '	∞ <i>f</i>	<i>j</i> : <i>I</i>	∞ <i>j</i> > '	∞ τ
<i>m</i> : <i>M</i>	∞ <i>m</i> > <i>w</i>	∞ μ	$\bar{g}^i$: $\bar{G}^i$	∞ $\bar{g}^i$ > <i>j</i>	∞ γ^i
<i>t</i> : <i>T</i>	} <i>T</i> ∞ <i>t</i> > <i>d</i>	∞ τ	$\bar{g}$: $\bar{G}$	∞ $\bar{g}$ > '	∞ γ
δ : Θ		∞ δ } <i>l</i>	∞ σ	$\bar{g}^u$: $\bar{G}^u$	∞ $\bar{g}^u$ > <i>w</i>
<i>s</i> : <i>S</i>	∞ <i>s</i> } <i>l</i>	∞ σ	$\bar{k}^i$: $\bar{K}^i$	∞ $\bar{k}^i$ > $\bar{g}^i$	∞ χ^i
<i>d</i> : <i>D</i>	} <i>D</i> ∞ <i>d</i> > '	∞ ζ	<i>k</i> : <i>K</i>	∞ <i>k</i> > <i>g</i>	∞ χ
$\bar{d}$: $\bar{D}$		∞ $\bar{d}$ } $\bar{r}$	∞ τ	$\bar{k}^u$: $\bar{K}^u$	∞ $\bar{k}^u$ > $\bar{g}^u$
<i>z</i> : <i>Z</i>	∞ <i>z</i> } $\bar{r}$	∞ σ	α : α	∞ α	} ∞ ∂
<i>r</i> : <i>R</i>	∞ <i>r</i> > <i>l</i>	∞ ρ	η : η	∞ η	
			ω : ω	∞ ω	•

§ 2. Abac. *igin* 1.

Bubnov 65 istoveti abac. *igin* z ogrskim **egy** 1; ker pa izhaja slednje iz ugrofinskega **en^{dž}*- (> čeremiski *andzal* Vorderes, finski *ente-der* erste, votjaški *ad'ž* Vorderes itd.) Szinnyei 45, 108, razpade dozdevna sličnost v nič.

Abac. *igin* 1 izvira iz sumer. **ag^cän* 1 in sicer čez asir. *ahinnu > *ihin > gršk. *izw > etrušk. *izn ∞ *igin > lat.-abac. *igin*; k **ag^cän* pr. sumer. *gê* 1, *aga* einzeln.

K *g^c* > *h* > *g* v sumer. **ag^cän* 1 > asir. *ihin 1 > abac. *igin* 1 pr. morebiti sumer. *g'alub* ein bestimmter Baum > asir. *huluppu* id. > hebr. *xēlb^ena* Galban (k hebr.-aram. *h* > *x* pr. Brockelmann Grundr. I 125, § 45 1 a) > grški *γαλβάνη* id. > lat. *galbanum* id. — a) K sumer. *g^c* = *g* > asir. *h* pr. sumer. *mālag^c* Schiffer > asir. *malahu* id.; sumer. *g'enbur* Halm o. dgl. > asir. *habburu* id. itd. Delitzsch Assyrl. Gr. 209 § 102 a, Sumer. Gl. s. v. — β) K etrušk. *χ* = *k^c* > lat. *g* pr. etrušk. *vegetia* > lat. *Vegetiana*; etrušk. *-axe* > lat. *-age*; etrušk. *χai-ne* ∞ *cai-ne* > lat. *C/Gaius* Müller-Deecke II 412 sq., 438, 441. lat. *g* tukaj substituirava v latinščini nepoznani etrušk. *k^c* = *χ* ali pa istotako nepoznani etruški *g* > *c*, ki stopnjuje z etruškim *χ* Müller-Deecke, II 412 sq.

K sumer. *gê* 1, *aga* einzeln poleg **ag^cän* 1 je sledeče pripomniti: a) K *a* ∞ *o* v *aga* ∞ *gê* pr. sumer. > asir. *anāku* Blei ∞ sumer. *nagga* id. Oštir 70 § 115; sumer. *an* hoch ∞ *na* id.; predgršk. *άλώνηξ* Fuchs ∞ sumer. *luba* id. Oštir 63 § 89. β) K *g^c* ∞ *g* v sumer. **ag^cän* ∞ *aga* pr. sumer. *g'ul* vernichten ∞ *gul* id.; sumer. *g'um* zermalmen ∞ *gum* id.; sumer. *g'en-zer* klein ∞ *gen* id. itd. Delitzsch Sumer. Gr. 17 § 21 a, Oštir 59 § 74. γ) K *a* ∞ *ä* v sumer. *aga* ∞ *gê* pr. sumer. *zà* Stein: *zè* id. itd. Delitzsch l. c. 12 § 17 a, Oštir 99 § 371. δ) K *n* ∞ *o* v sumer. **ag^cän* ∞ *aga*, *gê* pr. sumer. *kin* Erde ∞ *ki* id. itd. Delitzsch l. c. 18 § 23 a.

Radi sumer. **ag^cän* > asir. *ahinnu > *ihin (> abac. *igin*) c) pr. a) k *a* > *ə* > *i* v asir. *ahinnu > *ihinnu: sumer. *apin* eine hölzerne Bewässerungsvorrichtung > asir. *epinnu* (*e* = *i*) itd. Delitzsch Sumer. Gr. 12 § 17 a, Delitzsch Assyrl. Gr. 94 § 43 d, Brockelmann Grundr. I 185 § 68 h; β) k *g^c* > *h*: § 2 B a a; γ) k *ä* > *e* > *i*: sumer. *nagga* Blei ∞ *nägga > *niggi* id. itd. Delitzsch Sumer. Gr. 12 § 17 a, sumer. *šanabi* 2/3 > asir. *šinipu* id. itd. Delitzsch Assyrl. Gr. 86 § 41 sq.; δ) k *-u* > *o* v *ihinnu > *igin*: asir. *šarru* König ∞ asir. *šar šarrani* König der Könige Delitzsch Assyrl. Gr. 102 § 47 b, Brockelmann Semit. Sprachw. 114 § 173, 115 § 175.

g^c sumer. **ag^cän* 1 je še ohranjen v *g^c* > *ɔ* prasemit. izposojenke iz prasumerščine **jašte-n-* 1 (> asir. *išti-āt išten*, katabanski *šstn*, hebr. *jašte*) in v *g^c* prasumer. **g^caštu-m* > sumer.

aš 1, *ušum* einzig; v *jaš-* vidi izposojenko tudi Delitzsch Sumer. Gr. 61₁.

- a) K prasumer. *g'* > prasemit. *ʔ* pr. sumer. **g'aš-tar* (< sumer. *g'iši* Finsternis + *dār* Fürst Oštir 109 § 477) > semit. *jaštar-tu > asir. *ištartu* Astarie, hebr. *jaštoreṭ*. β) K razcepitvi prasumer. *g'* > *g* v sumer. *g* (> sumer. *g'* > asir. *ḡ* § 2 B a a) in *ḡ* > *ʔ* > 0 v sumer. [*g'*] *ušu(m)* einzig pr. sumer. > asir. *ḡ* > *ʔ* > 0 v sumer. *g'a* 10 ∞ *a* id. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 b, Oštir 59 § 74 sqq., Brockelmann Grundr. I 127 § 45 r.
- b) K *á-[ə]* ∞ *ə-ú* > *u-ú* v sumer. *aš 1* ∞ *ušu(-m)* einzig iz prasumer. *á-u* ∞ *a-ú* v **g'aštu-m* pr. sumer. *ere* Untergebener ∞ *urum* id.; sumer. > asir. *erū* Bronze ∞ sumer. *urudu* id. Oštir 70 § 117 sqq.; sumer. *eze* Kleinvieh ∞ *udu* Schaf l. c. 69 § 112; sumer. *azu* Magier ∞ *uzu* id.; sumer. > asir. *enzu* Ziege ∞ sumer. *uzu > *úz* id.; sumer. *a-mun (: *a* Wasser) ∞ *umun* Wasser-loch.
- c) K sumer. *št-* > *š(š)* v nesestavljenkah v asir. *ištēn* ∞ sumer. *ušum* pr. predgr. *A/q/švv-* „*θεῶν*“ ∞ sumer. *ereš* Herrin Oštir 66 § 96; staroevropski *(*i-*)*stup-* Stube Oštir 75 § 142 ∞ sumer. *ušub* (< *išúb) Ziegelform o. ä. Morebiti je sumer. izvora tudi asir. *št* > *s(s)* v *uštēbila* ∞ *ussib la* ich ließ bringen Delitzsch Assyr. Gr. 127 § 64, 2.
- d) a) K sumer. *u* ∞ *ē* iz alar. *ω* ∞ *ϖ* v sumer. *ušu(m)* ∞ asir. *išti-āt* *ištēn* (iz prasemit. < sumer. **jašte-n-*; k prasemit. *ē* pr. Brockelmann Grundr. I 141 § 51 a) pr. sumer. *šur* spinnen ∞ *šer* id., sumer. *sub* Hirt ∞ *sib* id. Delitzsch Sumer. Gr. 13 § 17 b. β) K *-u(m)* > 0 v sumer. *ušu(m)* ∞ *aš* pr. sumer. *urum* Knecht ∞ *eru* id. ∞ *ur* id.; sumer. *urum* ein best. Fisch ∞ *uru* id. ∞ *ur* id.; sumer. *kurum* schneiden ∞ *kur* id. Slično *-e/im* > 0 v sumer. *enem* Wort ∞ *en* id.; sumer. *silim* wohlbehalten sein ∞ *sil* id.; sumer. *g'ilim* vernichten ∞ *g'íl* id.; sumer. > asir. *šitimmu* Name des Keilzeichens ŠIT ∞ sumer. *šiti*, *šid* Zahl.
- e) K *-m* ∞ *-n* ∞ 0 v sumer. *ušu-m* ∞ asir. *ištē-n* ∞ asir. *išti-āt* je treba še sledeče omeniti: a) K sufiksu *-m* pri števnikih pr. sumer. *eš 3* ∞ *eš-ám* id.; sumer. *umun 7* ∞ *umun-ám* id. Delitzsch Sumer. Gr. 62 § 87. V sumer. *ušu* ∞ *ušu-m* imamo vkljub temu še le sumer. *-m* > 0 kakor v sumer. *lum* strotzen ∞ *lu* id. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 a. β) K *-m* ∞ *-n* (iz velarnega *n* Oštir 98 § 370 M₃) v *ušum* ∞ *ištēn* pr. sumer. *erem* Kriegsmann ∞ *eren* id.; sumer. *gam* gebären ∞ *gan* id.; sumer. *girim* Frucht ∞ *gurin* id.; sumer. *gēm(e)* Weib ∞ *gen* id.; sumer. *nim* hoch ∞ *nin* Fürstin. Velarnost tega *n* se razvidi iz medvokalnega refleksa (*n*)*g* v sumer. *kanama* Land ∞ *ka-nag-gá* id. Delitzsch Sumer. Gr. 19 § 25; k pisavi velarnega *n* z *n* poleg (*n*)*g* pr. sumer. *kin-kin-na* ∞ *kin-kin-gá* suchend l. c.
- D) S sumer. *št* (v asir. *ištēn* 1) iz alar. *š* > *ž^dž* stopnjuje sumer. *r/l* iz alar. *ř* v sumer. *d-ru 1 > *ru* vollkommen in sumer. *d-ili 1* — z alar. prehodom *ř* > *r* v *l* > *l* po alar. *R* ∞ *r* > *l* Oštir 98 § 370 Δ, 96 § 365, 97 § 369; isti razredni prefiks *d-* stoji v sumer.

d-e/iš 1 napram *aš* id. — z *e/i* ∞ *a* iz alar. *a* ∞ *a* Oštir 99 § 371 a in zgoraj § 2 B b γ.

a) K *d-* v sumer. *d-ru 1 iz *d-ru-n (k *-n* pr. § 2 C asir. *ište-n*) radi etrušk. *δροῦνα ἢ ἀρχή* Oštir 105 § 444 pr. še sumer. *á* Seite ∞ *da* id.; sumer. *ugu[n]* auf ∞ *dakan* Götterwohnung Oštir 66 § 97; sumer. *ag* machen ∞ *dug* id.; sumer. *gir* Fuß ∞ *dúg[ar]* Knie l. c. 111 § 498; sumer. *ušša* nächster ∞ *dušša* Nächster; sumer. *gur* Eimer Tonne o. ä. ∞ *adagur* ein kleines Räuchergefäß aus Ton, *düg* Tongefäß itd. Oštir 112 § 516, 117 § 593—773, kjer obširno o razrednem prefiksu *d-*. K sumer. *drun 1 > *ru* vollkommen pr. radi pomena sumer. *dili* 1 vollkommen; radi sumer. *dr* > *r*- glej sumer. nepoznanje *mute* + *likvide* v začetku besede; radi *-n* > *o* pr. § 2 B b δ.

β) K alar. *ξ* ∞ *ř* > sumer. *š* ∞ *r* v sumer. *aš* 1, *d-e/iš* id. ∞ *d-ru-n 1 pr. sumer. *uš* Mann ∞ *ur* Mensch; sumer. *eš* weinen ∞ *er* Träne; sumer. *giš* groß ∞ *gur* id.; sumer. *keš-da* binden ∞ *kur* id. itd. Oštir 100 § 375 sqq.

K alar. *ξ* ∞ *l* > sumer. *š* ∞ *l* pr. sumer. *áš* Mensch ∞ *d-ili* b) Mann *lù(*dlu)* Mensch Oštir 105 § 441; sumer. *gašam* Meister ∞ *ab-gal* id.; sumer. *giš* groß ∞ *gal* id.; sumer. *gileš* Mann ∞ *gálu* Mensch; sumer. *maš* hell, glänzend ∞ *mul* glänzen; sumer. *g'uš* Furcht einjagend ∞ *g'ulug'* id. Oštir 100 § 375 sqq.

Radi v § 2 C—D obravnavanih prasemit. *vašte-n 1, sumer. E [g]ušu(m) *aš d-e/iš* [d]ru *d-ili* ∞ *aga gē* je verjetno, da izhaja abac. *igin* < asir. *ihin < sumer. **ag'än* iz prasumer. **ag'äš[t]n* 1. K sumer. *š[t]n* > *n* pr. predlat. *asonos > *asinus* Esel ∞ sumer. reduplic. *a[š]n-šu[n]* id.; sumer. > asir. *štinum-tu > *sinuntu* Schwalbe ∞ sumer. *[št]nam* id. Oštir 103 § 416 (k *št* ∞ *s* v asir. pr. § 2 C c); sumer. *giš* Feuer ∞ *gunni* fire-place. Poleg prehoda *šn* > *n* — to radi sumer. monoftongizacije vseh grup, izvzemši *nasal* + *medijo*, v nesestavljenkah — je izpal *š* v **ag'än* napram [g]aš mogoče tudi čez *s š* stopnjujoči *r* > ' (: *ru* *1) kakor v sumer. *ka-áš* Entscheidung ∞ *garaš* id. Seveda pa ni izključeno, da se je sufiks *-n* priklopil šele po odpadu končnega *-š* (: *aš*) ∞ *r* (: *ru*) ∞ *-l* (: *d-ili*), k čemur pr. sumer. *šeš* weinen ∞ *še* id., sumer. *tur* eintreten ∞ *tu* id., sumer. *tíl* leben ∞ *ti* id. ∞ *tí-n* id. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 a.

V alar. da *d* v spirans-stopnji *č*, kar prehaja čez spirans- F fortizato *č* v *ž* > *ž* v sumer. *vašte-n 1, *aš* 1, v lenis-stopnji prehaja *d* v *ř/l* v sumer. *ru* *1 in *d-ili* 1; v fortis-stopnji pa nastane iz *d* čez *Đ* > *D* prehod v *d*-vrsto Oštir 98 § 370 Δ, tako da je alar. izvora morebiti tudi ugrofinski **ogd-* 1 (> finski *üksi* ∞ *ühgen*, lapski *akta* ∞ *auhta*, čeremiski *iktə*, voljaški *od-ik*, ostjaški *it* itd.) Szinnyei 107 sq.

K *ə* ∞ *ω* v sumer. *aga[š-n]* einzeln, **ag'ä[š]-n* 1 > abac. a) *igin* ∞ ugrofinski **ogd-* 1 pr. sumer. *a* ∞ *o > *u* v sumer. *ma*

mahlen ∞ *mu* id. itd. Delitzsch Sumer. Gr. 14 § 17 e, Oštir 99 § 371.

b) K $\mathcal{D} \infty \check{r} \infty \zeta$ v ugrofinskem *ogd- 1 ∞ sumer. *d-ru $\succ$ *ru**¹, *d-ili* 1 ∞ [*g*^c]*aš* 1 pr. sumer. *id* Fluß ∞ *ir* fließen ∞ *uš* id. (*i* ∞ *u* $\prec$ $\varphi \infty \omega$) itd. Oštir 100 § 375 sqq.

c) K možnosti alarodskega elementa v ugrofinščini pr. α) ugrofinsko izposojevanje števnikov 7, 10, 100, 1000 itd. iz indogermansčine Szinnye i 109 sqq.; β) sličnost ugrofinskega stopnjevanja l. c. 30 sqq. z alarodskim Oštir 98 sqq., tako da ni izključen postanek ugrofinščine iz nekega s praindogermansčino sorodnega jezika + (altajščine?) + alarodščine. Na ta način bi *ogd- seveda ne bil izposojenka, ampak ostanek alarodske prvine v ugrofinščini.

G Ker prehaja v alarodščini *p* v spirans-stopnji v π in dalje v spirans-aspirata-stopnji v $\pi^c \succ h^u$ Oštir 98 § 370 P, zato je sumer. *ag^c*ä[s]**n* 1 $\succ$ abac. *igin* morebiti nastal iz präsumer. **h^uag*^c*äšt-n* in je na ta način s $\pi^c \succ h^u$ ∞ *p*-stopnjevanjem soroden s sumer. *pal-il* Erster Vorangehender. *l* v *pal-il* izhaja iz sumer. [*γ^u]**ř**l*, ki čez $\gamma^u \check{r} \infty G^u$ $\check{\zeta}$ stopnjuje s sumerskim **[h^u]**ag*^c*ä[št]-n*.

a) K *p* ∞ $\pi^c \succ h^u \succ$ sumer. *p* ∞ 0 v *pal-il* Erster ∞ *aga[šn]* einzeln pr. sumer. *peš* 3 ∞ *eš* id.; lidski *πάλ-μως*¹ βασιλεύς (: sumer. *pal-il* Erster) ∞ sumer. *ali-m* id. Oštir 83 § 225; sumer. *par* glänzend ∞ *ara* id.; sumer. $\succ$ asir. *parzillu* Eisen ∞ sumer. *urudu* Bronze Oštir 70 § 117 sqq. itd. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 b, Oštir 61 § 79–224. Odpad *h^u* v sumer. [*h^u]**aga[s-n]* je posledica sumer. $\succ$ asir. prehoda vseh laringalnih in velarnih spirantov (izvzemši sumer. $\succ$ asir. *g^c* $\succ$ *h*) v *ʾl*; istotako so nepoznani *h*-spiranti v ugrofinščini, tako da prehodu alar. **h^uogd* 1 v ugrofinski *ogd- ni ničesar na poti.

b) *l* v sumer. *pal-il* Erster izhaja analogično po *R* ∞ *r* $\succ$ *l* iz *ř*, ta *ř* stopnjuje z $\zeta \succ$ sumer. *št* $\succ$ *š* v sumer. *maš* erster. K alar. analogičnemu stopnjevanju *p* ∞ *m* — radi *P* ∞ $\pi \succ w = w \prec m \infty M$ Oštir 96 § 365 — pr. sumer. *par* hell sein ∞ *bar* id., Sonne ∞ *me[r]-me[r]* Sonne; dalje pr. sumer. *b* ∞ *m* (s sumer. *b* $\prec$ *p* Delitzsch Sumer. Gr. 16 § 20 ali z alar. *b* ∞ *m*) v sumer. *ab* Wohnung ∞ *am* Gemach; sumer. *áb* Wildochs ∞ *am* id.; sumer. *dúb* Tontafel ∞ [*j*]*im* id. Oštir 75 § 143; sumer. *bi* sprechen ∞ *me* id.; sumer. *bil* verbrennen ∞ *mel* Brand; sumer. *gab-tinnu* Scham des Weibes ∞ *gême* Weib Oštir 123 § 737; predgršk. *κῆ[ρ]πος* (*ʾ* $\prec$ *ř*) Garten ∞ predsemit. *karmu id., sumer. *girim* Frucht Oštir 83 § 222; sumer. *murub* großer Schwiegervater ∞ *murum* id. itd. Oštir 61 § 79 sqq.

¹ Sem s *p* ∞ *f* $\succ$ *h^u* lidski *haLmLuL* *kralj Danielsson Zu den lydischen Inschriften 19.

Sumer. $[š/t] \infty l$ v *maš* erster ∞ *pal-il* Erster iz alar. $\zeta \infty ř/l$ c) z alar. izpadom γ^u -spiranta pred konsonantom, o čemer Oštir 96 § 367 sqq. pr., je obravnavan že zgoraj § 2 D. Nejasno mi je še, ali je sumer. *aš* 1 razlagati po § 2 C a β iz *gaš radi *gê* 1, ali pa iz **h^uaš* po § 2 G a; *g^u* v sumer. **ag^uä[š]n* je namreč tudi iz *h^u* čez *h^u* razločljiv Oštir 101 § 393 sqq., vendar je *g* v *gê* v tem slučaju le analogično razumljiv. Nasprotno sumer. *d-ili* 1 radi sumer. [*h^u*]*al-im* König ∞ *pal-il* Erster, o čemer § 2 G pr., in ravno tako sumer. *ru* *1 vollkommen radi etrušk. δ -*ροῦ-να* ἡ ἀοχή, o čemer manj verjetno § 2 D a, vséakakor le iz alar. **π^uef[γ^u]*ǰ > **h^ua/ili* + [*h^u*]*ru*.

Iz pod § 2 G obravnavanega π nastane v spirans-lenizatastopnji alar. β > *w*, ki smo ga konstatirali že v § 2 G b kot vzrok analogičnega stopnjevanja *p/b* ∞ *m* in ki je še ohranjen v egipt. *wǰ* 1 iz alar. **πG[γ^u]* Oštir 83 § 225 sq. Tretji radikal *d* alar. **pg^ud* 1 je v egipt. *wǰ* iz *wǰ čez *d* ∞ *ř* > *r* > izginil, dočim se v $\mathcal{D}$ D-stopnji kot *t* še dandanes v bašk. *bat* 1 < *wǰt nahaja. S *p* ∞ *w* ∞ *m*, o čemer § 2 G b pr., dalje semkaj *maǰt > *makt-1 v etrušk. *matk- > lat. *maccus simplex*, etrušk. *maǰ* 1 Oštir 34 sqq.; k etrušk. *kt* > *tk* pr. predlat. *octa > *otca > *occa* Egge ∞ predlit. *akētēs* id. Oštir 39 § 10, dalje etrušk. *cs* ∞ *sc*, *septle* ∞ *setple > *sepple > *seple*. Müller-Deecke II 436 § 21, 437 § 22, 2.

Kakor je sumer. *alim* König = lidski $\pi\acute{\alpha}\lambda\mu\upsilon\varsigma$ id. izvedeno iz sumer. *pal-il* Erster — sem tudi alar. **pa[γ^u]*ř- > *bl- > egipt. *bj*- König Oštir 83 § 225 — § 2 G a, tako je pač tudi ilir. *bat- primus v ilir. *Bátov* *prin-ceps (> gršk. *βασιλ-* > *βασιλεύς* König) ali identičen z bašk. *bat* 1, seveda z ilir. prehodom *kt* > *tt* > *t* Kretschmer Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache 258, ali pa ima *t* iz *D* < [*γ^u]* $\mathcal{D}$, ki stopnjuje z [*γ^u]*ž v sumer. *πǰšt > [*h^u*]*aš* 1 ∞ *maš* erster in z [*γ^u]*ř v *πǰř > [*h^u*]*ru* *1. *b* iz *p* nahajamo še v libijskem $\beta\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\varsigma$ König, čigar *ττ* mi ni jasen.

g^u alar. **pg^ud* 1 sledi iz *G[^u]* ∞ [*g^u]* v sumer. *gê* 1, **agü^u[š]-n* K 1 > abac. *igin*, ugrofinski *ωgd- 1, egipt. *wǰ* 1, etrušk. *maǰ* 1 ∞ etrušk. *muǰ*- *1 Oštir 129 § 785.

Razvitek alar. **pg^ud* 1 s posebnim ozirom na abac. *igin* 1 naj predoči sledeče:

* <i>p[ɣ^u]Ḍ</i>		* <i>π'G[u]ř</i>		* <i>πG[u]ř</i>	
* <i>p/π'ř</i>	ilir. βατ- *1	* <i>π/π'ζ</i>	* <i>π'GD</i>	* <i>π'Gζ</i>	* <i>π[g]uř</i> egipt. <i>wɔf]</i>
sumer.	sumer.	ugrofinski	etruš.		* <i>πGD</i>
<i>pal-il</i> 1 <i>[h^u]ru</i> *1	<i>maš</i> *1 ¹ <i>[h^u]aš</i> 1	* <i>[h^u]ogd</i> -1	sumer. <i>muḅ</i> *1		bašk. <i>ba[g^u]t</i> 1 * <i>mag^ut</i> -1
<i>d-il</i> 1	<i>d-eiš</i> 1	* <i>[h^u]g(')</i> št- <i>m/n</i>			* <i>makt</i>
	prasemit	sumer.	sumer.		* <i>matk</i> -
	* <i>čaštē(-n)</i> 1	<i>[g^u]jušu(m)</i>	* <i>ag(')</i> ā[š]- <i>n</i>		<i>maḅ</i> 1
	hebr. <i>čašt</i>	asir. <i>išti-āt</i>	asir. <i>ištēn</i> katab. <i>ištn</i>	sumer. <i>aga</i> <i>gē</i> 1	asir. * <i>aḅinnu</i>
					* <i>iḅin</i>
					grški * <i>ix^u</i>
					etrušk. * <i>iḅin</i> ∞ * <i>igin</i>
					lat. > abac. <i>igin</i> 1

§ 3. Abac. *andras* 2.

- A** Abac. *andras* 2 iz asir. *andrās 2 × ali 2 < sumer. *wantur 2.
a) K »2 × « v asir. *andrās pr. abac. *andras* = *binarius* (: *bini*, *bis* 2 ×), *ormis* = *ternarius* (: *terni*, *ter* 3 ×), *arbas* = *quaternarius* (: *quaterni*, *quater* 4 ×) ter asir. *adu šini-šu* 2 ×, *adu šelaši-šu* 3 ×, *adu sibi-šu* 7 × itd. Delitzsch Assy. Gr. 214 § 105 d. β) Če je elipsa dedena *adu Mal* v asir. *adu andrā-šu 2 × > abac. *andras* nedokazljiva, tedaj je izhajati iz asir. nominativa *andrā-šu ša x-i Zweier-sein, der des Rechensteines o. des Rechenbrettes; h konstrukciji pr. Delitzsch Assy. Gr. 337 § 166, 3. γ) K prehodu asir. posesivnega

¹ Klinopis za »1« se čita sumer. tudi *magbi* Wehklage in *ta'il* id.; morebiti je iz tega možno rekonstruirati sumer. *mag*1 oziroma *ta'il**1 (: sumer. *dili* 1). Isti klinopis se čita *šantag* > asir. *santakku* ter p. meni tudi »1« Delitzsch Sumer. Gl. 235; če je analiza v *ša-mt-ag možna, tako je sumer. *mat 1 po § 2 F b soroden s sumer. *maš* 1 erster. K *ša*-prefiksu, s čimer stopnjuje čez ζ ∞ Ḍ sumer. *d*- § 2 D a z, v sumer. pr. Oštir 118 § 606–616; k *mt* > *nt* pr. § 5 B a.

zaimka $-š/a > -š/s$ v asir. $>$ abac. *andra-s* pr. Delitzsch l. c. 103 § 47, 124 § 63; Brockelmann Grundr. I 136 § 46 o γ , 114 § 43 r δ . δ) $-ā$ v asir. **andr-ā-s* 2 je analogičen po semit. $>$ asir. dualu *šin-ā* 2 Brockelmann l. c. 485 § 249 β . Če je mesto iz nominativa **andrā-šu* izhajati iz genetiva **(adu) andr-i-šu*, tedaj pr. k $-ā$ mesto pričakovanega $-i$, k čemur glej semit. $>$ asir. genitiv *šin-ī* 2, asir. *ina sele kilalā-n* auf beiden Seiten Brockelmann Grundr. I 459 § 244 g, kjer je $ā$ mesto i v *kilalā-n* posledica poznoasir. sinkretisma sklonov vsled sovпада nenaglašanih končnih vokalov v $\vartheta > 0$ Brockelmann Grundr. I 114 § r δ - η , 466 § 245 k.

Tako rekonstruirani asir. **andr* 2 je nastal iz praasirskega b) **wantur- 2*.

a) K asir. $w > ' v$ **wantur- > *andr*. pr. asir. *warḫu* Monat ∞ *arḫu* id.; asir. *maršu* = **waršu* schmutzig ∞ *aršu* id. Brockelmann Grundr. I 139 § 49 h. β) K *nt > nd* istotam pr. l. c. 153 § 54 d ϵ . γ) K $u > 0$ v **wantur > *andr-* pr. asir. *erubī* tritt ein ∞ *erbi* id. itd. Delitzsch Assy. Gr. 97 § 45 b, Brockelmann Grundr. I 114 § 43 r γ .

Praasir. **wántur- 2* iz prasumer. **wántur* 2, iz česar sumer. B *man* 2 z a iz alar. ϑ , s čimer stopnjuje alar. η v sumer. *min* 2; m sumer. *ma/in* iz w , s čimer stopnjuje w sumer. **wan- > *an- > n-* v *ne/iš* 2 $\times$ 10 in w sumer. **win > *in v ni-in* 20 $\times$ 2 poleg sumer. **win* v *ni/iš]-min* id. K sumer. *šm > m* v **niš-min > nimin* 20 $\times$ 2 pr. § 2 E. Klinopis za $\ast 2$ se čita tudi *Amna* Solnce in *Utu* id.; kakor spominja *amna* na *man* 2, tako bazira morebiti tudi *Utu* na *utu* $\ast 2$.

a) K sumer. $w > ' > 0$ pr. nepoznanje črke w v sumerščini ter iz sumer. prevzeti asir. $w > ' § 3 A b a$. β) K $w \infty w$ v sumer. pr. $m \infty 0$ v sumer. *mul* glänzen ∞ *ul* id., sumer. *dumu* Kind ∞ **du'u > dū* id. itd. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 b. Seveda tiči v sumer. $m \infty 0$ poleg $W/w \infty w$ tudi $M \infty m > w$ z alar. $>$ sumer. $>$ asir. prehodom $m > w$, o čemer pr. Oštir 98 § 370 M (k $-m-$ v *dumu* pr. posebej 107 § 459) ter sumer. $>$ asir. $m > w > ' v$ asirskem *damiqtu* ∞ **dawiqtu > *da'iqtu > *daiqtu > diqtu* Brockelmann Grundr. I 138 § 48 h-i; mogoč je tudi prehod sumer. **mantur* ∞ **wantur >* asir. **andr-*. Iz navedenega je $m \infty 0$ v sumer. *man* 2, *ni/iš]-min* 20 $\times$ 2 ∞ *ni-in* 20 $\times$ 2, *niš* 20 razločljiv; ravno tako sumer. *utu* $\ast 2 < *wantur$, o čemer prim. spodaj c β).

K $a \infty i$ v sumer. *man* 2 ∞ *min* pr. § 2 B c γ ; k $a/i \infty 0$ v *man* ∞ **[w]an > neš* 20 pr. § 2 B b α ; k $a-u > u-u$ v sumer. $>$ asir. **and[u]r- $\ast 2 \infty$ sumer. utu $\ast 2$ pr. § 2 C b*. Če u v sumer. *u-mun* 5 + 2 ni dialektično nastal iz *a/i* radi $m-u$ k čemur pr. sumer. *giš* ∞ *mu*, *gàlu* ∞ *mulu* Delitzsch Sumer. Gr. 22 § 26 b —, tedaj se je $u \infty i \infty a$ v sumer. $-mun \infty min \infty man$

- razvil iz prasumer. (a)u ∞ ai ∞ a < alar. $\bar{\omega}/\omega$ ∞ $\bar{\phi}$ ∞ $\bar{\alpha}$ Oštir 99 § 371 ω .
- c) Prasumer. *nt* v *wantur 2 je prešel v *wántur čez **mánt[ər]* > *mand v *n* v sumer. *man*,¹ dočim se je v prasumer. *wantúr nt asimiliralo v *tt* > *t*: *antúr *attúr > **atú[r]* > *utu* *2. α) *K* -*t* > -*d* > *O* v sumer. **mant[ur]* > *man* pr. sumer. *utu* Sonne ∞ *ud* id. ∞ *u* id. itd. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 a. *K* -*ur* > *O* v *wántur > *man[ʃ]* pr. *r* > *O* v sumer. *tur* ∞ *tu*, dalje *u* ∞ *O* v *uru* ein best. Fisch ∞ *ur* id.; predvsem pa *vokal* + *r* > *O* v sumer. *nigar* Schatz > *niga* id. > *níg* id., sumer. *[k]ur* Löwe ∞ *u-g* id. Oštir 54 § 66 itd., Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 a. β) *K* -*nt*- > -*t*- v sumer. *wantúr > *utu[r]* *2 — *k* -*r* > *O* pr. § 3 B c a — pr. progresivno asimilacija *n* v sumer. *unkin* Versammlung > *ukkin* id., sumer. > asir. *antalú* Verfinsternung > *attalū* Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 24, odkoder je morebiti izposojen tudi asir. *nt* > *tt* > *t* Brockelmann Grundr. I 175 § 61 a ϑ .
- C Ker v sumerščini *t'd* stopnjuje s š § 2 F b in se *n* sledečemu š asimilira — *an-šu (: *anu* Ähre + *še* Korn) > *eššu* Kornähre, *antum ša šeim*; sumer. > asir. *banšur* > *paššuru* Schüssel; odtod najhitreje asir. *nš* > š(š) Brockelmann Grundr. I 175 § 61 a ϑ , Delitzsch Assy. Gr. 119 § 61 a —, je s sumer. *man[ʃ]* pač v sorodstvu sumer. *manš 2 > *maš* Zwilling; *k* pomeni pr. sumer. *man* 2, Zwilling.
- D Nejasna mi je še funkcija sufiksa *-r* v sumer. *wantur 2; domnevam pa, da pomeni *wantu-r zu 2 zugehörig — *k* čemur pr. sumer. *lugal lugaleni-r* ein König, zugehörig zu den Königen Delitzsch Sumer. Gr. 53 § 76 c —, tako da izhaja sumer. *ara min* 2 × iz *ara wantu-r Gang, zuhörig zu 2. Kakor se pravi v sumerščini poleg *ara-minkama-šü* zum zweiten Mal tudi *minkama-šü* id. z elipso besedice *ara* Gang, tako je mogla tudi v asir. prestavi *adu wantu-r-šü oziroma *adu šini-šü 2 × beseda *adu* Gang Mal izpasti in *wanturišu v *andras preiti, o čemer zgoraj § 3 A in Delitzsch Sumer. Gr. 63 § 89 pr.
- E Sumer. *wantu 2 (> *man* id., *utu* *2, *-in* *2, *n-* *2) ∞ *wanšu (> *maš* Zwilling) iz alar. *anḏ/š-, ohranjenega v *pṛḏ > bašk. *-paldi* *dvojica : *aha-paldi* couplet de vers; ∞ *pṛḏ > bašk. *sor-balda* épaules; ∞ *pṛš > bašk. *bertze beste* autre; ∞ *pṛr > bašk. *berr-bi(r)-2*, > etrušk. *-fer* *2 (: *Xoffer* oktober < *6 + 2), etrušk. *-p[qa]* *2 (: *cez-pal-* 5 + 2, *šem-qa-* 6 + 2) Oštir 128 § 781. *K* *p* > *p* ∞ *p* > *b* ∞ *π* > *w|m*, *N* > *n(n)* ∞ *n* > *r|l*, *ḏ* > *t* ∞ *ḏ* > *d* ∞ *d* > *ř|l* ∞ *š* pr. l. c. 98 § 370 P, Δ, N.

¹ Pr. tudi sumer. *ni-in-da* Speise ∞ *ni-in-ni* id. Delitzsch Sumer. Gl. s. v.

— v asirščini prešel v **ultumi-šu* > **urtumi-šu*; seveda je tam dokazan le *s/št* > *lt*. (n. pr. *ištānu* ∞ *iltānu*) Delitzsch Assyrl. Gr. 128 § 64 3, Brockelmann Grundr. I 237 § 85 e, vendar pa pr. *št* > *rt* v asir. *ištāna* > *irtāna* itd. Delitzsch l. c., Brockelmann l. c. 138 § 48 g ter l. c. 231 § 84 n e, kjer je govor o disimilaciji *l* v *r* radi *š*. Asir. **urtumišu* bi dal praviloma **urtmis* Brockelmann l. c. 114 § 43 r γ aa in dalje po Brockelmannu l. c. 65 § 41 u z *rtm* > *rm* oziroma s *tm* > *mm* kakor asir. *lidlidu* > *lillidu* Sprössling l. c. 173 § 60 f č **urmis* > *ormis*. c) Izključen ni šele etrušk. *š* > *r* in *rtm* > *rm* v asir. **ušumi-šu* > abac. *ormis* Müller-Deecke II 431 § 19, 4; 437 § 22, 2. d) K -um > 0 v sumer. **uš-šu* > *ušu* 3 × 10 > 30 pr. 2 C d β, k u-u > ū v sumer. **u + ussu* 5 + 3 > *ussu* 8. pr. Delitzsch Sumer. Gr. 14 § 18 b.

C Sumer. **uštum* 3 (> *uš-*, -*ssu*) iz **peštum*, dočim da **peštum* v sumer. (p) eš 3.

a) K *e-um* > *u-um* ∞ *é-um* > *e-[um]* v **uš(t)um* 3 ∞ eš 3 pr. § 2 C b. b) K *št* > *š* v sumer. > asir. **uštum-i-šu* — poleg sumer. (dial.? **ustum* > *u-ssu* 5 + 3 — ∞ sumer. eš, *uš-* pr. § 2 C c. c) K *p* ∞ 0 v sumer. *peš* ∞ eš pr. § 2 G a. d) K *m* v prasumer. **peštum* 3 pr. zgoraj § 4 B a sumer. **urim* in z *m* po § 2 C e β stopnjujoči -*n* v sumer. **šan-* 3 — v *šušana* 1/3 (: *aš* 1); *šana-bi* 2/3 (: sumer. **bi/nj* 2 ∞ *min* id. po § 2 G b in § 3) — ter slednjič alar. *b/m* v egipt. *h'mt šōmt* 3, svanet. *semi* 3 Oštir 116 § 375 sqq. Če je sufiks -*ām* pri sumer. kardinalnih števnikih Delitzsch Sumer. Gr. 62 § 87 prevzet iz *ešām* 3 — k čemur pr. na primer posplošenje dualnega -*ā* pri vseh desetih v asir. Brockelmann Grundr. I 490 § 249 e — poleg eš id., tedaj bi bil *m* ohranjen izven sumer. > abac. *ormis* tudi še v *ešām*; k u/a v **uštum* ∞ *ešām* iz ω ∞ ε pr. Delitzsch Sumer. Gr. 14 § 17 e.

D

prasumer. **peštu/am* 3

<i>*peštam</i>		<i>*uštum</i>		<i>*eštan</i>
sumer. (p) eš 3	sumer. ešām 3	<i>*uštum</i>	asir. <i>*uštum-i-šu</i>	sumer. <i>šan-*</i> 3
		sumer. <i>uš-*</i> 3	<i>*ultumišu</i>	sumer. - <i>ssu</i> * 3
			<i>*urtumišu</i>	
			<i>*ur[t]mis</i>	
			abac. <i>ormis</i> ¹ 3	

¹ Bubnov 65 veže abac. *ormis* 3 z ogrsk. *három* 3, vendar je praugrofski **qolm-* 3 (> vogulski *kūrūm*, mordvinski *kolma*, finski *kolme*, lapski *kolm* Szinnyei 22), ki bi edino prišel v poštev, premalo podoben.

§ 5. Abac. *arbas* 4.

Da je abac. *arbas* 4 semit. > asir. izvora: prasemit. **ar-* A
bazū (> arab. *'arbaṣ*, etiop. *'arbaṣ*, hebr.-aram. *'arbaṣ*, asir. *arbau*),
 o tem ni nobenega dvoma. K asir. **adu 'arba'-i-šu* Mal Vierers
 sein > **arba'-s* 4 > abac. *arbas* quaternarius pr. § 3 A a, § 4 A a
 ter asir. *ima'idū* sie werden viel sein > *imádū > *imandū* De-
 litzsch Assy. Gr. 101 § 46 b.

Popolna prestava sumer. prototipa *limmu/a* 4 v semit. B
arbas bazira na vsaj delni sličnosti obeh besed, dočim te ni
 bilo pri drugih abac. števnikih med sumer. virom in semitskim
 korelatom.

a) Ohranjen je sumer. *limmu/a* 4 še v abac. *ce-lent-i-s*
 *5 + 4 > 9, kjer k *ce-* iz *kem 5 pr. § 6 A b β in k **-lent-* 4 iz
 sumer. *limut* 4 — odkoder s sumer. *-t* > *d* > *0* Delitzsch
 Sumer. Gr. 18 § 23 a sumer. *limmu* — pr. asir. *šimatu > *šintu*
 Bestimmung Brockelmann Grundr. I 114 § 43 r γ. b) *e* v
 abac. *ce-lent-i-s* 5 + 4 napram *i* v sumer. *limmu[t]* 4 je sicer
 morebiti nastal šele na poti iz Sumerije do Lotringije — k čemur
 pr. *i/e* v asirščini Delitzsch Assy. Gr. 80 § 38 sqq., *i* > *e* v
 hebr.-aramejščini Brockelmann Grundr. I 147 § 52 g sqq.,
i > *e* v etruščini Müller-Deecke II 357 § 8, 1—2 —, vendar
 mi je verjetneje, da kaže abac. > sumer. *celentis* 9 napram
 sumer. [k]*ilimmu[t]* 9 na prasumer. *kem-limut 5 + 4, iz česar
 čez *kém-limut abac. *celentis*, dočim iz *kem-limut sumer. [k]*ilimmu*;
 v obeh slučajih nahajamo priličenje nenaglašenege vokala čez
ə k naglašenege, k čemur pr. sumer. *enim* > *enem* + *inim* Wort
 itd. Delitzsch Sumer. Gr. 13 § 17 a, 14 § 18 a.

Sicer pa je semit. **arbaṣ-* najhitreje prasemit. izposojenka C
 iz alar.-sumer. *arbaṣ 4 s prasemit.-egipt. prehodom *g* (iz *ř*)
 > *ɔ* § 2 C a a; ta alar. *arbar je morebiti v *lbr disimiliran v
 bašk. *labur > *laur* 4 in v sumer. *limmu* 4, če iz *limur, s čimer
 stopnjuje egipt. *xm 4 v kopt. *hme* 40 z alar. *l* ∞ *l'* > *x*. V egipt.
jfd 4 > *fd-w* in v etrušk. *jhúḃ > *ahúḃ > *huḃ* 4, predgršk.
 *Υττηρία „Τετρά-πολις“ Oštir 126 § 777 sqq. nahajamo *l* > *j*.
 Radi stopnjevanja v alar. *aři-pwjad 4 glej sledeče:

K prefiksu **aři-* < *əḏḡ pr. zgoraj § 2 D a a ter Oštir 122 a)
 § 694 sqq., kjer je l.c. 123 § 722 in 137 § 930 tudi govor o egipt. *j* >
 iz *l*. Iz sumer. semkaj sumer. *ri-g* Waffe ∞ *udu-g* id. ∞ *ku* id.;
 dalje z alar. analogičnim (po *R* ∞ *r* > *l*) *ř* > *l* sumer. *li-um* Tafel
 ∞ *imi* Tafel, *li-biš* Herz ∞ *peš* id. itd. a) K *l* > *j* v egipt.
jfd 4 primerjaj semitski *libbu ∞ egipt. *jb* Herz; ali je v egipt.
fd-w 4 *j* oddal čez ' oziroma se asimiliral čez *ff* > *ff* v *f*,
 ali pa je iz neprefigiranega alar. *πḏ izhajati, meni ni jasno.
 β) Istotako tiči v etrušk. *hut(^o) 4 > *huḃ* alar. **π^oωḏ*, četudi
 se k *jhuḃ > *huḃ* da primerjati etrušk. *j* > *0* v lat. *luno* > *uni*

in nenaglašeni $e \rightarrow 0$ v gršk. *Τελαμῶνος* > etrušk. *Tlamunus* Müller-Deecke II 333 § 5; pr. tudi pod § 5 C a a omenjeno možnost alar. $jf \rightarrow ff \rightarrow f$. γ) K alar. $l^c \rightarrow x$ v egipt. **xm'* 4 pr. Oštir 98 § 370 L, kjer tudi več o stopnjevanju $\check{d}$ v $\check{D} \infty \check{r}/l \infty \check{s}$ pod Δ .

- b) K $i \infty a$ iz alar. $\eta \infty \check{a}$ v sumer. *limmu[r]* 4 ∞ bašk. *la[b]ur* 4 pr. sumer. *dib* fassen ∞ *dab* id. ter Oštir 99 § 371 η ; v prasemit. **arba $\check{a}$ -u* je η čez $\check{a}$ izpal.
- c) K alar. $p \infty \pi \rightarrow f^c \infty \pi^c \rightarrow f^c \rightarrow h^u \infty m$ v predsemit. **arba $\check{a}$ -u* 4, bašk. *la[b]ur* 4 ∞ egipt. *jfd fd-w* 4 ∞ etrušk. *hu $\check{d}$* 4 ∞ sumer. *limmu[t r]* 4, egipt. **xm'* pr. Oštir 98 § 370 P ter posebej sledeče: α) p predsemit. **arba $\check{a}$ -u* 4 imamo morebiti tudi še v sumer. *IV-ba* 4, če je *IV-ba* **liba[r]* in ne z Delitzschem Sumer. Gr. 61₂ *limmu-ba* čitati. K $bu \rightarrow u$ v bašk. *labur > *laur* pr. lat. *bonus* > bašk. *on*, seveda je mogoč tudi prabašk. *lahur s $h < h^u < f^c < \pi^c$ kakor v etrušk. *hu $\check{d}$* 4. β) K $\pi = f \rightarrow \pi^c = f^c \rightarrow h^u$ v egipt. *fd-w* 4 ∞ etrušk. *hu $\check{d}$* 4 pr. etrušk. $f \infty h$ Müller-Deecke II 422 § 18, 2. γ) K $b \infty m$ (radi $p \infty \pi \rightarrow w = w \rightarrow m \infty M$) v prasemit. **arba $\check{a}$ -u* 4 ∞ sumer. *limmu* 4, egipt. **xm'* 4 pr. § 2 G b. δ) K $u \infty a$ iz alar. $\omega \infty \check{a}$ v sumer. *li-mmu* 4, etrušk. *hu $\check{d}$* 4, bašk. *la[b]ur* ∞ sumer. *li-mma* 4, *IV-ba* (?), kopt. *hne* 40, prasemit. **arba $\check{a}$ -u* 4 pr. Oštir 99 § 371 ω ter sumer. $u \infty a$ v *g'ud* hell ∞ *g'ad* id. Delitzsch Sumer. Gr. 14 § 17 e. ε) K $\check{D} \infty \check{D} \infty \check{D}^c \infty \check{r}/r \infty \check{r}^c \rightarrow \check{a}$ v predgršk. *Υττηρία* „*Τετρά-πολις*“, abac. *ce-limt-is 5 + 4 > *celentis* 9, sumer. *li-mmu[t]* ∞ egipt. *fdw* ∞ etrušk. *hu $\check{d}$* 4 ∞ bašk. *la[b]ur* 4 in z $r \rightarrow ' \rightarrow$ egipt. **xm'* 4, sumer. *limmu[r]* ∞ prasemit. **arba $\check{a}$ -u* pr. Oštir 98 § 370 Δ ter sumer. *t $\check{d}$* ∞ r § 2 F b in sumer. $r \infty g^c$ v sumer. *šuruz* brennen ∞ *šug'uz* id.
- D) Prakavkaški **k ^{u} wd* 4 (: kūrinski *qud* itd. Oštir 126 § 777. 780) ima labiovelar mesto labiala p alar. praoblike *pod 4 pod vplivom sledečega števnikar 5, čigar praalar. oblika se s **k( )w*-začenja, o čemer § 6 pr. K medsebojnemu izjednačenju števnikov je dovolj opomniti na f nemškega *vier* po *fünf*.

litzschu Sumer. Gr. 12 § 17 a. β) Ohranjen je *e* prasumer. *kema' 5 še v abac. *če- > ze- *5: ze-nis 5 + 2, ze-menias 5 + 3, ze-lentis 5 + 4.

b) α) H *k* ∞ 0 v sumer. kin-gusili 5/6 ∞ i(a) 5 pr. sumer. kur fremd ∞ ur id.; sumer. kúr Berg ∞ e[r] id. itd. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 b, Oštir 59 § 74 sqq. β) V abac. *če[m-] 5 — pisava *c*, *t*, *z*, *sc* v zenis 5 + 2, t/ze-menias 5 + 3, (s)celentis zelentis 5 + 4 izraža iz *k* nastalo palatalno afrikato — *k* > $\acute{c}$ pač ni že sumer. — to vkljub sumer. kingi[r] > asir. šumēru Sumerien — ampak še le etrušk. izvora, kjer h *k* > $\acute{c}$ pr. *lecne* ∞ *lescini*, *mamarcēs* ∞ *mamerse*, *felcna* ∞ *felz[i]nal* Müller-Deecke II 429 § 19 I 2, 433 § 19 II 3.

c) α) K *m* > *n* v sumer. *kema' 5 ∞ kin-gusili 5/6 pr. ali § 2 C e β ali pa *mg* > *ng* v sumer. nimgir Füh:er ∞ *nangir > asir. *naggiru > nāgiru id. Brockelmann I 165 § 58 i β ; sumer. mag' hoch > staropers. maguš Magier¹ (kakor sumer. en hoch > Priester) ∞ sa-ngu Priester > asir. šangū. β) K *M* ∞ *m* > *w* > ' v sumer. > abac. quimas 5 ∞ sumer. *i'a > ia 5 pr. sumer. nīmin 40 ∞ ni-in id. ($\triangleright$ ninn-ū 40 + 10 : ū 10); sumer. -ām ∞ -a' > -a; sumer. dumu Kind ∞ *duwu > dū id.; sumer. lūm Tafel ∞ sumer. > asir. l'ū id. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 b, zgoraj § 3 B a.

γ) S po § 6 A c β nastalim sumer. *ke['] (iz *kewa') > *i* 5 je sestavljen sumer. > abac. ze-ni-s 5 + 2, ze-menias 5 + 3, ze-lentis 5 + 4 in sumer. [k]i-min 5 + 2, [k]u-ssu 5 + 3, [k]i-limmu 5 + 4. Manj verjetno je, da je iz *kem[a'] + 2, 3, 4 izhajati; v tem slučaju se je *m* sledečemu konsonantu asimiliral, k čemur pr. sumer. gán-la- > gá(l)-la-; asir. amtahar ich empfing > antahar > attahar. Asimilacija *m* k sledečemu konsonantu je mogoča tudi čez *w* > ' kakor v asir. zumri-šu sein Leib > zu'rišu Delitzsch Assy. Gr. 117 § 60, Brockelmann Grundr. I 175 § 61 a δ γ .

B K sumer. *kema' 5 z ' iz *r* pr. likijski kñma['] »5?« ter z *M* ∞ *m* > *w* in *r/l* etrušk. c[v]el- *5, c[v]i 5, k čemur dalje na Kavkazu z ř/l ∞ ζ svanetski vo-xvišd 5, o-xušt' > ingilojski xuth id. in z ζ ∞ Đ rutulski xud' id. itd., pr. Oštir 126 § 778—785.

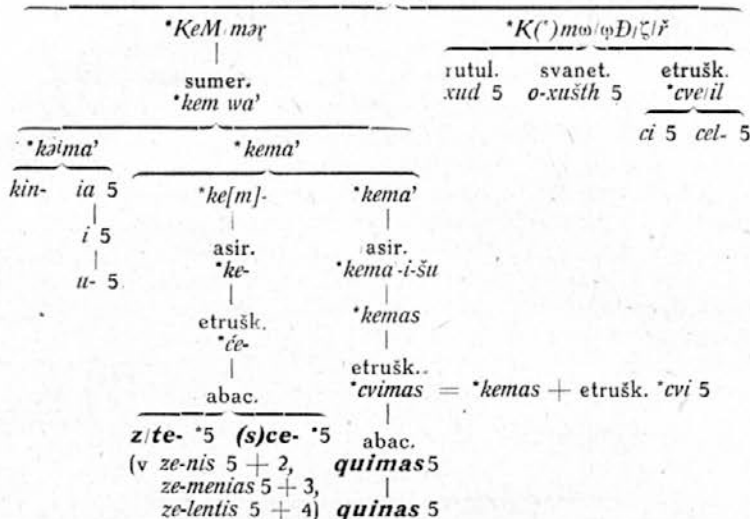
K stališču abac. quimas 5, ze- id. med sorodnimi alar, števniki pr. še sledeče:

¹ Dalje semkaj: hebr. mag, gršk. μάγος Magier Delitzsch Sumer. Gr. 17 § 21 a.

alar. *kmd 5

C

§ 7. Abac. *caltis* 6.

Abac. *caltis* 6 — iz česar pod vplivom lat *calcus* 1/2304 A des Pfundes tudi abac. *calcis* 6, *calctis* 6 Bubnov 63 — primerja Bubnov 65 s turškim *alti* »mit gutturaler Aspirata« 6. Če obstoja med abac. in turško besedo kaka vez — radi nemožnosti dognati v Ljubljani praturško obliko, tega ne morem ni zanikati ni potrditi — tedaj bazira ta na obojestranski izposojitvi besede za 6 iz sumerščine, k čemur pr. Oštir 19, oziroma iz asirščine, k čemur pr. razširjenje babilonskega seksagezimalnega sistema po skoro celi Evropi in Aziji.

Abac. *caltis* 6 iz etrušk. *caltis < asir. *galtis 6 × < *gašt-i-šu < sumer. *gašt 6. B

K etrušk. *g* > *g* > *c* v asir. *galtis > etrušk. *caltis pr. gršk. *γνώμα* > *etrušk. > lat. *crūma grūma grōma* das Meßinstrument der Feldmesser; lat. *Gallia* > etrušk. *callia*; gršk. *σπνοίδα* > *etrušk. > lat. *sporta* geflochtener Korb itd. Schulze Sitzungs-Berichte der Berliner-Akademie 1905, 709.

K *št* > *lt* v asir. *gašt-i-šu 6 × > *galtis pr. asir. *išten* > b) *iltēn* 1 pod § 4 B b.

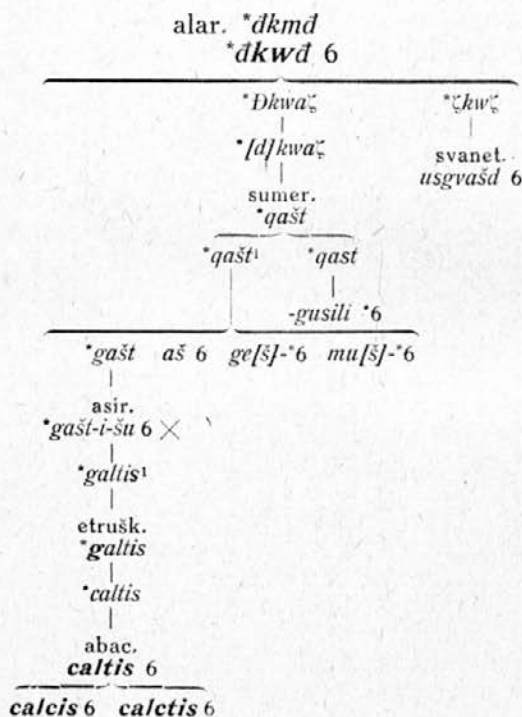
Asir. *gašt-i-šu 6 × iz *adu gašt-i-šu Mal Sechsters sein, o c) čemer pr. § 3 A a, D.

K sumer. *gašt 6 pr. sumer. *aš* 6; dalje sumer. *gešt 6 v d) *geš-šu 6 × 10 > *geš* 60, *mu-uš* 60 ter (dial.?) *gust 6 v *kin-gusili/a* 5/6. a) K sumer. *š/st* > *š/s* pr. § 2 C c, 4 B b. β) K sumer. *a/e* ∞ *u* iz alar. *ə* ∞ *ω* v sumer. *aš* 6, *geš* 60 ∞ *kin-gusili* 5/6 pr. sumer. *g^{ad}* hell ∞ *g^{ud}* id. Delitzsch Sumer. Gr. 14 § 17 e; sicer pa ni izključeno, da je *u* v *-gusili* nastal iz *ə* < *a* < *a/e* radi predidočega labiovelara, kakor *ga* je iz sumer. dial.

mu-uš 60 poleg *geš* 60 z gotovostjo rekonstruirati. K sumer. *mu-uš* 60 iz *meš pr. sumer. *gàlu* ∞ *mulu* Mensch, sumer. *giš* ∞ *mu(š)* Holz itd. l. c. 22 § 26 b. γ) K odpadu labiovelara v sumer. *aš* 6 pr. sumer. *geš* 60: *mu-uš* id. ∞ *e-eš* id.; sumer. *gàlu* Mensch ∞ *mulu* id. ∞ *lù*; sumer. *ge/iš* Mann ∞ *mu/š* id. ∞ *aš* Mensch, *uš* Mann; sumer. *gèdim* (: *gè*, *mi Nacht) ∞ sumer. > asir. *etimmu* Schatten.

- C Sumer. *gašt 6 iz *qašt, k čemur pr. morebiti asir. *q* > *š* v *qātu* Hand > *gāt* Brockelmann Grundr. I 128 § 45 t, če je namreč ta glasoslovni zakon sumer. izvora. Sumer. *qašt iz *kwašt čez **k^uašt*; *kwašt iz *kwaš radi svanet. *u-sgvašd* 6, *u-skhva* 6, mingrel. *a'm-š/k/vi* 6. Prvi radikal *đ* alar. *dkmđ (s končnim *đ* iz alar. *kmd 5 § 6 C) je že alar. čez *ř* > *r* > oziroma čez *Đk > *dk* > *kk* > *k* odpal, k čemur pr. *gruzin. ekhysi* 6 itd. Oštir 130 § 788, kjer natančneje o vsem tem.

D

¹ Ni verjetno, da je v *c* abac. *caltis* 6 še ohranjen prasumer. *q* oziroma da je *c* nastal v asirščini iz sumer. *g* (vkljub sumer. *abgal* > asir. *aphallu* Meister), to radi sumer. *galla* Teufel: *mulla* > asir. *gallu*; sumer. *gir* Dolch, Skorpion: *mur* > asir. *muš-garru* = sumer. *muš-gir* eine best. Schlangenart; sumer. *gi eš* Baum: *mu* id., *mu-duru* Zepter > asir. *geš-darū*, *giš-immar* Dattelpalme Oštir 135 § 872; sumer. *gè* Nacht: *mi id. > asir. *gegunū* = sumer. *geg-una* Nachtwohnung.

§ 8. Abac. *zenis* 7.

Abac. *zenis* 7 z etrušk. $\acute{c} < k$ § 6 A b β iz asir. **kenis* 7 $\times$ A
 $\leftarrow$ **(adu) ken-i-šu* Mal Siebners sein § 3 A a, D; asir. **ken* 7 iz
 sumer. **ken* 7 $< *ke'en$ $< *kewen$ $< *kemen$ $< *k\acute{e}m\acute{i}n$ $< *ke[m]-$
min, iz česar čez **k\acute{e}m\acute{i}n $> *kimin$ sumer. *imin* 7.*

K **kemin* iz **kem-* 5 + *min* 2 pr. § 6 in § 3. Posebej pr.
 a) $k m > 0$ v **ke[m]-* § 6 A c β - γ ; b) $k \acute{e}-i \infty e-i > e-e \infty i-i$
 v **ke[m]en-* $> zenis$ 7 $\infty [k]imin$ 7 pr. 5 B b; c) $k m > w >$
 v sumer. $[k]imin \infty$ abac. **ke'enis* $> zenis$ pr. sumer. *nimin* 40
ni-in 40 $> ninn-\acute{u}$ 40 + 10 § 6 A c β ; d) $h k > 0$ v abac. *zenis* 7 ∞
 sumer. *imin* 7 pr. § 6 A b a; e) k sumer. *e'e* $> \acute{e}$ v abac. *zenis*
 napram sumer. *imin* pr. Delitzsch Sumer. Gr. 14 § 18 b. Se-
 veda prehod *eme* $> ewe$ $> e'e$ ni samo v sumerščini, ampak tudi
 v asirščini močó: *šummū* ∞ *šú-ú-ú* itd. Delitzsch Assy. Gr.
 118 § 60 b.

sumer.

*ke[m]-min 5 + 2

B

<i>*kem\acute{i}n</i>	<i>*k\acute{e}m\acute{i}n</i>
<i>*kemen</i>	<i>*kimin</i>
asir.	<i>imin</i> 7
<i>*kemen-i-šu</i> 7 $\times$	
<i>*ke[w]enišu</i>	
<i>*k\acute{e}nis</i>	
etrušk.	
<i>*c\acute{e}nis</i>	
abac.	
<i>zenis</i> 7	

§ 9. Abac. *termenias* 8.

Abac. *termenias* 8 Cantor I 765, *t/zemenias* 8 — *te-* A
meniam 8 Cantor I 764 je gotovo analogičen in ne dokazuje,
 da je *s* v abac. števnikih nominativna končnica — kaže radi
t/z in *r* > 0 na etruški izvor, kjer pr. etrušk. *tetna* ∞ *zetna*
 Müller-Deecke II 433 § 19 II in etrušk. *fremrnal* ∞ *fremnal*
 itd. l. c. 437 § 22, etrušk. $>$ lat. *lanistra* ∞ *lanista*, o čemer dru-
 gače Herbig Indogerm. Forsch. XXXVII 165 sqq. Ker dalje v
 etruščini $>$ latinščini nenaglašeni *a* v *\acute{a}* $> e$ prehaja: gršk.

λεπαστά > etrušk. *lépasta > lat. *lepesta*, gršk. *τάλαντον* > lat. *talentum* itd., se glasi etrušk. praoblika, iz koje izhaja lat. > abac. *termenias t/zemenias*, *t/zé(r)māniās < *termanias. Ta *termanias je v ustih Aramejcev, ki so posredovali med Mezopotamijo in Okcidentom, nastal iz asir. *kermis 8 ×, to pa pod vplivom njihovega t^emāniā 8 : praetrušk. *termanias = asir. *kermis 8 × + aram. t^emāniā 8.

B Asir. *kermis 8 × < *kertmis < *keltum-i-šu iz sumer. *kestum (< *ke[m]-estum 5 + 3), iz česar tudi sumer. *ussu* 8 < *a^ussum < *[k]jestum.

a) *m* > 0 v sumer. *ke[m]-estum 5 + 3 (< sumer. *kem 5 po § 6 + sumer. *estum 3 po § 4) kakor § 8 A a, e'e > ē kakor § 8 A e.

b) Pri sumer. *kestum > *ussu* 8: *k* > 0 po § 8 A d; *e-ú* > a^u-u > u-u kakor § 2 C b; *st* > ss kakor § 2 C c; *k-m* > 0 pr. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 a in zgoraj § 2 C d β. **c)** Pri sumer. > asir. *adu *kestum-i-šu* Mal Aichters sein > *kestumišu 8 × > *keltumišu > *kertumišu > *kertmis > *kermis pr. k asir. *st* > *lt* § 4 B b in k asimilaciji *l-š* > *r-š* Brockelman Grundr. I 231 § 84 n ε: hebr. *šeyal* ∞ asir. *šigrēti* Haremsweiber; v § 4 B b je tudi govor o izpadu u in t.

C Če pa ni mogoče računati z vplivom aram. t^emāniā 8, tedaj je pripomniti k postanku že asir. *kermenias sledeče: **a)** *kerm- kakor v *kermis pod § 9 B. **b)** -en- je sumer. pluralna končnica -ene Delitzsch Sumer. Gr. 44 § 62 b oziroma *-rmen- je nastal iz sumer. eš-ám-ne-ne sie drei l. c. 62 § 87 s sumer. *mn* > *m* l. c. 19 § 24. Izključeno tudi ni, da je v alar. > abac. -rmen- < -estumen- 3 še ohranjen tretji radikal (= pluralni -n-?) alar. *dbn 3 Oštir 116 § 575 sqq., kjer pr. predvsem egipt. *hⁱmn* 8 < 3 (+ 5) > kopt. *šmūn* in morebiti sumer. *šan- 3 < *šawan- < *šaman- v *šanabi* 2/3, *šušana* 1/3. **c)** *r* v *termenias* je morebiti že alar.-sumer., o čemer pr. § 4 B a; k alar. *r* > ' v abac. *t/zemenias* pr. dalje egipt. [ʾ]mōb' 30 Oštir 125 § 774. **d)** -ia- v *termenias* spominja morebiti na asir. -ia- v asir. *šanteja* zum 2. Mal, *šanūānu* id. Delitzsch Assy. Gr. 214 § 105 c. Torej bi že asir. *kermenias brez aram. posredovanja mogel dati v etruščini *čermenias > *t/zemenias* in *termenias* s *t* za *č* radi etrušk. *t* > *z* § 9 A.

Vkljub temu bi pristal na razlago pod § 9 C le tedaj, če bi iz kulturno-zgodovinskih razlogov bila izključena kontaminacija asir. *kermis 8 × z aram. t^emāniā 8 v *termanias. Da pa je izhajati iz sumer. > asirščine pri razlagi tega abac. števnik in da ne zadošča semit. > aram. t^emāniā, na to kaže *r* oblike *termenias*, ki iz semitščine ni razlozljiva.

sumer.
*ke[m]-estum
*kēstum

D

*kəustím	asir.
	*kestum-i-šu 8 ×
*[k]ussu ^m	
	*keltumišu
ussu 8	
	*kertumišu
	*kertmis
	*kermis
	aram.
(+ aram. <i>te māniā</i> >)	*termānias
	etrušk.
	*hé(r)māniās
	abac.
	_____
	termenias8 t/zemenias8

§ 10. Abac. *celentis* 9.

V abac. *celentis zelentis scelentis* 9 izraža (s)c z etrušk. § 6 A b β. K preходу sumer. *ke[m] 5 + *limut* 4 (o čemer § 5-6) v *kelimut 9 — odkoder čez *kellimut > **kə'limut* > *kilimut sumer. *[k]ilimu[t] > *ilimmu* 9 in čez *kélimut > *kelamut > *kelemut asir. *[adu] *kelemut-i-šu* Mal Neuners sein = 9 × > *kelemtis > *kelentis > etrušk. *celentis > abac. *c/zelentis* 9, *scelentis* id. — pr. § 5-6, predvsem § 5 B, E in § 6 A c β, C.

§ 11. *sipos* *O, ungemerkter Rechenstein.

Sipos imenujejo abacisti nezaznamovani računski kamenček, kateri se med drugim stavi na pr. med kamenček z napisom »3« na polju stotic = 300 in kamenček z napisom 2 na polju ednic = 2 : 3 ○ 2 in iz česar se je po Bubnovu 11 sqq. pri Grkih razvila ničla, *sipos* pa je izposojen iz gršk. *ψῆφος* Rechenstein l. c.

Gotovo je gršk. *ψῆφος* vplival na *sipos*, to že radi *e* v redkejšem *sepos*, vendar bi iz *ψῆφος* pričakovali *psephus radi gršk. *ψηφισμα* > lat. *psephisma*; še manj razložljiv je itacistični η > i, če je *sipos* izposojen v času, ko se je še govorilo *psēphos, kar pa *p* v *sipos* zahteva. S φ > p mesto φ > ph v *ψηφος* >

sipus — če bi η v *i* prešel, kar pa je za starejšo dobo nemogoče — se tudi ne strinja $\bar{a}$ mesto η v gršk. $\mu\acute{\alpha}\chi\alpha\upsilon\acute{\alpha}$ ($\mu\eta\chi\alpha\upsilon\acute{\alpha}$) $\gt$ *machina*, tako da bi gršk. $\psi\eta\eta\phi\omicron\varsigma$ kot izposojenka starejše dobe — kar mora biti radi $\phi \gt p$ in radi morebitnega *ps-* $\gt$ *s-* kakor v **psajlom* $\gt$ lat. *sabulum* Sand (pr. pa tudi v pozni latinščini *salmus* $\lt$ *psalmus*!) — dal **(p)sapus* ali slično, iz česar bi sicer v etruscini — če je šla beseda čez etrušk. usta, kar je mogoče radi etrušk. sledov v abac. števniki *igin*, *caltis*, *ze-* itd. § 2—10 — s prehodom *a* $\gt$ *e* Müller-Deecke II 363 § 8, 2 nastal abac. *sepos*, a komaj *sipos*.

B Zato pa domnevam, da tiči v *sipos* sumer. $\gt$ asir. **sibus* Rechenstein, iz česar je na poti iz Mezopotamije radi gršk. $\psi\eta\eta\phi\omicron\varsigma$ id. in radi etrušk. *b* $\gt$ *b* $\gt$ *p* § 7Ba nastal abac. *si/epos* id. K sumer. $\gt$ asir. **sibus* računski kamenček pr. sumer. *zà/è* Stein iz **zàb* Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 a (: sumer. *pab* Bruder $\gt$ *pa* id.) in sumer. *sùb* e'n best. Edelstein $\gt$ asir. *šubū*, tako da je n. pr. asir. **šubū ša (x-i)* (Edel)stein des Rechenbrettes prešel v **šubū-ša* $\gt$ **šübūša* $\gt$ **sibus* $\gt$ abac. *sipos* ungemerkter Rechenstein.

K prehodu asir. **šubū ša* Edelstein der v abac. *sipos* Rechenstein je sledeče pripomniti: **a)** K *Edelstein* = *Stein*: **a)** morebiti je v tem slučaju še prvotni pomen Stein besede *šubū* ohranjen ali pa **β**) je bil računski kamenček res iz dragega kamna, seveda le pri bogatejših ljudeh. **b)** Če pa je univercacija **šubū ša* Stein der (= welcher) $\gt$ **šübūša* nedokazljiva, tedaj je izhajati iz asir. **šubū-šu (ša x-i)*, k čemur pr. asir. *X aplū-šu ša Y-i* = *X* Sohn des *Y* Delitzsch Assy. Gr. 338 § 166, 3. **c)** K *š* $\gt$ *s* v asir. pr. l. c. 124 § 63. **d)** K asir. *ü* $\gt$ *ü* $\gt$ *i* pr. Brockelmann Grundr. I 151 § 52 m : *ma'attu* $\gt$ *ma'assi* viel. **e)** K *u* $\gt$ *o* pr. § 4Ac ter še gršk. *zvdōnia* $\gt$ lat. *cotōnia*, kar je zajedno tudi vzgled za prehod *media* $\gt$ etrušk. *media fortizata* $\gt$ lat. *tenuis* v **sibus* $\gt$ **sibos* $\gt$ *sipos*. **f)** K *z* ∞ *š* v sumer. *zà[b]* ∞ *šùb* pr. sumer. *zi* Leben ∞ *ši* id. Delitzsch Sumer. Gr. 17 § 21 b.

C. Ker pa se je v Mezopotamiji predvsem rabila žgana glina mesto kamna — skoro vsa literatura je ohranjena na glinastih ploščah, prizmah itd. —, je zelo verjetno, da so tudi računski kamenčki bili iz gline; torej pač ni nemogoče, da je mesto iz sumer. $\gt$ asir. *šubū* Edelstein izhajati od sumer. **šub* Ton, Tontafel, ohranjenega v sumer. *u-šub* Ziegelform o. ä, *ki-šib* Siegel (: *gù-* id. Oštir 75 § 143 sqq.). S tem stopnjuje čez $\zeta \infty \text{Ð}$ sumer. *dùb* Tafel in čez $\text{Ð} \infty \text{ř/l z l} \gt j$ sumer. *ljjim* Ton, Tontafel (k *b* ∞ *m* pr. § 2 G b); sem tudi sumer. *tem-en* Grundstein, Gründungsurkunde : *unu* Wohnung — *e* v *-en* iz $\text{ə} \lt u$ radi predidočega naglašene *e* kakor *ki-šib* iz **ki-šəb* $\lt$ **ki-šub* § 2 C b. O prehodu **šub* $\gt$ *sipos* velja isto kot za *šubū* $\lt$ *sipos* pod § 11 B, o alar. **dp-n* Ton, Stein obširno Oštir 74 § 141 sqq.; če je prasemit. **abnu* Stein Gesenius Hebr. u. aram. Handwb. s. v.

nesemitskega izvora, tedaj tudi semkaj in sicer iz alar. *abn- (< *rpn < *řpn), ohranjenega v sumer. *abna > *na* Stein.

Za orientalski izvor abac. *sipos* Rechenstein govori vrh tega dejstvo, da je tudi lat. *abacus* (Rechen)tafel < gršk. *ἄβαξ* izposojen iz Mezopotamije, pač obenem s prevzetjem abacističnega instrumentalnega računanja. Bubnov 81 sqq. opravičeno odklanja izpeljavo te besede iz hebr. *ʾabaq* Staub; Lidén Studien z. ai. u. vgl. Sprachg. 34 sq. misli na staroindski *naga*- Baum. Blíže ko staroindski *naga*- Baum je po pomenu vsekakor sumer. > asir. *ab Ton(tafel), kakor ga je po § 11 C rekonstruirati iz alar. *dpn Ton čez *řpr > *rpr > *b' in kakor je morebiti ohranjen v sumer. *ab* Wohnung, če iz *Haus aus (gebranntem) Ton; h *k*-sufiksu pr. sumer. *bar(ag)* > asir. *parakku* Wohnraum einer Gottheit oder eines Königs, sumer. *ká-na* > asir. *kanakku* Türschloß Delitzsch Assy. Gr. 210 § 102 b — ta sufiks je najhitreje izposojen iz sumer. *-ka*, *-gè* einer Person oder Sache angehörig Delitzsch Sumer. Gr. 49 § 67, o čemer drugače Delitzsch Assy. Gr. 185 § 91, 39.

Bubnov 255 meni, da so Indi pri prevzetju grško-abacističnega računanja iz *sipos*-računskega kamenčka stvorili ničlo, to na ta način, da so obliko okrogič ga kamenčka $\bigcirc$ n. pr. v $3 \bigcirc 2$ uporabili v označenje ničle: 0 v 302.

Vendar mislim, da zgoraj obravnavana abac. številčna imena, ki so obenem z besedo *ἄβαξ* Rechenbrett izposojena iz Mezopotamije, dovoljujejo zaključek, da je abacistično računanje že sumer. > asir. izvora, odkoder je vsekakor veliko bliže do Indije, in da je pot čez Grčijo nepotrebna. Potrebna bi bila le tedaj, če bi bili še le Grki vpeljali *sipos* v označenje s številčnimi kamenčki nezasedenih vrst desetic i. t. d., kar pa z enačbo $\psi\eta\varphi\sigma$ > *sipos* ni nepobitno dokazano.

Ravno tako ni dokazano, da mora le abac. instrumentalno računanje s *sipos* = $\bigcirc$ biti vir **pozicijske aritmetike**, t. j. številčne vrednosti odnosno od mesta, ki ga številka zavzema. Gotovo je ta hipoteza zelo verjetna; vendar ni izključeno, da je n. pr. izražanje števila »tristoindve« čez pozicijsko »302« mesto n. pr. čez aditivno »CCCII« starejše ko abac. »302« oziroma »3 $\frac{3}{2}$ «, kjer $\frac{3}{2}$ označa z deseticami nezasedeno vrsto v abaku. Bubnov 254 sam priznava, da je izražanje s »3 $\frac{3}{2}$ « nastalo pri srednjeveških abacistih iz starogrškega »302«; poslednje instrumentalno izražanje pisanega »302«, ki ga pa žalibog nahajamo prvič šele par stoletij po Kr. pri Indih, je pa morebiti ravnotako le odsev pisanega »302«, t. j. abac. »302« je instrumentalna oblika pisanega »302« pozicijske aritmetike.

K možnosti **decimalne pozicijske aritmetike** že v Mezopotamiji pr.:

a) Početek pozicijske aritmetike v seksagezimalnem mezopotamskem I VIII XVI (rimska številka stoji mesto klinopisa) = $1 \times 60^2 + 8 \times 60^1 + 16 = 3600 + 480 + 16 = 4096$, kjer

se pišejo le multiplikatorji (1, 8) potenc od 60 (60², 60³) in sicer tem bolj na levo, čim višja je potenca Cantor I 74 sq.

b) Decimalni sistem v mezopotamskem X, XX, XXX = sumer. *g^a*, *niš*, *ušu* (tudi *geš* 6 × 10) = asirski *ešertu*, *ešrā*, *šelašā* (*nēru* = 10 × 60) — poleg vigezimalnega v sumerščini : *nimin* 20 × 2 = 40 (: *niš* 20 + *min* 2) > *ni-in*, *ninn-ū* 40 + 10 > 50 (: *ū* 10) —; nejasno mi je, ali je nastal sumer. *niš* 20 iz *niš-šu 2 × 10, *ušu* 30 iz *uš-šu 3 × 10, *geš* 60 iz *geš-šu 6 × 10 (k *πvč v *niš- itd. pr. § 3 sqq.), ali pa je sumer. *niš* 20, *ušu* 30, *geš* 60 = asir. *ešrā*, *šelašā* = ednica 2, 3, 6, o čemer glej § 3, 4, 7.

c) K multiplikativnemu izražanju števil v Mezopotamiji (poleg bolj navadnega aditivnega XX, XXX) glej zgoraj pod § 11 F a in asir. X C = 10 · 100 = 1000 itd. Cantor I 69 sq.

G Domnevam, da se je izražalo n. pr. »30«, »33« v Mezopotamiji mesto z aditivnim »XXX«, »XXXIII« tudi že z multiplikativnim *»III X« (3 × 10) po § 11 F c in z decimalno-pozicijskim *»III III« (3 × 10¹ + 3) po § 11 F a-b. Dalje domnevam, da je »X« (10) v *III X (30) dobil pomen *ničle*, ker se je mislilo, da »X« v *III X »30« napram »I«, »II«, »III« itd. v *III I (31), *III II (32), *III III (33) izraža pomanjkanje ednic.

Direktnih dokazov za ta prehod ravno tako ni, kakor jih ni za Bubnovo hipotezo, da se je ničla razvila iz nezaznamovanega *sipos*-a: neposredno pa morebiti potrjuje zgornjo podmeno sledeče:

- a)** Staroindsko nazivanje ničle s *khā-*, kar bi moglo biti izposojeno iz sumer. *g^a* 10 in sicer le po poti čez Asirijo, kjer bi *g^a* prešlo v **ħa-*; vendar se je staroindski *khā-* 0 ravnotako mogel razviti iz staroindskega *khā-* hohler Raum, četudi morebiti le pod vplivom izposojenega **ħa-* 10 > 0.
- b)** Ravnoisto ljudsko-etimološko preoblikovanje kakor v sumer. *g^a* 10 > asir. **ħa-* 0 > indski *khā-* 0 nahajamo morebiti tudi v arab. *sifr* 0 iz *sipru, ki je kontaminiran iz asir. **sip-* 10 > 0 + arab. *sfr* leer sein; iz istega asir. **sip-* 10 > 0 je morebiti izposojen tudi abac. *sipos*, *sepos* unbezeichneter Rechenstein, seveda pod vplivom gršk. *ψηφος* Rechenstein. K asir. **sip-* 10 > 0 pr. sumer. *šu[*b*] 10 v sumer. *niš* 20 < *niš-šu 2 × 10, *ušu* 30 < *uš-šu 3 × 10, *geš* 60 < *geš-šu 6 × 10 § 11 F b, dalje morebiti uporabo klinopisa za 10 v označbo zlogov *šu* in iz *ub* nastalega *u* Menge ter klinopisa XXX (trojni klinopis za 10 = X) za *iššebu* König; k *šub > *šu pr. Delitzsch Sumer. Gr. 18 § 23 a in k *b* > *p* v sumer. > asir. **šup-* > **sip-* pr. sumer. *bal* Beil > asir. *pilaqu*, sumer. *barag* wohnen > asir. *parakku* itd.; k asir. *u* > *i* pr. Brockelmann I 151 § 52 m.

H Abac. *sipos* unbezeichneter Stein je morebiti **dvojnega** izvora: iz sumer. > asir. *šubu-šu Stein oziroma iz sumer. > asir.

*šub¹ > *sip 10 > 0; abac. O — tudi z vpisanim Δ^1 ali A, kar smatra Bubnov 11 za luknjo; Δ = gršk. Δ = *δέξα*, odkoder čez etrušk. *d* > *d* > *t* abac. *teca* »0«?? — predstavlja torej kot »Rechenstein« okroglost računskega kamenčka, kot »0« (pri vrstnem abaku nepotrebna, zato opuščena) okroglost ničle.

H koncu moram pa vseeno pripomniti, da je vse pod § 11 razpravljano zelo problematičnega značaja, ker ne morem doznati prvotnega pomena *sipos*-kamenčka; natančnejša zgodovina abaka, predvsem v Prednji Aziji in pri Etruskih — k stikom med srednjeveškim abakom, k čemur še pr. etrušk. fonetične sledove v abac. številčnih imenih v § 1—11, in etrušk. > lat. *ars agrimensoria* pr. Bubnov 35, 240 — bo morebiti odločila, katera izmed teh treh teorij o postanku *sipos*-a je resnici najbližja. Smoter te razprave je le pokazati, kaj se da z jezikoslovne strani o abaku in abac. številčnih imenih reči, predvsem pa dokazati, da je mogoče izvajati abac. številčna imena iz sumersčine, to vkljub Bubnovu VIII PS., četudi je njegova knjiga za zgodovino abaka predragocen prispevek.

K vprašanju o starokrščanski umetnosti.

Univ. hon. nastavnik Josip Dostal — Ljubljana.

Nobena doba v zgodovini krščanske umetnosti se v zadnjih desetletjih ni tako vsestransko in intenzivno proučevala, kakor doba starokrščanske umetnosti, ki obsega na zapadu prvih šest stoletij, na vzhodu pa še sedmo stoletje. Če je mladostna doba vsake kulture važna za spoznavanje njenega bistva in moči, velja to še posebej o krščanski kulturi, ki postavlja zgodovinsko vedo pred velike probleme in vprašanja, ki niso le teoretičnega pomena, ampak so trajno aktualna; saj v krščanski kulturi živimo in se gibljemo. Da je tudi starokrščanska umetnost važen činitelj med komponentami krščanske kulture, je vsakemu jasno. Hkrati je strokrščanska umetnost hvaležno polje za znanstveno raziskovanje, ker so nam ohranjene velike množine spomenikov iz vseh stoletij krščanskega starega veka.

¹ Se je abac.-ind.-arab. znamenje za ničlo: 0 oziroma sanskrtski (2. stoletje po Kr.) A »0« Cantor I 805 razvil iz sumer.-asir. A »10« — to iz egipt.-sumer. A 10 —? Abac. Δ ali A podobno znamenje na *sipos*-u spada pač komaj semkaj.

Študij starokrščanske umetnosti je predvsem predmet krščanske arheologije, ki bi jo lahko zvali monumentalno teologijo, znanost, ki je primeroma še mlada, pa se je vprav v poslednji dobi jako razširila in poglobila. Razširila, ker se je povečalo po važnih novih odkritjih število starokrščanskih umetnostnih spomenikov, zlasti z vzhoda, poglobila pa, ker prodira v prav mnogih vprašanjih do končnih zaključkov tako glede vsebine kakor glede oblike starokrščanskih spomenikov ter razvoja umetnosti v službi cerkve.

Kakor je Rim in Italija klasična zemlja starokrščanske umetnosti, tako je Rim tudi domovina krščanske arheologije. Starejšo dobo po odkritju katakomb lahko preidemo. Na novo se je razširila in sistematično novoznastveno se je začela gojiti, kakor znano, z Janezom Krst. de Rossi-jem, prvakom krščanskih arheologov in utemeljiteljem rimske krščanske arheološke šole, iz katere so izšli mnogi odlični znanstveniki ne le katoliki, ampak tudi drugih veroizpovedi. Delo De Rossija je ogromno. Število njegovih publikacij gre nad 200. Vse so načelne važnosti, vendar je najprej imenovati njegovo *La Roma Sotterranea* v treh zvezkih, objavljenih v Rimu l. 1864, 1867, 1877. Tu je zbral rezultate svojih raziskovanj rimskih katakomb. Rimska arheološka šola je še vedno na vrhuncu.

Izmed de Rossijevih še živečih učencev zavzemata prvo mesto prof. Horacij Marucci, ki je ravnatelj krščanskega muzeja v Lateranu, in prelat Josip Wilpert, znani pisateli monumentalnih del: »Die Malereien der Katakomben Roms«, 1903, 2 zvezka, in »Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV.—XIII. Jhdt., 1916, 4 zvezki (2 teksta, 2 slik).

Poleg strokovnih krščanskih arheologov proučujejo umetnost stare krščanske dobe tudi klasični arheologi in filologi ter umetnostni zgodovinarji sploh. To je prav in dobro. Znano je namreč, da je starokrščanska umetnost v tesni in neločljivi zvezi z antično, helenistično-rimsko umetnostjo. Kakor krščanstvo ni izumilo novega jezika za oznanjevanje evangelija, prav tako ni ustvarilo novih oblik, ampak je sprejelo splošne tedanje umetnostne oblike in si jih po potrebi prilagodilo, da je moglo z njimi izražati vsebino svojega nauka. Tudi je jasna idejna in oblikovna zveza starokrščanske umetnosti s srednjeveško, da, še z renesančno umetnostjo. Povoda torej dovolj, da tudi znanstveniki,

ki stoje izven kroga krščanskih arheologov, proučujejo divno umetnost mladostne dobe krščanstva.

Je pa neka nevarnost za te znanstvenike. Umetnost proučuje umetnostna zgodovina dandanes izvečine še vedno s formalne strani, da prihaja vsebina, ako sploh, šele v drugi vrsti v poštev. To je pač pomanjkljivost. Res je, da ustvarja umetnik tedaj, ko oblikuje, toda obliko zahteva in mora dirigirati snov, vsebina, ideja. Ta je prvo, oblika drugo. Zlasti krščanske umetnosti ne bo nihče prav razumel, ako ne pozna njene vsebine. Pri krščanski umetnosti je namreč prvo vsebina, drugo šele forma, ker umetnosti radi umetnosti krščanstvo ne pozna. V tem je tudi temeljni razloček med klasično antično in krščansko umetnostjo. Ondi skrb za estetično popolno obliko, tukaj v prvi vrsti izraz duše, misli. Mnogokrat so vprav radi pomanjkljivosti v obliki ignorirali starokrščansko umetnost. Krščanstvo je namreč nastopilo in si začelo ustvarjati svojo umetnost, ko je pojemal smisel za popolno, klasično lepo obliko. Za krščansko umetnost pa je bilo z ozirom na njen namen dobro, da se je rodila v dobi, ko je, kakor se navadno pravi, začela antična umetnost propadati. Točno znanje in razumevanje zgodovine krščanstva, nadalje religiozne in bogoslovne miselnosti ter življenja cerkve so temeljni pogoji pravega umevanja spomenikov. Tako pravi tudi protestantski arheolog Viktor Schultze.¹ Zlasti pa je treba poznati krščansko liturgijo. So umetnostni spomeniki, o katerih je težko reči, ali spadajo v prvi vrsti pod vidik liturgične vede ali arheologije.

Rekli smo, da se nam je ohranilo veliko število starokrščanskih umetnostnih spomenikov iz vseh stoletij krščanskega starega veka. Prvence hrani Rim v svojih katakombah, kjer je poglano prvo cvetje krščanskega slikarstva. Sega celo v zadnja desetletja prvega krščanskega stoletja in se konča hkrati s četrtnim stoletjem, ko se je izpremenil namen katakomb, ki so takrat prenehale biti krščanska pokopališča, pa so v njih častili le še spomenike mučencev. S četrtnim stoletjem nastopa doba razvite starokrščanske plastike, zlasti na marmornih sarkofagih, ki so se ohranili predvsem v Rimu, Gornji Italiji, Galiji, Španiji in Severni Afriki. Ta umetnost obsega četrto in peto stoletje; z ravenskimi sarkofagi sega celo v šesto in sedmo stoletje. S Kon-

¹ Grundriss der christlichen Archäologie, München. 1919 str. III.

stantinovo dobo nastopi na zapadu in vzhodu doba velikih bazilik s sijajnim okrasjem, z mozaiki. Od najstarejših v grobnici Konstance zasledujemo skoro nepretrgano vrsto mozaikov v Rimu, Raveni, Carigradu, dokler se ne končajo spet v Rimu.

Umetnost prvih treh krščanskih stoletij je simbolična. Ko dobi cerkev prostost, se pretvori deloma v historično umetnost. Pot vodi iz slikarstva v katakombah preko plastike na sarkofagih do mozaikov.²

S posebnim zanimanjem se obračajo oči novejših znanstvenikov nasproti umetnosti starokrščanskega vzhoda. Ko je bil zapad na splošno že znanstveno preiskan, so novejši umetnostni zgodovinarji pričeli proučevati krščanske umetnostne spomenike orientu. Uspehi niso izostali. Mnogo spomenikov, velikih in ma-

² Tu je na mestu, da imenujem važnejša dela za študij krščanske arheologije oziroma starokrščanske in bizantinske umetnosti. Ker glede katakomb še znanstvenikom ni vedno dostopna de Rossijeva Roma Sotterranea ali Wilpertovo delo o katakombskih slikah, bo še vedno dobro služila knjiga dr. Fr. X. Kraus, Roma sotterranea. Die römischen Katakomben. Eine Darstellung der älteren u. neueren Forschungen, bes. derj. de Rossi's, mit Zugrundelegung des Werkes von J. Spencer-Northcote, D. D., u. W. R. Brownlow, M. A., Freiburg 1879²; O. Marucchi Manuale d'archeologia cristiana, Rim 1908², na nemško prevel Segmüller, 1912 (mnogo tiskovnih pogreškov); istega avtorja Eléments d'archéologie chrétienne, 3 zvezki, Rim 1900 — 1902 (prvi zvezek 1906²); H. Leclercq, Manuel d'archéologie chrétienne, Pariz 1907, 2 zvezka; C. M. Kaufmann, Handbuch der christlichen Archäologie, Paderborn 1913²; izvrstna knjiga v oddelkih kjer se giblje avtor na trdnih realnih tleh in se ne vdaja preveč modernim hipotezam o postanku starokrščanske umetnosti. Slovnik: Kraus, Real-Encyclopädie der christlichen Alterthümer, Freiburg 1882; 2 zvezka; Fernand Cabrol, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, Pariz 1907 i. d. (do vojne je došlo k nam 32 sešitkov do članka Constantine; sedem sešitkov tvori en zvezek, iz česar se vidi, kako ogromno je to delo zasnovano). Izmed del o zgodovini umetnosti zavzema prvo mesto Dr. Fr. Kraus, Geschichte der christlichen Kunst, I, Freiburg 1896; A. Michel, Histoire de l'art I, Pariz 1905; A. Venturi, Storia dell'Arte Italiana, vol. I. Dai primordi dell'Arte Cristiana al tempo di Gustiniano, 2. izdaja bi bila morala iziti l. 1916; veliko delo je Oskar Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, 2 zvezka v Handbuch der Kunstwissenschaft, Berlin 1913 i. d., splošno najbogatejša knjiga glede na obdelani material; pri utemeljevanju postanka in razvoja starokrščanske umetnosti pa se čuti, kako manjka avtorju znanja splošne cerkvene in dogemske zgodovine, pa tudi vobče poznanja religije. — Za bizantinsko umetnost bi bilo še posebej imenovati Charles Diehl, Manuel d'Art Byzantin, Pariz 1910; O. M. Dalton, Byzantine art and archeology, Oxford 1911.

lih, arhitekture, plastike in slikarstva do miniatur vzhodne cerkve v Palestini, Siriji, Mali Aziji, Zgornji Mezopotamiji, Armeniji, Afriki, Egiptu je že prešlo v znanstveni inventar krščanske arheologije in umetnostne zgodovine. Od starejših raziskovanj naj tu omenim deli Melhiorja grofa de Vogüé, *Les églises de Terre Sainte*, Paris 1860, in *La Syrie centrale*, Paris 1865, od najnovejših znanstvenih odkritij pa sijajno odkritje Menovega svetišča v Libijski puščavi po C. M. Kauffmannu l. 1905 in bazilike Eleone v Jeruzalemu.

Ko se je tako pogled razširil tudi na vzhod, je prišlo načelno vprašanje: odkod krščanska umetnost, kje so njeni viri, kje njena domovina? Zanimiva in važna je okolnost, da kažejo premnogi starokrščanski umetnostni spomeniki veliko podobnost, lahko rečemo enakoličnost, čeprav so daleč vsaksebi. Zato je prav verjetno, da ima ta umetnost skupen izvor. Največ spomenikov ima — nekateri pravijo, da po srečnem zgodovinskem naključju — Rim. Ali naj iščemo zato zibel starokrščanske umetnosti v Rimu?

Vsa umetnost dobe rimskih cesarjev, tudi krščanska, je bila enotno helenistična, le časovno in krajevno pobarvana. Helenistična kultura je bila po vsem cesarstvu. Kar je Aleksander Vel. pričel, to je nadaljeval Rim. S svojimi legijami je pošiljal ali utrjeval tudi helenistično-rimsko kulturo. Kako daleč je segel iznova vpliv helenistične umetnosti še v krščanski dobi, nam priča buddhistična umetnost Gandhare.³ Krščanska umetnost je torej mogla izhajati iz raznih žarišč, mogla so nastati razna okrožja umetnosti, umetnost je mogla prehajati iz enega središča v drugo. Kje je stopila prvič v službo krščanstva, je za mnoge še odprto vprašanje. Kjerkoli pa se je začela, bodisi v Aleksandriji, ali Antiohiji, v Efezu ali Rimu, pri živahnem medsebojnem občevanju krščanskih občin se je mogla hitro na vse strani razširiti. Ker pa ima zapad največ spomenikov zgodnjih dob, prvence le Rim, bi bilo iskati domovino krščanske umetnosti tu. V tem okviru se je gibala de Rossijeva rimska krščanska arheološka šola in se pri tem naslanjala na množino spomenikov, ki jih je znanstveno obdelala.

³ Prim. Jos. Dahlmann S. J., *Indische Fahrten II*, str. 99—150, Freiburg im B. 1908, in A. Foucher, *L'origine grecque de l'image du Bouddha; Annales (Conférences) de Musée Guimet*, Paris 1912, str. 231—272.

L. 1901 pa je izdal Josip Strzygowski, takrat profesor umetnostne zgodovine v Gradcu, zdaj na Dunaju, knjigo: *Orient oder Rom, Beiträge zur Geschichte der spätantiken und frühchristl. Kunst*. S to knjigo je vrgel v svet svojo tezo, da je Rim za razvoj umetnosti, posebej krščanske umetnosti, brez pomena, da je Rim le sprejemal, kar mu je podajal orient. To misel je izrazil glede pokonstantinske in bizantinske umetnosti francoski arheolog Charles Bayet l. 1879 z mnogokrat citiranimi besedami: »L'Orient crée les types et les symboles, l'Occident les accepte.« To misel je adoptiral Strzygowski za vso krščansko umetnost.

V svojem goriimenovanem delu, ki vsebuje pet razprav⁴ o starokrščanski umetnosti, pravi (str. 9): »Od pet razprav pokaže prva o nekem podzemskem grobišču v Palmyri kot verjetno, da so gotovi tipi arhitekture in slikarskega okrasja iz heleniističnega orienta prešli neposredno v bizantinsko umetnost. Rim torej ni bil vmesni člen. Naslednji odstavki o Kristusovem reliefu in neki leseni skulpturi iz Egipta naznačujejo, da tudi pri umetninah iz pozne dobe cesarjev, v kolikor se nahajajo v Rimu in Italiji, ne smemo brez vsega smatrati, da so nastale v Rimu, ampak moramo motriti vprašanje uvoza iz orienta, v obeh danih primerih iz Male Azije oziroma Egipta. Četrty odstavek pred očuje predmete dozdej skoro neuvaževane skupine umetnin (tekstilij) in naj pokaže, kako moramo biti previdni v sodbah, ki se naslanjajo na dozdej znane množine spomenikov, in kako potrebno bi bilo, ogledati si orient ali vsaj obdelati to, kar je od krščansko-orientalske umetnosti v naših muzejih.«

K petim navedenim razpravam naj pripomnim sledeče: Grobnico v Palmyri bi Strzygowski rad Judom dal. Pa je gotovo poganska. Znani Kristusov relief v Berlinu je iz 5. stoletja, formalno lepo delo, pa vsebinsko zaostaja za Kristusom n. pr. na lateranskem sarkofagu štey. 174 ali kipom Kristusa učitelja v Museo nazionale v Rimu. Berlinski Kristus je samo kip oziroma relief — Strzygowski opozarja pri njem na kip Sofoklejev (des-

⁴ I. Eine Grabanlage in Palmyra vom Jahre 259 u. ihre Gemälde. — II. Ein Christusrelief kleinasiatischer Richtung. — III. Eine Holzskulptur aus Ägypten. — IV. Einfarbige Stoffe mit bibl. Darstellungen aus Ägypten. — V. Ein bedeutender Rest des Prachtbaues Konstantin des Großen am hl. Grabe zu Jerusalem.

nica tesno v plašču) — manjka mu pa izraza, recimo »eloquentiae corporis«. Način, kako je predoben Kristus, bi bil mogel Strzygowski že najti na Ara Pacis Augustae (žena Drusova, Antonija ml.). Glede lesene plastike iz Egipta, kupljene za berlinski muzej od nekega antikvarja, je težko reči, kaj naj pridobi starokrščanska umetnost ž njo. Že opisati, kaj predoločuje, ni lahko. Kak namen (okrasek kake mobilije?) naj bi bila imela, pa ni mogoče dognati. Nič bi ne bilo čudnega, ako se ta plastika izkaže kot potvorba; tak konglomerat je. Pri opisanih tekstilijah ni posebnih načelnih novosti, važno gradivo je že obdelano pri Forrerju, Gerspachu in Bocku. V sestavku o Konstantinovi zgradbah na božjem grobu vidi Strzygowski antične frize, ki jih pripisuje Konstantinovi dobi, dočim bi bili prav lahko kasnejši. Vrhtega hvali Strzygowski načrt Mommertov, ki ga imenuje Baumstark nestvor.⁵

Novih važnih načelnih znanstvenih pridobitev Strzygowskega knjiga ne prinaša. Tudi svoje hipoteze ž njo ni posebno podprl. Kakor ena lastovica še ne prinaša pomladi, tako je treba večjo množino med seboj odvisnih spomenikov za uveljavljenje hipoteze. Monumentorum artis qui unum vidit nullum vidit, qui mille videt unum videt (Gerhard).

Prvemu delu Strzygowskega je sledilo drugo važnejše »Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte«. Pozneje je objavil več podrobnih študij, dokler ni l. 1917 izdal »Altai-Iran und Völkerwanderung«, l. 1918 pa »Die Baukunst der Armenier und Europa«. Kot nekak posnetek ali resumé njegovega znanstvenega delovanja je izšla l. 1920 knjiga »Ursprung der christlichen Kirchenkunst«.

Strzygowskega delo je važno in trajno radi obilice obdelanega materiala. Za Strzygowskega se pa pričinja, kakor se zdi, krščanska umetnost šele, ko je bilo krščanstvo po Konstantinu priznано kot državna vera. O slikarstvu v katakombah nomenoma ne razpravlja, v arhitekturi pa pozna izvečine le centralne stavbe, zlasti stavbe s kupolo. In vendar je krščanstvo svoje prve konstitutivne tipe v umetnosti ustvarilo v prvih treh stoletjih svojega obstoja vprav v slikah v katakombah. O starokrščanskih

⁵ Baumstark, Dr. Anton, Die Modestianischen u. die Konstantinischen Bauten am Hl. Grabe zu Jerusalem — Studien zur Geschichte der Kultur des Altertums, Paderborn 1915, str. 4.

bazilikah izjavlja na več mestih, da je bila nesreča, da je starokrščanstvo sprejelo to obliko za svoje bogoslužne zgradbe. Tako n. pr. piše: »Ogromno izgubo na hitri razvojni možnosti pomenja, da so se občine zadovoljevale s stavbo le namenu služujočo (Zweckform), krito z lesenim stropom, ko bi bile lahko zidale koj s početka za večnost. Zapad je bil s tem v razvoju za več kot pol tisočletja vržen nazaj, dočim je na vzhodu trajal razvoj navzgor še cela stoletja, in je bilo ondi zidanje na oboke tako ukoreninjeno, da ga bazilika z lesenim stropom ni mogla nazaj potisniti.«⁶ Čudno, da niti ravenske bazilike, ki precej spominjajo na orient, niso napravile na Strzygowskega povoljnega vtisa. Razvoj vse krščanske arhitekture pa dalje priča, da je bazilikalni tip z idealnim žariščem mnogo bolj primeren za bogoslužje, kakor centralne stavbe z realnim središčem. Zato so celo centralnim stavbam dajali posebno svetišče (S. Vitale v Raveni), pri Hagiji Sofiji pa centralno stavbo združili s podolžno smerjo. In slednjič sodijo nekateri umetnostni zgodovinarji po pravici, da je arhitektonski sestav bazilik nekaj tako klasičnega, da se da ž njim primerjati le dorski tempelj.

Klasična arheologija vobče ni sledila Strzygowskega hipotezi. Zanimivo je, kako polemizira Strzygowski z vsemi onimi arheologi in umetnostnimi zgodovinarji, ki mu slepo ne slede.⁷ Res skoro nemogoč je dokaz, da bi ne bil Rim v umetnosti nič pomenil, da je bil le sprejemajoči del. Strzygowski n. pr. pravi, da je Konstantinova bazilika nekaj tujega za Rim, in da zgradbe rimske dobe v orientu niso rimskega značaja. Toda ves potek umetnostnega razvoja v rimski dobi potrjuje, da je Konstantinova bazilika mogoča le v Rimu in da n. pr. Baalbek, četudi ima mnogo orientalskega, brez Rima ni mogoč. Seveda rimska umetnost ni taka, kakor jo označuje Strzygowski v »Orient oder Rom« str. 147.

Koliko pa velja Strzygowskega hipoteza o orientu glede starokrščanske umetnosti? Mnoge arheologe in umetnostne zgodovinarje je hipnotizirala. Kako tudi ne? Nove perspektive, novi problemi! Orient je imel in ima vedno silno privlačno silo

⁶ Strzygowski, Ravenna als Vorort aramäischer Kunst. V *Oriens christianus* 1915, str. 85.

⁷ Prim. n. pr. »Altai-Iran« str. 290 i. d.

v vseh ozirih. Ex oriente lux! Kdor je bil kdaj v orientu, ga nikoli ne pozabi. Orient domovina človeštva, domovina omike.⁸

Ali Rim res ni nič dal starokrščanski umetnosti? Pretežni del spomenikov starokrščanske umetnosti je na zapadu; kar jih je na vzhodu, bi jih skoro smeli imenovati fragmente. Pri spomenikih na zapadu opazujemo nepretrgano kontinuiteto, na vzhodu mnogo vrzeli. Deloma je zadnje umljivo vočigled viharjev, ki so šli preko orientu. O Aleksandriji in Antiohiji in Efezu velja: »etiam periere ruinae«. So pa tudi dejstva, ki jih nikdar ne bo mogoče izpodbiti. N. pr. katakombe. Edino v Rimu so se razvile v razsežna pokopališča krščanske občine, ko drugod skoro nikjer ne prekoračijo rodbinskih grobnic ali manjših grobišč. Tolažiti se na poznejše najdbe ni varno. Tako starih tipov slikarij, kakor so v rimskih katakombah, tudi še niso nikjer odkrili. Arheologija je zgodovinska veda in se mora naslanjati le na dejstva, na spomenike. Če je večina spomenikov na zapadu in v Rimu, se moramo vprašati, odkod so semkaj prišli. Pristaši orientalske hipoteze govore mnogo o uvozu, sklicujejo se pri tem tudi na gradivo, n. pr. marmor sarkofagov. Če pa ni mogoče dokazati materialnega uvoza, je pa, pravijo, bil vsaj idejni uvoz gotov, iz aleksandrijske, antiohijsko-sirske, iz maloazijske šole.

Za zgled, kako se glase taki dokazi, naj nam bo Kaufmann v svoji knjigi »Handbuch der christl. Archäologie«. On piše (str. 51): »Končno vprašanje je, ali je Rim res ustvaril, edino merodajno pospeševal in izobrazil krščansko umetnost zapada, ali je bil bolj, kakor pozneje vzhodni Rim v vezeh helenizma in orientu, le velik vpliven posredovaléc. Ali je ostalo z drugimi besedami Rimu, ki ni imel niti moči, da bi svojo državno religijo rešil pred vpadom helenistično-orientalskega sinkretizma in pozneje pred krščanstvom, še kaj moči, s svojo takozvano državno umetnostjo umetnostnim delom orientu se upreti?«

Na drugem mestu (str. 241) piše: »Pradomovina krščanske umetnosti je v deželi, od koder izhaja krščanstvo, na palestinsko-sirskih tleh. Starokrščanska umetnost, najprej samo simboličnega značaja, temelji na judovski; njene semitske prvine se

⁸ Prim. Göller, Die Periodisierung der Kirchengeschichte und die epochale Stellung des Mittelalters zwischen dem christl. Altertum und der Neuzeit, Freiburg in B. 1919; str. 21 i. d.

mešajo z grškimi pod krajevnimi vplivi in uklenjenimi v antični sinkretizem.«

»Dočim ni imel zapad pri početku krščanske umetnosti nobenega ustvarjajočega deleža, je imela tako vlogo najvplivnejša treh helenističnih metropol orient, Aleksandrija. Aleksandrija ji da prvi trdni izraz in ustvari prvi, ne več čisto judovski kanon tipov. Kajpada se vidi, kakor v prakrščanski liturgiji in v najstarejših molitvah, še dolgo judovska podlaga. To kaže očito prevladovanje starozakonskih prizorov (tako v grobovih Rima kakor v orientu, kjer v sepulkralnem ciklu »Velelike Oaze« žive še nadalje, nedotaknjeni od zaledja domače umetnosti, aleksandrijski pratipi v mlajši dobi in v primitivni tehniki oazitov.«

»Poleg Aleksandrije sta na vzhodu vplivali na nadaljnji razvoj krščanske praumetnosti središče Male Azije Efez in Antiohija, ki sta tekmovali z Aleksandrijo. Tudi tu je lahko najprej šlo za čisto helenistično umetnost z orientalsko primesjo. To primes je posredovalo zaledje Antiohije krepkeje, kakor ono Efeza, od koder je grški duh segal daleč v notranjost Kapadocije in se šele ustavil na mejah orientalske Armenije. Pri Antiohiji so bile razmere drugačne; tu se pridruži kot določujoče glavno mesto severne Mezopotamije prestolnica Edesa v pokrajini Osroene, ki je od početka tretjega stoletja predstavljala prvo uradno krščansko državo. Najmanj od tretjega stoletja torej Aleksandrija ni več merodajni del, in Antiohija-Efez se ne zadovoljujeta več s pasivno vlogo prejemovalca, ampak soustvarjata.«

K tem načelnim trditvam važnega arheologa le nekaj pripomenj, ker podrobna razprava ne gre v okvir tega spisa, ki naj ima samo informativen značaj.⁹ — 1. Judovske upodablajoče umetnosti ni, tudi ne po odkritju judovske katakombe na Monteverde v Rimu.¹⁰ Da prevladujejo n. pr. tudi v rimskih katakombah po številu slik starozakonski zgledi, so merodajni čisto drugi razlogi, katerih zadnji ni ta, da so se krščanski učitelji pri novem zakonu kot »perfectio legis« sklicevali na stari zakon in da so

⁹ Prim. temeljito razpravo Jos. Wilperta, *Die altchristliche Kunst Roms und des Orients*; Zeitschrift f. Kathol. Theol. Innsbruck 1921. str. 337—369.

¹⁰ Dr. Nik. Müller, *Die jüdische Katakomba am Monteverde zu Rom*, Leipzig 1912.

zglede iz starega zakona paranetični: če je Bog rešil tega in onega pravičnega v starem zakonu, koliko bolj bo Kristus, luč umrlih, rešil dušo v zvezi s Kristusom umrlega kristjana. — 2. Antični sinkretizem. Kolikor je ta imel kaj vpliva na izražanje v krščanstvu, se je gibal vedno le na skrajni periferiji in je v izražanju medel, dočim so najstarejši krščanski simboli in alegorije tako krepke in izražajo krščanske resnice tako jasno in točno, da se na prvi pogled ločijo od sinkretističnih slik. — 3. Aleksandrija. Vemo, da je bila središče antične, heleniistične kulture, vemo dalje, da se je tu krščanski nauk najprej znanstveno obravnaval, da je imela Aleksandrija prvo cerkveno šolo, poznamo cerkvene učenjake Pantena, Klementa Aleksandrijskega, Origena, Atanazija i. dr. Toda Aleksandrija nima dozdej zase monumentalnih dokazov za prvo krščansko umetnost. Saj še Atanazij toži v svoji apologiji na cesarja Konstancija, da so cerkve v Aleksandriji majhne in tesne *»μικραὶ μὲν οὖν καὶ στεναὶ πᾶσαι«*.¹¹ Monumentalnih dokazov zase tudi nimata Antiohija in Efez. Kaj pa pomeni orient za krščansko kulturo, vemo. Krščanska zgodovinska veda, predvsem zgodovina starokrščanske literature in liturgije je vedno upoštevala velik vpliv orienta na razvoj v krščanstvu. Treba čitati n. pr. le Bardenhewerjevo *»Geschichte der altkirchlichen Literatur«*, ali, da posežem še nazaj, naj imenujem dela Assemanijev glede orienta.

Pristaši protirimske hipoteze navajajo radi Klementa Aleksandrijskega (ca. 150—215), zlasti njegovega *»Pedagoga«*. Kakor je Klemen Aleks. važen za spoznavanje kulturnega miljeja svoje dobe, tako nam ne more skoro nič nuditi specielno za krščansko umetnost. Sploh moremo reči, da nam starokrščansko slovstvo podaja le drobtinice za umevanje starokrščanske umetnosti. Cerkveni pisatelji krščanskega starega veka so imeli vse drugačne skrbi, kakor pisati o umetnosti ali jo celo komentirati. Kar pripoveduje n. pr. Evzebij v življenjepisu Konstantinovem o zgradbah tega cesarja, je tako nejasno, da na podlagi teh popisov ni mogoča ena sama pravilna rekonstrukcija. Krščanska umetnost nima Vitruvov, Plinijev, Lukianov, Pavzanijev, Philostratov in Kallistratov, kakor antična umetnost. Pri nas bodo morali izvečine govoriti spomeniki sami zase, seveda v zvezi s pravilnim umevanjem starega krščanstva.

¹¹ PG. 25, 612.

Če so bili za umetnost dani pogoji v Aleksandriji, Antiohiji, Mali Aziji, Edesi, Rim gotovo ni zaostajal. Rim je bil »caput mundi«. V zgodovini se v številu starih metropol vedno imenuje na prvem mestu. Za časa Konstantina je dosegel višek zunanje krasote: razen mnogoštevilnih templjev je imel 11 forov in 11 term, 28 knjižnic, 10 bazilik, več kot 30 slavolokov, 22 spomenikov s konji in več tisoč dragocenih spomenikov. Carigradu mora Rim dati sijaj. Ne le, da mora stari Rim oddati mnogo umetnin, novo Konstantinovo mesto se imenuje »*Néa Póμη*«. Važnost Rima ostane v spominu še poznim bizantinskim cesarjem. Še predzadnji cesar na vzhodu Ivan Paleolog se podpiše na grškem izvodu listine o uniji v Firenci 5. jul. 1439: *Ιωάννης ἐν Χριστῷ τῷ πιστῷ βασιλεὺς καὶ ἀποκράτωρ Ῥωμαίων, ὁ παλαιολόγος*. Tudi prvi krščanski Rim ni bil pasiven. Rim da krščanskemu svetu »symbolum apostolicum«, Pismo Klementa Rimskega je znano v Smirni, v Galiji, sirska cerkev ga sprejme med kanonične knjige. Ignacij Antiohijski imenuje cerkev v Rimu »*προκαθημένη τῆς ἀγάπης*« (Rom. 1). Krščanski učitelji, ki so posebno mnogo potovali: Justin, Hegesip, Julij Afrikanski, Origen so bili v Rimu. V Rim so potovali Polikarp, škof iz Smirne, Valentin gnostik iz Egipta, Tacian Asirec, Irenej iz Azije itd.¹² Res je, da stoji in sloni to dostojanstvo rimske cerkve na apostolski veljavi, na apostolatu Petra in Pavla, toda tudi v kulturnem oziru Rim ni mogel biti le kaka dolga vas.¹³

Predaleč bi vedlo, ako bi hoteli analizirati le nekaj primerov starokrščanskih umetnostnih tipov. Zato omenim samo enega: tip Boga dobrega pastirja. Vemo, da ga vidimo v Rimu upodobljenega že v zadnjih desetletjih prvega stoletja. Ta tip navezujejo nekateri, n. pr. Wulff, na Aleksandrijo, kjer naj bi se bila razvila pastirska idila kot literarna vrsta in predmet upodablajoče umetnosti. Toda spomeniki nam o tem ne govorijo. Za lepo alegorijo dobrega pastirja zadošča poročilo evangelista Luka 15, 4—7. Proti ustvaritvi tipa v Rimu ne govori nič. Treba je bilo parabolo le odeti v obliko kampanjskega mladeniškega pastirja. Tudi Hermon v »Pastor« je bil spisan v Italiji in iz Rima

¹² Prim. Harnack: Die Mission u. Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten, Leipzig, 1902. Str. 268 ss.

¹³ Prim. tudi Achelis, Das Christentum in den ersten drei Jahrhunderten II. str. 210 i. sl.

je pisal apostol Peter svoje prvo pismo, kjer pravi: »Bili ste kakor izgubljene ovce; zdaj pa ste se obrnili k pastirju in predstojniku svojih duš« (I. Petr. 2, 25).

Če nadalje splošno pregleđamo kompozicije slik (alegorij in bibličnih) v katakombah, opazimo kot njih temeljni znak, da se odlikujejo po kratkosti, krepkosti in jasnosti. Mislím, da se v tem izraža realni razum Rimljana. To krepkost in jasnost v tipih katakombskih slikarij si upam primerjati lapidarni jasnosti in krepkosti mnogih določil rimskega prava, ki z malo in jasnimi besedami izraža bistvo pravne stvari. Isto velja o klasičnih rimskih mozaikih IV. in V. stoletja. Vse drugačne pa so orientalske kompozicije, ne glede na to, da so vse ohranjene mlajše od rimskih. Predvsem so bolj razširjene in detajlirane. Zapad je dal takorekoč melodijo, orient je dodal harmonizacijo, v marsičem ne vedno srečno.

Mnogo preglavice dela umetnostnim zgodovinarjem orientalske struje veliko število krščanskih sarkofagov na zapadu. Rim sam jih ima nad 500, Galija 300, dočim so druge pokrajine v primeri s tem številom revne. Kaufmann pravi (str. 497 o. c.): »Starokrščanski sarkofagi zapada, predvsem Rima in Galije, so deloma uvoženi, deloma izdelki grških kamnosekov in grških podobarskih delavnic v Rimu. Le majhno število se bo smelo smatrati kot domače delo, kot po rimskih vzorcih dovršena dela rimskih umetnikov. V številu rimskih spomenikov moremo po napredujočem odkrivanju orientalskih spomenikov vedno jasneje spoznavati tujezemske smeri, ki so imele vlogo tudi v plastiki, tako najprej Aleksandrijsko z bukoličnimi motivi deloma v zvezi s podobami Boga pastirja, orante in bralca, potem maloazijsko, morda antiohijskega izvora, ki ljubi arkadne motive s palačami.« Nato sledi klasificiranje rimskih sarkofagov na posamezne vrste. Dokaza za pravilnost razvrstitve manjka — gratis asseritur. Kaj bi rekli n. pr. da bi nam manjkalo vseh virov o baročni plastiki, pa bi kdo po spomenikih samih sodil: gradivo je kararski marmor, v obliki velika podobnost, ergo: vsi umotvori izhajajo iz Carrare, dela italijanskih kiparjev 16. in 17. stoletja so.

Važno se mi zdi naslednje: Znano je, da je na rimskih sarkofagih prav pogosto upodobljen apostol Peter. Ti prizori so silno na poti zgodovinarjem, ki ne priznavajo dogmatične in zgodovinske upravičenosti rimskega primata. Tem je pač mnogo na

tem, da bi umetnine nanašajoče se na prominentno stališče apostola Petra prenesli daleč iz Rima. Žal tudi znanost ni vedno brez postranskih tendenc.

Le še par besed o rimskih mozaikih, ki so nam po monumentalnem delu Wilperta za študij dostopni. Zdi se, da je Wilpert v tem delu tako jasno in točno dokumentarično dokazal prednost in stvariteljno moč Rima, da bo ugovor in protidokaz težko mogoč. Čudno je, da n. pr. Schultze v svojem delcu »Grundriss der christlichen Archäologie« iz l. 1919 ne imenuje Wilpertovega dela iz l. 1916.

Naj sklenem to poročilo. Vprašanje o prvi domovini krščanske umetnosti ni načelno, dogmatično, ampak čisto zgodovinsko. O takih vprašanjih pa velja le zgodovinsko neovržen dokaz. Cerkev ne bo izgubila na sijaju, ako se dokaže časovna in idejna prioriteta orienta v krščanski umetnosti. »Splendore veritatis gaudet Ecclesia«, velja tudi tu. Toda do zdaj še ni zadostnih dokazov proti Rimu in dragulj prve krščanske umetnosti mu še ni iztrgan iz krone, pač pa so nekateri krščanski arheologi že precej na umiku, n. pr. dr. Ant. Baumstark, eden najboljših poznavalcev orienta. Zato velja v nepravilno zastavljenem vprašanju orient ali Rim še vedno: Vicisti Roma.

Jugoslovenska Toskana.

Glose ob jubileje, ki jih ne praznujemo. Nabral dr. I. Pregelj.

Doživljamo jubileje, ki zanje ne vemo. Praznovati jih, bi bila naše narodne zavesti in državnosti vsaj toliko dolžnost, kakor je bilo naše lansko soglasje ob Dantejevem slavlju ali pa oni uradno našim šolam zapovedani spomin Molièrejevega imena. Desetletja, letnice od včeraj, danes in jutri so jubileji, sto-, dvesto-, tristo-, štiristoletni spomini vedre kulture na naših tleh, godovi zapadnega humanizma, domače renesančne umetnosti, veselega duševnega dela v katoliškem delu našega jugoslovenskega ozemlja, naše knjige v latinščini, italijanščini, srbohrvaščini, naše knjige v cirilici (1482) in latinski frakturi (1495), naše trubadurščine, naše petrarkistike, naše renesančne epopejnosti, našega marinizma, naše tragikomedije in pastoralne igre, našega misterija, naših Plavtov, Tassov, Dantejev, Guarnijev in Sannazzarov. Ni treba, da je človek še vedno isti idealni

polupretekli rodoljub, ki se mu srce ogreje, če bere v Kukuljeviću, koliko in kakih duševnih veličin je dala skoroda ena sama naša dežela, eno samo mesto te dežele, zapadni kulturi v enem stoletju. Mislim Dalmacijo in mesto sv. Vlaha, Dubrovnik. Ali niso bili to prvi kulturni pokretaši na Ogrskem, prvi tiskarji v Benetkah, učitelji in rektorji italijanskih vseučilišč in Sorbone, diplomati in poslaniki tujih dvorov, prijatelji papežev, Pija II., Pavla III., Medičejcev, ogrskih in napoljskih kraljev, vitezi benečanskega zlatega runa, kakor Dinko Zlatarić, na Kvirinalu venčani latinski pevci, kakor Elija Lampridius Crijević? Savanarolo poznamo, a za Jurija Dobrotića († 1520), ki ga je branil, ne vemo. Sannazzaro in Jer. Vida so za nas imena, ni pa Jakob Bunić, ki ju je z latinskim epom pretekkel in mu je dal papež Klement VII. prevesti pesem v kaldejščino in armenščino. Če ne bodo Madžari hoteli vedeti, da jim je napisal Hrvat prvo slovnico in prvi klasični ep, zakaj ne bi smeli Jugoslovni slišati, da je prvo italijansko slovnico, ki je doživela v 36 letih 16 izdaj, napisal Dalmatinec Ivan Fran Fortunio? Poliziana pozna ves svet, Šibeničan Jurij Šišgorić je vendar še pred njim posnemal Statijeve Silvae. Tudi je prijetno slišati, da so rekli bogoslovcu Benku Benkoviću († 1525) »monarcha scientiarum« in Tomažu Osoraninu »clipeus religionis catholicae« in »le saint homme« ali pa Petru Gučetiću »doctor illyricus portentum ingenii« in da so poslanice in spisi Jakoba Banišića (1466—1532) ohranjeni v tisku med deli kardinala Bembe, Erazma Rottendamskega, humanista Pirkheimerja, Da-Monta in Rousseta. Pa še to, da je oče slovstva v jugoslovenski toskanščini napisal delo »de institutione bene beateque vivendi«, ki je v sto letih doživelo 10 izdaj in 5 v italijanskem prevodu in po eno v nemškem, francoskem in portugalskem (?) jeziku. Da je njegova — Marka Marulića poslanica: Epistula Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de Calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem. Impressa Romae per B. V. anno D. 1522 še eden in ne zadnji naš letošnji jubilej, evropskovažen god tega velikega »dokumenta človečanstva« pred štirimi sto leti, kdo ne bi slišal rad?

Ne vem kako se godi drugim izobraženim Slovincem. Jaz vsaj čutim po zedinjenju čudno zadoščenje, da smo po tem, kar imajo duševne kulture in zgodovine Srbi in Hrvatje, pridobili tudi mi. Mojega rodoljubja — imenujte ga makari profesorsko — veselje je zlasti veliko, ker naše ozemlje meji na zemljo staroklasične grške in pa, ker sem ko Slovenec po zedinjenju deležen kulturne veličine hrvatske ob Adriji, to je jugoslovenskega humanizma in renesance. Zato razširjam kot učitelj slovenskega slovstva obseg tega gradiva predvsem v snov hrvatske literature od XV. do XVII. stol. in morem tako iz tega slovstva slovenskemu dijaku tolmačiti ob domačih zgledih umetnosti in slov-

stvenih struj duh tiste renesance, ki je nam Slovencem pozneje dala naše vse in največje — Prešernovo pesem.

Dalmacijo imenujejo književniki zibel hrvatske prosvete in Dubrovniku so nadeli pridevek hrvatskih Aten. Imenujemo to mesto po pravici pa še Fiorenzo naše kulture, četudi ni dubrovniško narečje jugoslovenska toskanščina. Bil je vendar Dubrovničan, ki je prvi šel v Bosno in pel v našem »sladkem jeziku«. Bil je Dubrovnik, ki je prvi sanjal o nekakem panslavističnem okusu, bil je Dubrovnik ono mesto, ki je dejansko tristo let bilo literarno središče književnosti in odmrlo kakor Fiorenza, ki je ugasnila v Firenzi, potem ko je zaklical novi čas in novi duh, a je še sedaj govorila iz Danteja po Manzoni, iz Palmotića po Ljudevitu Gaju in iz Kačić-Miošića domači »ilirski« pesmi in inorodcem v Italiji in Nemčiji. Dubrovnik je odmrlo duševnemu delu vsled potresne katastrofe l. 1667. Ubil ga je popolnoma Napoleon, ki mu je vzel svobodo, ki je Dubrovnik niti več rabiti ne bi bil mogel. Kolikor pa je Dalmacija z Dubrovnikom živela duševno, je živela iz obližja italijanske knjige, svojega blagostanja in avtonomnosti, svobode, ki jo je znal premodro ohraniti le Dubrovnik med dvema sovražnima mu velikanoma: benečansko republiko in osmanskim sultanatom, sredi med vzhodom in zapadom, prava simbolnolepa parabola Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je Zader izgubilo že v dobi cvetoče dubrovniške ljudovlade, potem ko so tam umrli zadnji Hrvatje: Juraž Baraković, Bernard Karnarutić in Petar Zoranić, najbolj »slovinski« in hrvatski pevci v Dalmaciji pred ilirskimi pokretaši.

Ne vem, v koliki meri poznajo Slovenci, katerim je Ivana Gundulića sicer opisal že davno Dav. Trstenjak, hrvatsko knjigo v Dalmaciji. Da tvori v Hrvatih in Srbih obširen in priljubljen študijski predmet, mi je znano iz bibliografije (n. pr. Popović*, Pregled srpske književnosti). Nadejam se, da berejo poleg »Razgovora« vsaj še »Osmana«, čigar veličino je tujemu svetu odkril tujec Jensen. Vem, da se je snovno uporabljala kulturna zgodovina Dubrovnika od Šenoe do Iva Vojnovića. Ne vem in ne verujem, da pa je že vstal Hrvatom nekakšen Kralik, ki jim bi bil obnovil sijaj davne umetnosti in »zlate dobe«. Kaj naj je vzgojnost blestečih atributov o Atenah, dubrovniški Aspaziji in veleepu jugoslovenskega Tassa, če so to le prazne besede in je snov sama le študijski objekt poedincev, berilo ljudi, ki prav tako

* Kako neki, da Marka Marulića niti omenja ne, kako neki, da piše Vetranović m. Vetranić?

mehansko raziskujejo grške klasike, jezik Pindarjev in Tibulov, Notkerja in roman o roži? Zakaj je duh D'Annunzijeve Ladje sorodnejši Vojnoviću, kakor vonj »Dubravke«? Kje je naša narodna zavest? Ali vemo zgodovino svojo, ali vemo pot, po kateri smo prišli, do koder smo prišli? Za svoje ne maramo, kakor niso Zoraničevi sodobniki za svoj materin jezik in jim je to povedal davno, davno prej, nego naš Prešeren nam Slovencem...

Dalmatinska in dubrovniška umetnost je živelala od svojih početkov vseskozi pod najjačimi vplivi italijanskega slovstva in italijanskih slovstvenih okusov in mod. Bila je odjek onstran Adrije, bila je prijetna zabava nekakšnih poedincev, meščanska poezija vlastele in duhovništva. Čim dalje je zorela, tem živeje se je osamosvojila, iskala v sebe in domačnost, v ljudstvo in kraj in lastno čuvstvovanje. Dozorela je iz svojega kozmopolitizma v narod razmeroma prečudno zgodaj po Kačiću-Miošiću, ki se je udeležil tako svojstveno, kakor da je prišel popravljat, kar so bili zamudili trubadurji, prisluškujoči narodni popevki, petrarkisti in celo Hektorovič, ki so na drugi strani zanesli v narodno pesem nekaj zapadne ornamentike.

Močnejši vpliv dalmatinske in dubrovniške knjige na zaledje je oviralo zlasti to, da so ostala povečini dela do 18. stol. le v rokopisih. Dalmacija ni imela tiskarne. Preprečiti so jo znali — Benečani. Vendar je eno gotovo, da je v veliki meri izšlo iz Dalmacije seme poznejšega hrvatskega preporoda in ilirizma. Da imajo glede enotnosti srbohrvatskega književnega jezika tudi in zlasti katoliški protireformatorji, jezuitje, svojo veliko zaslugo, bi dokazal zgled B. Kašića, ki je napisal prvo hrvatsko slovnico v štokavsko-bosanskem jeziku (*Institutiones linguae illyricae, libri duo. Romae 1604*).

Hrvatsko slovstveno zgodovino delijo v tri dobe. Druge dobe vsebina je pretežno dalmatinsko-dubrovniško slovstvo od XV. do XVIII. stol. Tam žive umetni pevci, trubadurji in »začinjavci ljudskih prikazanj« že pred prvimi znanimi imeni. Prvo znano odlično ime pa je *Marka Marulić* (1450—1524), ki je v biblijski zgodbi o *Juditi* učil svoje mesto in ljudstvo, naj v turški nevarnosti zaupa po vzgledu »sv. udovice«, v božjo pomoč. Splečanu sodobna sta petrarkist *Hanibal Lučić* in *Peter Hektorovič* na Hvaru. Prvemu gre čast, da je zapustil prvo hrv. dramo posvetne vsebine: »Robinjo«, drugi je ustvaril ob italijanskih zgledih (egloga *pescatoria*) prvo hrvatsko ribiško idilo: »Ribanje i ribarsko prigovarjanje«. V XVI. stoletju je dal *Zader Šimo Budinić*, ki se je odlikoval na tridentinskem zboru in uvedel pred Gajem diakritična

češka znamenja v hrvatsko knjigo. Rojaka sta mu Juraj Baraković s prezajemljivo »Vilo slovinsko« v 13 spevih in Brne Karnarutić s štirimi spevi o »Vazeću Sigeta grada«. Bližnji jima je Ninčan Peter Zoranić z idilskim epom »Planine«. Iz Šibenika je Tomko Marnjavić, ki je v drami skušal obdelati isto snov ko pozneje Gundulić v epu in je pisal jezik, ki je že zelo blizu bosanskemu. Hvarčana sta še Niko in Marin Gazarović, Korčulanec je Ivan Vidali. V XVII. stol. so najsilnejše osebnosti: Jeronim Kavanjin iz Spljeta, Andrej Zmajević iz Perasta, zapisovatelj dubrovniških lit. del in prvi nabiratelj nar. pesmi, Ivan Ivanišić iz Brača in Komijan Andrej Vitajlić. Kolo dubrovniških pevcev začenjata trubadurja Šiško Menčetić (1457—1501) in Đore Držić (1640—1507). Oblikovno in vsebinsko iz svoje čudi je zrastel tip Mavro Vetranić-Čavčić (1482—1576). Ob Italijanu Dolciju, ki je presajal grške klasicitete v svoj jezik, je napisal Hekubo. Biblijski misterij »Posvetilište Abramovo« ima svoje velike vrline. Njegov »Pelegrin« je epigonstvo po Petrarqu in Danteju, a vendar svojstveno, kakor »Remeta« (puščavnik). XVI. stoletje je dalo »pučanina« Andreja Čubranovića z »Jedupko« (Ciganko), katero so posnemali Pelegrinović, Bobaljević, Mažibradić. Soroden mu je Stijepko Gučetić z »Dervišijado«. Trговец Nik. Dimitrović je pisal »Pričice« po sv. pismu, poslanice in duhovne pesmi. Nik. Nalješković, katerega je kot astronom vprašal Gregor XIII. za svēt glede koledarja, se je poskusil v pastirski igri in komediji. »Čovjek bi rekao, da je verista Zoline škole« (Šegvić). Vetranića in Nalješkovića je prekosil Marin Držić v svojih komedijah: Novela od Stanca, Skup (Plautus: Aulularia). Nova pota sta našla v liriki humanistično učena Dinko Ranjina in Dinko Zlatarić, ki nekako uvajata »zlato dobo« dubrovniške knjige. Ranjina je bil prijatelj Kozma Medičejskega, Zlatarić rektor padovanskega vseučilišča. Prevel je Sofoklovo »Elektro« ob ital. izvorniku in Tassovo »Aminto« — »Ljubmir« 1580., torej v tisku eno leto pred tiskanim izvornikom. Še pojejo tisti čas Miha Menčetić-Matulić, Bona Babulinović, prevajalec »Jokaste«, M. Mažibradić-Šuljuga, S. Mišetić-Bobaljević, Fr. Lukarević-Burina, prevajalec »Atamanteja« in »Pastor fido«, ženske: Nikolica Gučitićeva, Lavra Battiferri, Julija in Nada Bona (Bunić), zlasti pa »nova Aspazija« divna Cvijeta Zuzorićeva, katero je med domačimi in tujimi pevcii opeval celo T. Tasso. Zlato dobo dubrovniške knjige so ustvarili Ivan Gundulić (1588—1638) v drami, liriki in epu (Dubravka, Suze sina razmetnoga, Osman), Junij Palmotić (1606—1657) v drami in epu (Pavlimir, Danica, Captislava, Bisernica, Kristijada), Ivan Bunić Vučićević (1607—1658) v liriki (Plandovanja). Strašna potresna katastrofa 1667 in požar, ki sta uničila

bogastvo Dubrovnika, sta ubila tudi slovstvo, ki odslej propada in se odločno pokaže še v Ign. D'ordiću (1675—1737), čigar »Uzdasi Mandaljene« so Gundulićevih »Solz« enakovredna umetnina. Med manj važnimi in manj znanimi imeni so še: Nikola Bunić, Jakob Palmotić, sin in vnuk Gundulićev, Šiško in Ivan Šiškov, Baro Bettera, I. Bunić ml., Ant. Gledević, Josip Betondi, Fr. Sjerković, Marin Tudizić prirejevatelj in uprizarjevatelj Molièreja, Lukra Bogašinović, Anka Bošković in M. Bruère Derivaux, ki se je bil, dasi rojen Francoz naravnost zaljubil v hrv. jezik. Ne Dubrovnik, nego Makarska (Brist) je dala Andreja Kačića-Miošića (1690—1760, čigar »Razgovor ugodni«, ali »Pismarica« je postala prava ljudska knjiga in uvaja nov čas, nov duh,

To so imena, tesno povzeta iz snovi, ki je ne orišejo strani, komajda priročne knjige in je pod temi imeni slovstva za celo knjižnico iz tega, kar se je sploh ohranilo in priča o bahatem bogastvu in plodovitosti dubrovniške vlastele in meščanstva, akademij in igralskih družb, knezov dubrovniških in klera, benediktincev, jezuitov in franjevcev: vsi skupaj ob politični državič močočna duševna država, sama sebi in iz sebe velika Fiorenza. Iz lokalnosti jezika čakavščine rastejo stopnjema v štokavsko toskanščino Hercegovine (Junij Palmotić), iz stilizmov zapadne trubadurščine v klasiciteto Petrarkove besede in svoje domače narodne pesmi, iz diletantstva oblike in mere v zavedno umetnost (Ranjina), iz konvencionalnosti v sladki patos lastnega občutja (Suze sina razmetnoğa), iz prevodov v prosto presajanje (Aminta — Ljubmir, Gerusaleme V. — Danica i. s.), iz predlog v izvirnost (Dubravka, Osman), iz mesta v ljudstvo (Kačić-Miošić), iz knjige v socialstvo (Vetranić), iz kozmopolitizma v narodno zavest, prvi slovanski panslavizem in jugoslovenski ilirizem. Kdaj pred Percyjem in Herderjem je občutil Hektorović lepoto narodne pesmi, če je štiri nespremenjene sprejel v »Ribanj« in nam ohranil celo napev! Kdaj pred »Wunderhornom« in Goethejem je posnel Kačić-Miošić obliko narodne pesmi za ep, ki je modernejši kot Kollarjeva Slavy dcerá! Noben slovanski narod, izvzemši morda Poljake, se ne more meriti z renesančno literaturo Dalmacije, Dubrovnika, Spljeta, ki je bil »gnizdo razumnih ljudi«. Ob Sannazzara vzporedimo lahko Zoranićeve »Planine«, ob Komedijo Dantejevo Vetranićevega »Piligrina«, ob Lj. Dolcija — Zlatarića in Palmotića, ob Tassov »Osvobojeni Jeruzalem«, Gundulićev »Osman«, ob Jer. Vido Palmotićevo »Kristijado«, Dubrovnik ima Molièreja, ki ga je Ljubljani šele Cankar oznanjal, ima Dubravko, ki slavi svobodo sv. Vlaha mesta, ki ji podobne apoteoze združena jugoslovenska plemena še nimajo,

ima ep »Osman«, ki ga družba rodoljubnih starejših epikov-pigmejev slovenskih za vse na svetu ni mogla ustvariti, ima komediografa, ki je vsaj slutil, kje in kaj je Plavt, ima repertoar, ki relativno nadkriljuje okus in obseg naših odrov in ima hvala Bogu poleg diletantov zares pesnike, ki niso in ne bodo »historični«, kakor je Šurmin nazval Marka Marulića.

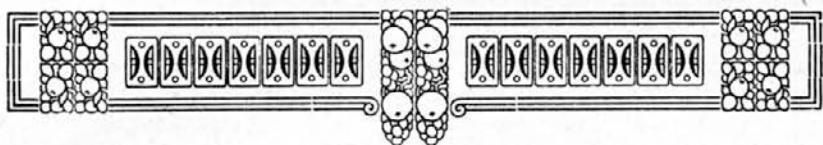
»U Dubrovniku na VIII. Gjunja MDCXXII,« je podpisal »krtstjanin spjevalac« Ivan Gundulić posvetitev svojih »Suza sina razmetnoga«. Upor cariograjski 20. jun. 1622 mu je bil vrhutega zunanji nagib, da je zamislil svoj ep. Saj sem rekel: letnice od včeraj in danes in jutri, sami jubileji, ki gredo mimo njih!

Šolam in izobražencem predvsem, Slovencem še zlasti v jezikovni preosnovi, je potrebna antologija dubrovniške in dalmatinske lepe knjige. V zvestobi do dedov in do duha dedov bomo zrastle v spoznanje samih sebe in svoje narodnosti in državne skupnosti. Kar je svetoval Mavro Vetranic Italiji, postani naše geslo, last našega čuvstvovanja, naše države:

»Gospoje od gospoj, a sad se spomeni,
Sama se posvoj, a tudjijeh odreni!«

Iz našega kulturnega življenja.

Debata o slovenskem književnem jeziku.

I. Dolenc.

To debato je otvorila zagrebška »Nova Evropa« v svoji številki z dne 11. junija 1922. Težkoča tega vprašanja se je pa pojavila takoj v začetku. Uredništvo je bilo naprosilo vseuč. profesorja M. Murka, da napiše uvodno razpravo. Murko je to storil in napisal zanimivo razpravo »Slovenački književni jezik«, pisano z velikim poznanjem tozadevnih vprašanj, v stvarnem in vljudnem tonu. Spis naj bi prinesel kak slovenski list v ponatisu, da bi postal dostopen širši javnosti. Nova Evropa je članek priobčila s pripombo, da je spis »bolno iznenadilo i iskreno razočaralo«. Kaj je napisal Murko tako iznenadujočega?

Murko zastopa stališče, da se je predvsem treba varovati, da bi se v Jugoslaviji v jezikovnem oziru delalo kakršnokoli nasilje naravnemu razvoju. Ne zdi se mu nemogoče, da bi v bodočih pokolenjih prenehal slovenski književni jezik, kakor je tudi prepričan, da bi se bil ob drugačnih razmerah mogel razviti en književni jezik za vse južne Slovane. A o tem bo pač odločala bodočnost. Mi živimo v sedanosti in v sedanosti ne more biti niti govora o tem, da bi se slovenski književni jezik opustil ali opuščal. Izmed argumentov, ki jih navaja za to stališče, vzemimo samo enega. Če bi Slovenci v Jugoslaviji — in teh je samo dve tretjini slovenskega naroda! — zapustili svoj književni jezik, bi izgubili s tem malodane vsak stik z neodrešenimi brati. Zato moremo sedaj o opuščanju slovenskega književnega jezika govoriti še manj nego v avstrijski dobi, ko smo bili Slovenci vsaj skoro vsi v isti monarhiji.

Če bi se bili Slovenci pridružili Vrazovim nazorom, bi ne imeli Prešerna, Levstika, Jurčiča, Stritarja, Gregorčiča, Tavčarja, Župančiča in Cankarja; kajti niti Stanko Vraz se ni nikdar naučil popolnoma štokavščine, čeprav je živel v Zagrebu, »te je upravo tragičan primer pesnika koji se nije mogao sasvim razviti zato što ni u mladim ni u starijim godinama nije imao svoğa prirodnoğa književnog jezika.« Srbsko ali hrvaško boš kmalu toliko govoril, da se boš v nekakem jugoslovanskem volapūku sporazumel s Srbohrvati; toda obvladati književni jezik tako, da bi lahko v njem pesnil ali pisal romane, je pa presneto težka stvar celo za one, ki jim doni štokavščina vsak dan na uho — ako niso rojeni štokavci.

Zato je Murko mnenja, da morata biti v Jugoslaviji dva enakopravna državna jezika: srbohrvaški in slovenski.

Slovenci se morajo učiti srbohrvaščine, a tudi Srbohrvatje slovenščine. Stori naj se vse, da se Slovenci in Srbohrvatje čim najbolj spoznajo medsebojno. Napišejo naj se priročne knjižice za Slovence, ki naj tolmačijo glavne razlike med slovenščino in srbohrvaščino; istotako pa naj se napišejo slična dela za Srbohrvate, da se upoznajo s slovenščino. Izdajajo naj se slovenski pisatelji za srbohrvaško občinstvo s potrebnim komentarjem in tolmačem neznanih besed; enako seveda tudi obratno. Noben visokošolec naj ne študira samo na eni univerzi, ampak vsak Slovenec naj gre vsaj za en semester v Zagreb ali v Beograd, Srb ali Hrvat pa v Ljubljano. Mladi neoženjeni slovenski uradniki naj gredo službovat vsaj nekaj časa med Srbohrvate, zlasti v Beograd, in obratno. Tako bo polagoma srbohrvaška in slovenska kultura postala last vsega jugoslovanstva. Znanstveni listi naj sprejemajo prispevke v obeh jezikih in naj vsebinsko raztegnejo svoje področje na vso državo. Knjigarne naj bi spoznale svojo velevažno nalogo, ki jo imajo pri delu za zблиžanje Srbohrvatov in Slovencev. (Pisatelj omenja, da je na tem polju storila največ Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani.) Tako ne bo trpela ne državna enotnost, ne duševna zveza posameznih plemen in ne kultura ali jezik kakega plemena.

Ni nam treba posebej konstatirati, da se z Murkovim stališčem brezdvomno strinja ogromna večina Slovencev.

»Nova Evropa« svojega stališča v tem vprašanju še ni precizirala. Obljubila je, da bo izdala eno ali dve številki, ki bosta predvsem posvečeni slovenskemu vprašanju. Vendar omenja že vnaprej, da se Murkovemu stališču ne pridružuje. Pravi, da ni mogoča država, v kateri bi bila dva jezika enakopravna. (A Murkov primer s češko-slovaško, kjer se goji slovaščina sedaj bolj nego kadarkoli poprej? Op. pis.) Državi na ljubo je torej treba dvojezičnost žrtvovati. Vsak jezik naj prinese žrtve, ki mu jih nalaga ozir na njegovo razširjenost in na kulturo, ki stoji za njim. Če smo torej »Novo Evropo« prav razumeli, bi obstojal jugoslovanski jezik iz osmih ali devetih desetih srbohrvaščine in ene ali dveh desetih slovenščine, če mi je dovoljeno, da poskusim v številkah izraziti moč obeh jezikov.

V principu tudi Murko ni proti temu. Tudi on pravi, naj se n. pr. v znanosti stremi za enotno terminologijo in naj se odstranijo nekateri slovenski in prav tako srbohrvaški izrazi, ki niso skupni ali ki imajo celo v raznih okrajih čisto različen pomen (n. pr. »krivični« zakon in »nadležna« oblast). A Murko pokaže tudi pot, kako pridemo do jezikovnega zблиžanja: če oboji poznamo drug drugega jezik in kulturo. Če se bomo pa samo Slovenci učili srbohrvaščine, obratno pa ne, se more vsako zблиževanje izvršiti samo enostransko.

Naravnost presenetilo in res »bolno iznenadilo in iskreno razočaralo« nas je pa to, kar govori »Nova Evropa«, dobro misleč, Slovenecem. Ona nam svetuje, naj mi rajši o jezikovnem združenju govorimo s krogom, ki se zbira okoli nje in ki je pripravljen na žrtve pri ustvarjanju skupnega jezika tudi s srbohrvaške strani, ker sicer »doči će im sutra naši današnji profesionalni političari i plemenski

prvaci, da se s njima (= s Slovenci) brutalno obračunavaju«. »Šovini-
niste (imperijaliste, nacionaliste, velikosrbi i velikohrvati) na srpsko-
hrvatskoj strani tretiraće Slovence odista kao 'planinske Hrvate', ili
će — ako se oni tome jednodušno odupru — odrezati im kao Šajlok
tačno onoliko koliko na njih spada, na dram (= drahma. Op. ur.)
i na paru.«

Pri stvarih tako resnega značaja ni umestno, da bi človek kazal
kako — recimo — užaljenost ali kako drugo čuvstvo, ki bi ga lahko
izzvale te besede pri tem in onem. Reči pa smemo to, da nam
postane baš po tem komentariju jasneje, zakaj je zapisal šorli besede,
da »kot Slovence-Kranjce se noben inteligenten Hrvat za nas
ne zanima in nima tudi nobeden simpatij za nas. Večjega
preziranja naše kulture nisem našel niti v srcu Nemca ali Italijana.«
(V Murkovi razpravi na str. 135.) Ne bi želel, da se vzamejo te
besede preveč dobesedno; tudi se je v tem oziru že marsikaj izpre-
menilo od takrat, ko so bile — malo pred svetovno vojno — te besede
zapisane; vendar pa ne kaže, biti gluhi za glas rojaka, ki je dolgo živel
med Hrvati.

In baš tu leži veliki razloček med stališčem Murkovim in sta-
liščem »Nove Evrope«; Murko stoji na stališču kulture, »N. E.« pa
na stališču praktičnosti. Murko hoče dati vsem kulturnim silam južo-
slovanstva prost razmah, da se razvijejo, medsebojno približajo in da
se vsaj poprej o slovenskem jeziku ne odloča, dokler ga Srbohrvatje
niti ne poznajo; naj obvelja v svobodni tekmi to, kar je čilegal!
»N. E.« pa opozarja na šoviniiste, ki jim je ta pot zdravega razvoja
predolga in nepotrebna. In vendar se da stališče »N. E.« glede
novega jugoslovanskega jezika uveljaviti samo po Murkovi poti!

Daleč smo od tega, da bi mislili, da smo Slovenci nedolžni na
tem, da je brezdvomno nekaj resnice na šorlijevih besedah. Tudi
naše mnenje o Hrvatih in Srbih ni bilo vedno baš tako, da bi bilo
zbujalo od druge strani posebno ljubezen. Teh stvari ne omenjamo
torej morebiti radi tega, da bi se nad položajem pritoževali ali da
bi rekrimirali. Kar je bilo, je bilo; glejmo, da bo v bodoče drugače!
Nismo pa mogli preiti molče mimo tega, ker je baš pomanjkanje
dejanske medsebojne ljubezni močna ovira resničnemu jugoslovanstvu
in razlog nerazpoloženju, ki vlada sedaj v naši državi. Pregledal sem
te dni po knjigarnah v Belgradu, koliko imajo slovenskih knjig.
Naše! sem v celoti — dve: Napredak ima Cankarjevega Grešnika
Lenarta, Geza Kohn pa — Šušteršičevo brošuro. Že četrto leto
zasledujem repertoar belgrajskega gledališča: slovenska drama,
kamoli opera, za Belgrad doslej menda sploh ne eksistira. Državno
gledališče, ki bi vendar moralo gojiti predvsem domačo umetnost,
servira občinstvu drame vseh narodov, samo slovenskih ne. Rekel
bo kdo: Nimajo prevodov. Toda dolžnost gledališča je, da si prevode
nabavi! Ali smo pa že kdaj čuli, da bi kdo iskal prevajavce za naše
gledališke igre? Slovenci smo igrali srbske in hrvaške drame že
pred svetovno vojno, v Belgradu pa do tega niso prišli niti danes.

Na ta način se Jugoslovani ne bomo med seboj spoznali in se med seboj cenili. Kogar ne poznaš, ga tudi ne ceniš. Tudi se po tej poti ne more ustvarjati oni jugoslovanski jezik, ki ga želi »N. E.«.

Vendar bi pa bilo napačno, če bi kdo mislil, da mora vedno tako ostati. Zanimanje za Slovenijo budi med Srbi in Hrvati že naša prekrasna dežela s svojim Bledom in drugimi letovišči in kopališči, ki jih obišče vsako leto na tisoče Srbohrvatov. Trgovci, vojaki in uradniki spoznavajo naš jezik. Led prebiti je težko; toda čas dela za nas, od dne do dne bo več Srbohrvatov, ki bodo sposobni vsaj prevajati iz slovenščine, in morebiti ne bo trajalo tako dolgo, da pride čas, ko se ne bo tja do Soluna govorilo samo o Bledu in Rogatcu, ampak poleg tega tudi n. pr. o Prešernu.

Po našem mnenju se da Murkovo stališče in stališče »N. E.« glede jugoslovanstva v praksi uveljaviti samo na en način: če se uvede tudi v srbohrvaških srednjih šolah gojenje slovenščine, čeprav v manjšem obsegu, nego se pri nas goji učenje srbohrvaščine. Morebiti se bo zdela temu ali onemu ta beseda strašna in naš predlog skoro nezaslišan ali neupravičen, a vendar mirno rečemo, da je ta predlog samo logična posledica stališča, da smo država Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki naj bodo v vsakem oziru enakopravni. Kajti boj za obstoj slovenskega književnega jezika je za dogledno dobro odločen: slovenščina se goji v Jugoslaviji bolj nego se je v Avstriji. Na »brutalno« odstranjenje slovenskega jezika danes pač marsikdo ne misli več, ki je morebiti na to mislil ob zedinjenju; še manj jih je pa, ki bi danes verovali v uspeh takega poskusa. Zgrda ta stvar ne bo šla. Z nadaljnjim obstojem slovenskega jezika morajo Srbohrvatje računati. Kateri razlogi se bodo navajali proti gojenju slovenščine v srbohrvaških srednjih šolah?

Predvsem bodo rekli, da to delo ni praktično in da ne donša učencu zadostne praktične koristi. Toda Srbohrvat bo rabil slovenščino, ko bo reševal v Belgradu ali drugod slovensko pisane akte, rabil jo bo kot vojak in uradnik v Sloveniji, rabil kot slovstveni delavec, rabil kot politik, rabil — na letovišču.

Mi tako radi govorimo o »bratski ljubavi«. Največja pozornost, ki jo morem izkazati pripadniku drugega naroda, je ta, da se naučim njegovega jezika. S tem pokažem, da cenim dotični narod. Več nego vse lepe besede bi doprineslo k sporazumu med Slovenci in Srbohrvati to, če bi Srbohrvatje uvedli pouk slovenščine v svoje šole. Kajti tako bi se spoštovanje našega naroda pokazalo v dejanju. To bi delovalo samo po sebi tudi »državotvorno« in ustvarjalo notranjo vez med Srbohrvati in Slovenci. Tako bi se tudi mogoče polagoma razvijati »jugoslovanski« jezik, oziroma mogoče bi bilo obojestransko se zblížati. Vir »separatizma« je medsebojno neupoštevanje: Srb ne upošteva dovolj Hrvat, Hrvat ne dovolj Srba; isto velja obojestransko tudi za Slovence. Smo pa že taki, kakor nas označuje pregovor: Prostovoljno in kot enak se ti

bom priklonil do zemlje; do neba bom pa odskočil, če boš hotel kazati, da si več od mene.

Meni se zdi, da smo v naši državi že preveč »praktični in realni« in da baš radi tega — ne pridemo nikamor, ker upoštevamo preveč samo materialne faktorje. Vsa čast tem faktorjem! Toda so tudi imponderabilia, ki združujejo ljudi in utrjajo države. En tak faktor bi bilo tudi to, če bi se žčjla slovenščina s srbohrvaščino od Triglava do Soluna. Slovenci bi se ne smatrali za zapostavljane in v svoji kulturi ogrožane — slovenski jezik jim je po pravici sladkost — in zveza Srbov, Hrvatov in Slovencev bi postala bolj notranja in manj mehanična; obogatili bi drug drugega s tem, kar imamo duševnih vrednot, in ugodnejše politične razmere bi nam bile navržene. Slovincem se ne more zameriti, če mislijo, da bi bilo škoda tudi z jugoslovanskega stališča, če bi njih dosedanje književno delo ne vstopilo kot ustvarjajoč, živ faktor v skupno jugoslovansko kulturo. — —

Optimistične fantazije, ki se bodo razbile ob jugoslovanski praktičnosti in ob strahu pred delom? V kolikor imajo kal resnice v sebi, se bodo uveljavile prej ali slej. V kolikor so napačne, bodo delile usode drugih zmot, ki jih zadavi rabelj časa; učimo se pa tudi iz zmot.

Čo naj bi bil za danes naš prispevek k otvorjeni diskusiji. Brez ozira na to, da se morebiti tuintam ne bomo z »N. E.« popolnoma strinjali, pa moramo biti odlični reviji hvaležni za pozornost, ki jo posveča slovenskemu vprašanju.

V. jugoslovanska umetnostna razstava.

Dr. Fr. Stelè — Ljubljana.

Ob priliki kraljeve proke je bila otvorjena v Beogradu V. jugoslovanska umetnostna razstava, prva v zedinjeni Jugoslaviji in prva v domovini po desetletnem presledku. V emigraciji in po ujedinjenju je sicer tudi umetnost nastopala v ententnih deželah z namenom, da jih seznanj z jugoslovanstvom in njegovo kulturo, v domovini pa je šele četrto leto obstanka države SHS prineslo priliko, ob kateri je tudi umetnost začutila potrebo pregleda čez to, kar po vojni umetniško zanima Jugoslovane.

Razstava je bila izredno bogata po številu, saj je obsegala 746 del. Razdeljena je bila po umetniških organizacijah, katerim je bila pridejana še skupina umetnikov izven grup, ki je bila ustvarjena ad hoc za to razstavo, da omogoči dostop tudi onim umetnikom, ki niso organizirani. Razstavile so te-le skupine: Lada, Beograd; Grohar, Maribor; Udruženje likovnih umetnikov, Ljubljana; Klub mladih, Ljubljana; Lada, Zagreb; Udruženje umetnika, Sarajevo; Kolegij jugoslovenskih grafičara, Zagreb-Ljubljana; Proljetni salon, Zagreb in Grupa s'obodnih umetnika, Beograd. Izmed Slovencev so se razstave udeležili ti-le: S klubom Grohar Cotič V., Gvajc Anton,

Janovski J. K., Peteln J., Šantel Avgusta, Šantel Henrika in Čar Jos.; z Društvom likovnih umetnikov Dolinar L. (kipar), Gaspari M., Kambič M., Sever Ant. (medaljer), Sternen M., Sternen-Klein Roza, Šantel Saša, Vahtar D., Vavpotič I. in Vesel F.; s Klubom mladih Kralj Fr., Kralj A. (oba kiparja in slikarja), Kos Valentin (kipar), Mušič M., Napotnik I. (kipar), Vidmar D., Vidmar V. in Zupan Fr.; z Umetniki izven grup Zupanc A., Jakac B., Kopač N., Kos Gojmir, Krajner N., Repič A. (kipar), Ropret Fr. (kipar), Sterlè Fr. in Pilon Veno; s Kolegijem jugoslovenskih umetnika grafičara Cotič V., Čare J., Gaspari M., Kopač Fr., Peteln J., Poljanec K., Šantel S., Škodlar Fr., Šubic R. in Žagar L.; s Proljetnim salonom pa Tratnik Fr.

Novih stvari je na razstavi prav malo, večidel vsa dela so znana že s poprejšnjih razstav v Ljubljani, Zagrebu, Beogradu in Sarajevu. Izrazitega enotnega značaja razstava tudi nima, ne kvalitativno pa tudi ne po naziranju. V okviru, v katerem se giblje, bi bila v dobrem slučaju lahko podala sliko razvoja slikarstva in kiparstva pri Jugoslovanih v XX. stoletju. Vendar je kiparstvo, kakor na večini razstav, stopilo v ozadje in o kaki popolnosti pregleda ni sledú; pa tudi pri slikarstvu se popolnosti pregleda ni posrečilo doseči, ker so tako važni oddelki, kakor slovenski impresionizem, zelo nepopolno zastopani, čeprav bi v okviru, ki ga razstava faktično nudi, prišel do popolne uveljavitve. Kar se tiče umetniškega naziranja, razstava sploh ni nameravala biti predstaviteljica izrazite smeri, čeprav je bilo vodstvo v rokah mladih. Razmere same po sebi pa so postavile v ospredje moderno poimpresionistiško umetnost, ki je tudi boljše zastopana, kakor njena predhodnica. Najbolj pa vzbuja pozornost kvalitativna neenotnost te razstave. Rzsodišče je bilo namreč tako organizirano, da je vsaka skupina sama presojala svoje stvari, le za neorganizirane je bilo postavljeno skupno rzsodišče. Tako se je zgodilo, da je vsaka skupina skušala spraviti svoje reči na razstavo brez ozira na splošne interese in so nekatere razstavile stvari, ki bi niti na lokalni razstavi ne mogle opravičiti svoje eksistence. Posebno se v tem oziru odlikujeta slovenski »Grohar« in beograjska »Lada«; čuden konglomerat predstavljajo umetniki izven grup. Tudi kolegij jugoslovanskih grafikov ne vzdrži svojega mesta brez Gjuriča. Najbolj talentiranih slovenskih grafikov Toneta Kralja, V. Piona in event. še Jakca v ti skupini ni, ampak so razstavili posebej. Po izberi del in po aranžmaju se pred vsemi drugimi odlikujejo Hrvatje in sicer tako Lada kot Proljetni salon; poslednji napravi vtis najrutiniranejše skupine, ki je v svojem okviru tudi tehtala to, kar je razstavila. Izbran vtis napravijo tudi srbski slodobni umetniki.

Kakor je mimogrede omenjeno, stopa kiparstvo pred slikarstvom popolnoma v ozadje, le pri Hrvatih in slovenskih mladih nastopa res kot enakopravna stroka umetniškega ustvarjanja.

Razstava razpada najprej časovno v dve določno orisani skupini: mladi in stari. Nobena teh dveh nima za vse Jugoslovane skupnega

značaja, ampak je čisto jasno plemensko orisana, posebno v starejši skupini, kjer je nemogoče prezreti različne kvalitativne in značajne poteze slovenske, hrvatske in srbske umetnosti. Časovni mejnik med moderno in starejšo skupino je nekako začetek vojne, sevè v posameznih pojavih nekoliko dalj nazaj, a v splošnem lahko smatramo vojno za razdobje med obema.

Glavni predstavniki predvojne faze so združeni v beograjski Ladi kot Srbi, v zagrebški Ladi kot Hrvatje in v Udruženju likovnih umetnikov kot Slovenci. Pri Srbih, ki so poudarili zvezo s preteklostjo s tem, da so prevzeli dve sliki svojega umrlega staroste Gjorgje Krstića, ni izrazite orientacije; med njimi ni silnih talentov, v splošnem prevladuje predmetnost brez poleta, brez posebne spretnosti, pač nekaj rutine, a malo srca in še manj duha. Izrazitega impresionizma med njimi ni, vendar pa so si prisvojili posamezne njegove barvno in potezno tehniške pridobitve. Hrvatje, med katerimi so zastopana najbolj znana imena kot Čikoš-Sesia B., Crnčić-Menci Kl., Kovačević F., Krušlin M., Rašica M. in Vanka M., so svoja dela očitvidno tehtali, vendar pa se tudi njim ni posrečilo predstaviti svoje predvojno slikarstvo, kakor bi zaslužilo. Manjka več znanih in deloma vodilnih imen, deloma so tudi raztreseni po več skupinah, tako da kot zgodovinsko razvojna enota premalo pridejo do veljave. Tudi Hrvatje nimajo na razstavi čistege impresionista, pač pa pogosto zelo uspelo porabo njegovega načina v dosego pripovednih, opisnih ali razpoloženskih tem. Slovenci, ki jih s Srbi veže Nadežda Petrović, od katere se nahaja na razstavi tudi par del, ki dokazujejo sorodnost s slovenskim impresionizmom, so s svojim pregledom predvojnega slikarstva tudi ostali nepopolni. Po razstavljenih delih si sploh ni mogoče ustvariti pravilne sodbe o našem predvojnem slikarstvu. Izmed impresionistov sta razstavila samo M. Sternen in Roza Sternen-Klein, Jakopič pa je ostal doma in vendar bi bila ravno ta skupina v zvezi z ono okoli Vavpotiča in Šantla ter Tratnika in Kosa, ki prevajata v moderno, a sta razstavila posebej (mislim, da sebi v kvar), ena najenotnejših in pri dejanskem položaju stvari ena osnovnih točk te razstave, ki ji tako manjka ravno takih osnovnih skupin. Vesel je vzbujal splošno pozornost in tudi v mojih očeh zopet narasel, čeprav ni podal ničesar novega. Vavpotič, Šantel, Gaspari so bili kot slikarji dobro označeni vsak v svoji posebnosti, Šantel je s svojimi intimnimi pokrajinami celo pridobil.

Popolnejšo in ugodnejšo sliko kot predvojno, nam kaže povojno slikarstvo. Zastopajo ga v glavnem slovenski mladi, beograjski slobodni, zagrebški Proletni salon in mlajši del sarajevcev. Na celi črti prelom, čeprav ne povsod enako občuten. Pri Srbih je vidnejši kot pri Hrvatih ali tudi kot pri Slovencih. Domača tradicija je bila manj silna, razen tega pa se je vojna in ž njo zvezana emigracija globlje zarezala v žitje in bitje in ž njim zvezano čuvstvovanje Srbov, kakor ostalih. Orientacija v smeri francoske moderne umetnosti je pri nekaterih slobodnih prav izrazita. Vojne same v teh slikah ni, pač pa Pariz in Francija. Lahko rečemo, da so zanimivi vsi po vrsti.

četudi sorodni v svojem iskanju nove forme in po osnovni struni, ki zveni v njihovih delih, — v bistvu so namreč le vsi poklonitelji realnosti, ogrnjene v formo v smislu individualne zaključenosti umotvora, ki jo dosežajo s tem, da mesto kopije narave v naturalističnem smislu podajajo kompozicijo v smislu zaokroženosti slike, v smislu uravnovešenosti mas med seboj, v smislu monumentalizacije in do neke mere tudi dekorativnosti, pogosto se z neko asketično odpovedjo naravnim oblikam in naravnim zvezam družijo skoro vsiljivo nagnjenje k čutnosti, vendar brez lirske erotične primesi, ampak skoro surovega realizma telesne polnosti in moči. Kolorit ti slikarji povečini zanemarjajo in ga nadomeščajo z uglastvijo svojih del v enoten, navadno hladen temen ton, s čemer si to stran nekako olajšajo in jo momentano izločijo iz svojega neposrednega zanimanja. Vendar niso vsi taki, čeprav je ta hladni ton, ki je na prvi pogled nesimpatičen našemu privzgojenemu okusu, karakterističen za velik del mlade umetnosti in nas zato tembolj razveseli vsakdo, ki posveča tudi koloristični igri svojega dela večjo pozornost. Umetnost grupe beograjskih slobodnih stremi po ritmični kompoziciji mas v okviru zaokroženosti slike kot individualnega, vase osredotočenega pojava, po monumentalnosti, ki je v ozki zvezi z masno ritmiko in po prostornem poglobljenju, vendar ne v smislu geometrično konstruirane, ampak empiričnim potom pridobljene individualnim ciljem umetnine služeče perspektive. Vsak izmed »slobodnih« zase opazovan, je zanimiv. Jovan Bijelić, predsednik razstavnega odbora, je naravnost karakterističen za to, kar sem povedal v splošnem. Odlikuje ga stremljenje po poglobitvi prostora, le ritmičnim zakonom se pokoreča kompozicija mas v velikih, monumentalnih oblikah. V tonu je hladen in očitno zanemara barvo, izhaja pa od lokalnih barvnih tonov. Pri Dušanju Jankoviću vidimo dela čisto drugačne vrste. Označa ga preprosta monumentalnost danih predmetov, ki jih podaja brez vsakih efektov, skoro asketsko se izogiba vsake mikavnosti v formi in barvi, stvarnost prevladuje. Njegovi predmeti, večidel pogledi na mestne dele Pariza, so ostro orisani, velikopotezno označeni, speljani v konturi in tonu na preprosto velikopotezno, pri tem vklenjeni v istotako preprosto velikopotezno linearno perspektivo in voluminoznost. Kljub vsi skoposti v barvi, liniji in formi, kljub suhi stvarnosti pa govori iz teh del neoporečen strogo konsekventen talent.

Miličić Sibe konstruira svoje monumentalno zasnovane slike do zadnjega detajla, recimo raje do zadnje celice umetno (kot iz majhnih celic, nosečih barvne elemente liki svoje vrste mozaik obstojajo njegove slike — način, ki si ga je izposodil pri francoskih kubistih). Tudi njegov element je monumentalno zasnovana prostornost z ritmično zloženimi masami s tendenco po dekorativni uravnovešenosti; ljubi daljne horiconte, kolorit mu je fin, nežen, privlači ga neka naivna čutnost, nad vsem pa plava neko mistično razpoloženje, ki ga srečavamo pogosto pri moderni. Tip njegovega človeka pomenja nov lepotni tip, ki ga propagira moderna umetnost in ki

izpodriva na klasičnem kanonu antike in renesance sloneči tip telesne pravilnosti in sorazmernosti. Ta tip, ki ga srečavamo posebno zopet pri Ivanu Radoviću, je označen z velikim nesorazmerjem med zgornjim in spodnjim delom telesa, pri čemer je spodnji daleko silnejše razvit od zgornjega: sorazmerno majhna glava in prsi, hrbet nekoliko zapognjen, pas zožen, bedra bujno razvita, spodnji del nog zopet nesorazmerno majhen in šibek — to je tip, ki se začena tudi v življenju, ne samo v umetnosti, vedno bolj uveljavljati. Radović, ki ga posebno neguje, stremi po monumentalni kompoziciji, arhitektonika ritmično razvrščenih mas je glavni cilj njegovih slik, zato stopa kolorit pri njem še bolj v ozadje kot pri Bijeliću.

Živorad Nastasjević je nekoliko soroden Jankoviću po svojem hotenju in tudi o njem velja približno, kar smo o onem povedali. Njegove slike so kakor gola konstrukcija v linearnem in kubično voluminarnem smislu. V plastiki stremi po podobnem kakor ta dva Pera Palavicini. Veljko Stanojević je pa monumentalno razdelitev ploskve združil s koloristiško veselostjo in dekorativnostjo. Pri njem je formalno stremljenje po obvladanju predmeta popolnoma določeno in kljub vsi umetni konstruiranosti preveva njegove slike čuvstvo lepote sveta. Sava Šumanović, ki stremi v splošnem za istim ciljem kakor drugi, pa gre preko tega okvira v smislu kubizma najdalje med vsemi; njemu nakljub deformira svoja telesa in predmete, zanima ga kubična voluminoznost, ob kateri zanemari geste in se kot pri Lučkem agentu približa formalni naivnosti.

V svojem osnovnem hotenju, vsaj kar se tiče monumentalnosti ritmične razvrstitve mas in velikopotezne prostornosti, so moderni iz Proljetnega salona sorodni »slobodnim«, v praksi pa se močno razlikujejo od teh in vsebujejo par ne manj izrazitih individualnosti kot smo jih pri onih videli. V splošnem pa posvečajo koloritu večjo pažnjo kakor oni, čeprav ga pogosto čisto svojevoljno umetno uglasé. Eden izmed najizrazitejših je Vilko Gecan, ki ga okupira razen primitivne oblike prostora in kubične forme v razsvetljavi posebno problem skupine. Pri vsi stilizaciji uglasí on svoje slike v enotne četudi svojevoljne, le vsebinsko utemeljene tone, ki tvorijo individualno posebnost njegovih slik in pogosto velik del njihove privlačnosti.

Marin Tartalia je označen s hotenjem po vsestranski monumentalnosti, formalni in kompozicionalni, kolorit je umeten, hladen. Zanimiva je kompozicija skupine ljudi v naravi, ki igra pod naslovom »zajutrek v naravi« precejšnjo vlogo v modernem slikarstvu; umetniki najrazličnejših hotenj so se poskušali ob nji, tako da bi se ob nji dal napisati lep del razvoja novejšega slikarstva.

Sorodna sta si Marijan Trepše in Milivoj Uzelac; oba sta poskusila svojo srečo na skupini v naravi, prostornost je pri obeh močno poudarjena, kretnje stilizirane z ozirom na čuvstvo, ki ga spremljajo; oblike so pri Trepšetju samo naznačene, pri čemer si je

usvoji nekaj kubističnih potez, s katerimi pogosto naravnost frapira (n. pr. Konji, Grom).

Joza Kljako vić si je prisvojil Meštrovičev jugoslovanski tip glave in obraza, privzel si zgoraj opisani novi lepotni tip telesa in njegovih proporcij, je monumentalen v svojih kompozicijah, po čuvstvu in deloma tudi po stilizaciji pa soroden Hodlerju.

Svoje vrste moža sta Zlatko Šulentić in Petar Dobrović. Oba označa že parkrat omenjeni hladni temni, skoro neprijazni kolorit; dalje velikopoteznost v gledanju forme, sila konstruktivnosti ter realistična karakterizacija. Posebno pri Dobroviću je hladen skoro brezobziren realizem glavni cilj.

Praga kubizma in futurizma, kakor je iz tega razvidno, v Beogradu razstavljena umetnost Hrvatov in Srbov z malimi izjemami posameznih elementov nikjer ne prestopi. V splošnem je močno konstruktivna, v nasprotju s tem, kar o njej misli povprečno mnenje publike, ima popolnoma odločno cilje formalne narave, poklanja se zopet enkrat človeku kot središču zanimanja, za katerega je narava kot v renesansi samo folija, okvir. Kljub begu pred realnostjo je močno občutljiva za realne miške, kar dokazuje smisel za predmetnost, n. pr. pri Bijeliću, Jankoviću, Nastasijeviću, za barvnost pri Stanojeviću in za realistično pojmovanje modela pri Dobroviću in Šulentiću. Čuvstvena stran teh umetnikov, njihov svetovni nazor recimo, je pa označen ravno s stališčem napram človeku, napram kateremu so razporeženi z nekim izrazito čutnim razporeženjem, dalje z mistiko kakega S. Miličića, prej označenim pogosto skoro grobim realizmom, ki se v drugi smeri javlja tudi pri Šumanoviću, ali bolestinim me'anolizmom Gecana ter Tartalije in s hladnim, žalostnim koloritom, v katerega odeva velik del teh slikarjev svoja dela.

To sliko izpopolnjujejo še trije iz Bosne, namreč Vladimir Becić, Karlo Mijić in Roman Petrović. Osnovne poteze njihove umetnosti so iste kot n. pr. Dobrovičeve in drugih, kakor smo jih gori označili, drugače pa predstavljajo tudi ti trije zopet tri izrazite osebnosti. Vse označa omenjeni hladni kolorit, vendar pri vsakem drugega tona. B e c i ć je med vsemi najbolj realističen in pri ženi pri čitanju naravnost neokusen. Njegova velikopotezna realistična karakteristika je silna in se na prvi pogled vtisne v spomin. M i j i ć ljubi pri monumentalnosti svojih postav in njihovih stiliziranih gest melanholično razporeženje v človeku, ki ga variirajo vse njegove slike, ki so v barvnem oziru simfonije hladno rumenega, črnega in višnjevga tona. P e t r o v i ć stremi po kubični prostorni konstrukciji, monumentalni kompoziciji mas, ton ima izredno hladen, tehnično si je prisvojil nekaj potez takozvanega kubizma.

Čisto zase pa stoje kot svet čisto druge vrste slovenski mladi. Vidi se jim na prvi pogled, da so se razvijali pod drugimi pogoji in vplivi, kakor Hrvatje in Srbi. Prelom med polpreteklostjo (impresionizmom in njegovimi trabanti) ter njihovo umetnostjo je navidez popoln. Če bi bila nastopila slovenska umetnost kompaktno, bi se enotnost razvoja videla od Vesela in Ažbeta pa do Tratnika in

Zupana, tako pa je prelom naravnost nepremostljiv. V ospredju stojita brata Kralja. Napram preračunjeni hladnosti monumentalnih kompozicij Srbov in Hrvatov sta ona dva uveljavila tradicionalno intimno, najbolje rečeno mogoče lirično potezo slovenskega značaja. Razen tega ju označa bujnost notranjega življenja, ki prehaja v slikano in v plastični obliki izraženo filozofijo. Špekulativnost ju je vedla tudi na pota tiste teoretizujoče umetnosti, ki predstavlja najekstremnejše, kar vsebuje tu razstava. Novih stvari nista razstavila. Do polne veljave je prišla Francetova Madona, Materin egoizem, Tužna prošnja. Tonetov Apostol Pavel je bedel nad njunim oddelkom kot posebljenost notranjega gledanja, ki izpolnjuje velik del njune umetnosti. Njegovi lesorezi so vzdržali svojo pozicijo, čeprav je bil prostor zanje neugoden. Od Kosa bi bila zadostovala Plevica. Drago Vidmar išče v človeku bolečnih potez in jim daje izraza po sledovih Schieleja in Kokoschke. Nadarjenosti bratoma Vidmarjema ni mogoče odrekati, posebno v pokrajinah vidim iskrenost hotenja. Mušić je bil v Beogradu nepotreben. Dobro je vzdržal svoje mesto tudi V. Pilon s svojimi grafikami, Jakac poleg njega ni vzdržal, po mojem so bile njegove stvari tudi nesrečno izbrane. — Slovenska mlada umetnost, to se pravi brata Kralja in Pilon, se je tako vzdržala poleg srbske in hrvatske ne samo častno v okviru skupnih stremeljenj, ki družijo generacije vseh narodov v skupno falango k boju za nova spoznanja, ampak tudi kot poseben poskus iti svoja pota, ustvarjati iz sebe in sebe izraziti potom svoje umetnosti. Dala je razstavi in s tem jugoslovanski umetnosti posebno noto. Mesto določno orisanega predmetnega realizma z malo primesjo, recimo instinktivne duševnosti ter mesto kulta kubičnosti prostora in oblike in monumentalne ritmike v razpoloženju mas — človeku se zdi, kot da v kaos posega elementarna ustvarjajoča sila in jih po primarnih elementarnih zakonih ureja — mesto bolečnega melanholičnega ali resigniranega razpoloženja duše podajata Kralja duševne doživljaje, slutnje in gledanja, ki z lastno notranjo silo oblikujejo forma, jih podrejajo gesti in izrazni ekspresivni liniji — svet kot realnost, kot prostoren in kubičen doživljaj komaj obstoja za nju —, mesto mračnega razpoloženja mladih v Jugoslaviji in drugod pa podajata pristno slovensko liriko; — kakor so nekdanji naši impresionisti našli izraza ne samo lastnemu, ampak narodnemu razmerju do narave in njenih pojavov, tako nadaljujeta ta dva v tem pogledu njihovo tradicijo, samo da jo še poglobljata. Na drugi strani pa sta dala s svojim barvnim in formalnim simbolizmom razstavi še en element, ki pri drugih ne nastopa, vsaj ne v tako čisti obliki. Njuna abstraktna umetnost pa je bila sploh popolnoma osamljena. Kdo se je potrudil, da se je potopil v hotenja posameznih skupin, jima bo moral v jugoslovanski umetnosti odkazati prav častno mesto. Žal, sta za vplivanje na občo publiko malo preveč intimna.

Naš namen je bil označiti samo najzanimivejše strani te razstave. Jasno se vidi, da ena generacija admira in da stopa na njeno mesto druga, ki se v polni meri zaveda svojega položaja. Javnost

je očitvidno še ni doumela, vsaj bi se dalo na to sklepati iz dejstva, da je bila razstava zelo slabo obiskana in da so še slabše prodajali Stremljenja, ki jih očitujejo dela modernih, pa so nedvomno uvaževanja vredna; konsekventnost in vztrajnost, s katero zasledujejo svoj cilj in bogastvo individualitet, sta gotovo najboljša poroka, da smemo od teh ljudi pričakovati še poponejših del. Enega pogrešamo, a tega smo se v našem času že navadili: stika z občinstvom. Tega je prav malo. In nedvomno je, da je umetnost ustvarjena za soljudi in ne samo za umetnike. Razumljivo pa je to dejstvo popolnoma pri umetnosti, kakor je ta, ki ustvarja šele osnovne elemente, s katerimi se bo okoristil bržkone eden, kateremu mnogi pripravljajo pot. Enega tej umetnosti ni mogoča odrekati: da ne bi odgovarjala času, v katerem nastopa. Čas po velikih potresih vojne na vseh poljih kulture in duševnega življenja, čas prezgodnjih brazd spoznanja življenja v še ne dozorelih licih, čas razočaranj v dobi, ko so drugi še nemoteno sanjali svojo mladost, čas razoranega družabnega in etičnega reda, a obenem tudi čas porajajočega se vedno živejšega stremljenja po obnovi, po novi formulaciji življenja, po novem vseobsegajočem redu. To vse se zrcali v ti umetnosti in če sem enkrat zapisal: Ne obsojajte, ker smo vsi obsodbe vredni ali pa nobeden, kajti vsi smo šli skozi spoznanja, razočaranja in trpljenja, ki so bila generacijam prihranjena, vsi smo prezreli za naša leta, vsi smo prerazočarani za mirno srečo in če bi tega ne bilo, bi nam jo onemogočila gospodarska razkrojenost in negotovost.

Kdor želi obnove, naj le neustrašeno pogleda v obraz vsemu, kar je negativnega in pozitivnega v sedanosti in v njem samem; — tudi umetnost nam govori o tem, zato zasluži več pozornosti in več resnega študija, kakor slepega fanatičnega odklanjanja. Kajti ona je zrcalo sedanosti; če se ne maramo mi gledati v njem in se s studom obračamo od njega, vseeno ne bomo preprečili, da bi nas ne gledali v njem ledoči rodovi in po njem tudi — sodili.

Filozofija.

Zimmermann dr. S.: **Kant i Neoskolastika**, I. dio sustavno-kritički; II. dio studije. Zagreb 1920, 1921. Tisak nadb. tiskare. I. d. ima 189 str., II. d. 216.

Prispodoba među Kantom i skolastikom, odnosno njezinim glavnim predstaviteljem Tomom Akvincem već je više puta obradivana. Osobito se tim pitanjem bavio R. Eucken, najprije u »Kantstudien«, a onda u posebnom djelcu »Thomas v. Aquino und Kant. ein Kampf zweier Welten«, Berlin 1901, španjolac Fr. Ceferino González je u svom djelu »Estudios sobre la Filosofía de S. Tomás« u III. dijelu posvetio snošaju među Kantom i Tomom posebno poglavlje. I Willmann u svojoj poznatoj Povjesti idealizma opetovano svraća pažnju na paralelu među Kantom i Tomom. Fr. Paulsen proglasio je Kanta filozofem protestantizma, dočim je Toma eminenter filozof

katolicizma. Pozivu Lava XIII.: Natrag k Tomi! se je s druge strane odzval poziv: Natrag k Kantu! Jedan i drugi poziv stoji na istom istorijskom principu, niti se u katoličkim krugovima pod povratkom k Tomi misli na punu reprimandaciju filozofskog mišljenja XIII. stoljeća, niti u kantovskim krugovima na jednostavno opetovanje Kantovih ideja pod konac XVIII. stoljeća; u jednom i drugom taboru se misli tek na temelje, na kojima se neka dalje gradi velebna zgrada filozofije uz uporabu rezultata najnovije znanosti, dakle opet za pravo isto stanovište. Pita se samo, koji sustav ima veću nutarnju vrijednost i sposobnost, da služi za osnov istinitom naprijetku. Neoskolastika hoće, da svede u skladnost aristotelsko-tomističnu nauku sa novovječnom znanostju. G. Z. si je stavio zadaću, da ispita unutrašnju vrijednost Kanta i aristotelsko-tomistične filozofije, kako ju pojmi neoskolastična struja. U prvom dijelu analizuje g. pisac Kantovu kritiku teoretskog (I. knjiga) i praktičnog uma, slijedeć razdiobu Kanta samoga. Nakon uvoda o problemu Kantove teoretske filozofije, o razlici među čistom i empiričkom spoznajom pak analitičkim i sintetičkim sudovi, o kriteriju apriorne spoznaje i općoj zadaći čistog uma govori pisac o Kantovoj transcendentalnoj estetici (osjetno; spoznaj), o Kantovoj i skolastičnoj nauci o prostoru i vremenu. Kantova transcendentalna logika raspada u dva dijela: u transcendentalnu analitiku t. j. analitiku pojmova i znanstvenih principa, i u transcendentalnu dijalektiku, koja se bavi pojmovima čistog uma pak paralogizmima i antinomijama čistog uma te njegovom idealu: o ontološkom, kozmološkom, fizikoteološkom dokazu za bivanje božje.

U kritici praktičnog uma (II. knjiga) je govor o pojmu ćudoreda, o moralnom zakonu, o slobodnoj volji i najvišem dobru, napokon o religijskoj nauci, koja obuhvaća dva §§: o radikalnom zlu i mogućnosti dobra. Knjiga svršava zaglavkom o skolastičkoj etici, gdje se osvrće poglavito na najviši princip ili normu moralnosti, jer na to polaže »autonomna« etika najveću važnost. Digresija o kontroverzi među Cathreinom i Mausbachom bi po našem sudu bila mogla izostati, jer u bistvu ne dira snošaja među Kantovom i aristotelsko-tomističnom naukom, nego je više »domaće« pitanje.

Druga knjiga »Studije« opsiže ovih sedam rasprava: pojam istine u Kantovoj i skolastičkoj filozofiji, o znanstvenoj vrijednosti metafizičke spoznaje, o Kantovoj i skolastičkoj teoriji uzročnosti, o teološkom problemu, o znanju i vjeri u K. filozofiji, o moralu i religiji te o problemu slobodne volje. Čini se, da je ovaj dio izrađen neovisno o prvoj knjizi, jer mnogošta ponavlja; noetički n. pr. dio bi se mogao znatno skratiti, pošto je dovoljno izložen već u prvoj knjizi. U teoriji o slobodnoj volji siže našto dalje od Kanta, osvrćuć se osobito na panteističko-materijalistične deterministe i na Schopenhauera. Na pravno područje Kantovo nije g. pisac rastegnuo svoga istraživanja; ovdje je dakako kod Kanta još više protuslovlja.

U suzbijanju Kantove idealističke teorije glavni mu je vodič Külpe. Kantove misli podaje obično u prevodu, i to će biti dijelom uzrok, da je slog Z. knjigama vrlo težak i nerazgovijetan. Kakvom

lahkoću umije razglabati i najteže filozofske probleme n. pr. dr. Ušeničnik! U dosta oskudnoj hrvatskoj filozofskoj književnosti djelo je Z. znamenit pojav u pogledu kritičke orijentacije napram Kantu.

F. Kovačić.

Zgodovina.

Politično življenje Slovencev. (Od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta.) Spisal dr. Dragotin Lončar. V predelani in pomnoženi drugi izdaji. V Ljubljani 1921. Izdala in založila »Slovenska Matica«. Tiskarna Makso Hrovatin v Ljubljani. 177 strani. Cena Din 12.—.

Pisatelj nam najprej na 129 straneh poda, kakor sam piše v uvodu, »pregled slovenskega političnega življenja, v kolikor se je javljalo v političnih idejah in osebnostih te ali one stranke in struje«. Prva izdaja je izšla 1906 in je bila namenjena Čehom. Pisatelj pričinja z dnevom, ko je 4. januarja 1797 izdal Val. Vodnik prvi slovenski časnik »Lublanske Novice«, in konča s 6. jan. 1919, ko je izšel manifest regenta Aleksandra narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev, oznanjajoč dan osvobojenja in združenja. Med tema mejnikoma pa se vrste razni politični dogodki, se menjavajo delujoče politične osebnosti in politične ideje. Pri tem se drži pisatelj v glavnem kronološkega reda. Če kdo misli, da je samo narod z lastno državo tudi zgodovinski narod in vsak drug narod brez zgodovine, takemu je pač dr. L. s tem svojim delom dokazal, da ima tudi nezgodovinski narod lahko za seboj prav lepo in častno politično zgodovino. Čim bolj se je demokratizirala v teku zadnjih desetletij 19. in začetkom 20. stoletja stara Avstrija, tem živahneje je postajalo politično življenje Slovencev, tem bolj so se razvijale tudi med Slovenci politične in socialne ideje (liberalizem, socialna demokracija, krščanski socializem). Vidi se pa tudi, kako težko je bilo Slovincem najti pravo politično smer, kako so pri tem iskanju omahovali politiki, omahovale pa tudi cele stranke (ideja Zedinjene Slovenije). Pisatelj je svojemu spisu dodal pregled virov in pripomočkov (str. 131—177), razdeljenih v štiri skupine: I. politični časopisi (revije); II. politični časniki; III. pregled o življenjepisih politikov, publicistov in žurnalistov; IV. politični spisi. V tekstu svojih virov ne citira. Tudi nima posebnega kazala.

Delo se odlikuje po vestnosti in skrbnosti, po svojem mirnem in nepristranskem tonu. Pisatelj skuša izslediti vse porajajoče se politične ideje ter jim v spisu odkazati primeren prostor. Morebiti bi se komu zdelo, da je n. pr. Tumova študija: »Jugoslovanska ideja in Slovenci« (str. 78 ss.) skoro preobširno obdelana, da pa premalo zveemo o raznih drugih razpravah, ki so obdelovale isto vprašanje in imele večji krog čitateljev. Posledica strogo izvedenega sintetičnega značaja tega dela je, da skoro ničesar ne izvemo o vzrokih menjavajočih in nanovo se porajajočih polit. idej in programov strank. Izredno važen pojav razkola v SLS na Kranjskem (Krekovci — Šusteršičijanci)

je imel svojo predigro v razkolu na združnem polju (Zadružna zveza — Zadružna centrala). Pisatelj piše (str. 68), da je bil l. 1897 v Ljubljani »vseslovenski shod«. Ta shod je imel oficieren naslov: Vseslovenski in istrsko-hrvatski shod. Pomen štajercijanstva se mi zdi premalo spoznan. Linharta, sposobnega urednika Štajerčevega, pisatelj ne omenja.

Kdor pazljivo prečita to dr. Lončarjevo delo, bo znal ceniti našo politično preteklost, bo spoznal vodilne misli naše politike in bo mogel z uspehom delati med narodom. Priporočati bi morali to delo zlasti tistim, ki tako glasno govorijo in pišejo o suženjskem duhu Slovencev.

Dr. K. C.

Planinstvo.

Na planine. Spisal Pavel Kunaver. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna. Ljubljana, 1921. 8°. Str. 140. — Ljubezen in navdušenje do planin je to knjigo narekovalo. Lepoto, ki jo ljubitelj planin uživa na svojih visokih potih, je pisatelj tudi v svoje delo hotel vdahnuti. Knjiga je razkošno opremljena. Dolga vrsta celostranih izvrstno posnetih fotografij iz našega alpskega sveta jo krasi. Pisatelj sam pa je vse skušnje svojega življenja porabil, da bi knjigo napravil res prijetno. Izimški uvod in poglavje o pomenu planinstva razpravlja avtor le o tehnični strani, ki naj jo ljubitelj planin za svoja pota bodisi sam bodisi v družbi pozna in upošteva. Nebroj dogodljajev, ki jih je v pretežnem številu pisatelj sam doživel, ilustrira silno mikavno vsak pouk in vsako navodilo. S te strani bo knjiga vsem začetnikom izborna služila ter tvorila iz rok očeta, učitelja ali prijatelja krasen dar mlademu planincu. — Za svojo osebo pa vidim v planinskih potih mnogo več kakor pa utrjevanje telesa, izobrazbo značaja ter estetski užitek, kakor pisatelj vse to prav lepo v poglavju o pomenu planinstva omenja. Ne samo da so planine ustvarjene kakor nalašč, da gleda človek z njihovih vrhov ves prevzet lepoto narave kot čudovito neposredno občuten odsvit lepote in veličastva božjega, in da radi tega v zavesti človeka religiozno-pobudno delujejo, one so tudi same po sebi važen činitelj, da silijo človeka k ljubezni do domovine in k proučevanju narave. Kako silijo planine k ljubezni do domovine, izpričuje že zgodovina S. P. D. samega pa njegov zmagoslaven boj proti navalu D. Ö. A. V. Treba je stati na vrhu Triglava in gledati na Razor, Mangrt, Kanin in Krn, ki jih je kruta politika ločila od nas, in v duhu dalje na vse, kar se za njimi skriva in človek mora biti res ledeno trd, ako se mu srce ne razgane ob tisočerihih mislih in občutkih, ki mu jih že edino ta pogled vzbudi. Pa se vendar dobé, ki takih misli nimajo, ne, ker je njih srce ledeno, ampak ker jih niso obsijali topli žarki pobude in vzgoje. — Pota na planine vodijo tudi ob dolgih geoloških dobah, v katerih je naš gorski svet nastajal, vodijo mimo zemeljskih morfoloških pojavov, mimo človeških naselbin, mimo prelepe in zanimive flore itd. Na-

vodila k zaznavanju, proučevanju in duševnemu spréjemanju vsega tega bi morala knjiga, kakor je naša »Na planine«, tudi podajati, da se ljubitelj planin ne le raduje ob estetskih užitkih, ki so seveda že sami na sebi vedno vredni, da jih iščemo v gorskem svetu, temveč da tudi srčno in duševno na planinah bogati. Zato bi bilo priporočljivo, da pisatelj pri drugi izdaji v ti smeri svojo knjigo dopolni ali pa za to stran posebno delo priredi.¹ Trud bi se obilo poplačal. — V navodilih za tehnično stran pogrešam poglavje, ki bi bilo še posebej posvečeno ženski kot ljubiteljici planin. Pisatelj se ozira skoraj izključno le na moškega planinca. Da bi bilo tako poglavje potrebno, bo vsak priznal. Vsebovati bi pa moralo pouk, kako bodi ženska opremljena, da ji obleka ne samo nikjer ni v oviro, ampak tudi, da ž njo varuje dostojnost, ki jo njen spol zahteva; dalje tudi navodila, kaka bodi družba, kateri se ona zaupa. Pisatelj, tako bogat na raznih skušnjah, bo znal tudi tukaj najlepše in najprimernejše svetovati. Za tako poglavje bi mu bili, o tem sem prepričan, prav mnogi hvaležni.

¹ Kot zgled za znanstvena navodila lahko služi knjiga: Ernst Enzensperger, *Wie sollen unsere Mittelschüler die Alpen bereisen?* Jos. Kösel'sche Buchhandlung. Kempten und München, 1909. 8°. Str. 123.

Kulturne drobtine.

K razpravi univ. doc. dr. K. Oštirja. Čitatelji in naročniki »Časa« bodo to učeno filološko razpravo pač z velikam presenečenjem sprejeli. Saj bo za prav mnoge tvorila pogled na čisto nov neznan svet. Priobčili pa smo jo v listu iz važnih razlogov. »L. D.« ima namen, izdajati tudi strogo znanstvena dela. Ker ji pri sedanjih razmerah v večji meri tega ni mogoče vršiti, zato je gotovo umestno, da se ti svoji nalogi od časa do časa oddolži vsaj z objavo kake strogo znanstvene razprave. Zato smo prepričani, da bo dr. Oštirjeva publikacija v »Času« vsem simpatična in dobrodošla. Razprava je do sedaj prva te vrste v slovenskem slovstvu. »Času« more biti le v čast, da se je tukaj podal na polje, ki se je Slovencem otvorilo šele z ustanovitvijo univerze v Ljubljani.

Stvar je v zvezi še z drugo zadevo, ki jo mora vsak imeti pred očmi. Že so namreč pričeli ti in ti ugovarjati: Kdo bo pa take reči pri nas zalagal in čital! Za univerzo seveda to ni vse eno, kajti univerza kot sre-

dišče in žarišče vsega znanstvenega in kulturnega dela odgovarja le toliko potrebam, razvoju in mentaliteti naroda, kolikor jo narod ceni, t. j. kolikor jo on ne samo kar tako platonično rad ima, ampak kolikor jo v resnici podpira in navdušeno vzdržuje ter ji z velikim razumevanjem sredstva daje na razpolago. Univerza bi skoroda postala luksus, če bi njeni profesorji bili prisiljeni, svoja dela pošiljati v tujino, da jih tuj narod v svojem jeziku objavlja in kot svojo lastnino sprejema —

Dr. Oštirjeva razprava ima na str. 336—339 kot uvod kratek francoski pregled ter seznam besed, ki so v njem (številke v indeksu pomenjajo paragrafe, črke pododstavke v njih). Uvod je namenjen strokovnjakom, ki ne razumejo slovenščine. — Kdo so bili Sumeri, pojasnjuje naslednje dr. Ehrlichovo poročilo. — Abacisti so se imenovali matematiki, ki so se pri svojih računih služevali abaka (lat. abacus = grško ἄβαξ = računski plosčica ozir. mizica; primeri razpravo

str. 361). Abacus je bil pri različnih narodih in v različnih dobah različno konstruiran. Med abacisti v lotrinških samostanih se v X. stoletju odlikuje znameniti Gerbert, ki je ustanovil kar posebno matematično šolo (umrl je l. 1003 kot papež Silvester II.). Lotrinški abacisti so na svojih abakih upotrebovali pri računskih operacijah devet ozir. deset kamenčkov, na katerih vidimo praznake k našim modernim arabskim številkam. Znaki so imeli imena, ki jih niso mogli raztolmačiti. Dr. Oštr izkazuje za ta imena sumerski izvor, kar je velika razkritev.

V razpravi je laiku-nefilologu najbolj dostopen zadnji paragraf (§ 11., str. 359—363), kjer avtor razpravlja o siposu = računskem kamenčku brez znaka. V avtorju samem pa bo vsak občudoval ogromno filološko znanje starih jezikov.

Podatke o abacistih dobi lahko vsakdo v raznih zgodovinah matematike, n. pr. H. Hankel: *Zur Gesch. d. Mathematik*, Lpz. 1874 (o Gerbertovi šoli str. 312—328); Cantor: *Vorlesungen über Gesch. d. Math.*, I. B. (skupaj 4 zvezki), Lpz. 1907 ss.; Villicus: *Die Gesch. d. Rechenkunst*, Wien 1897³; A. Nagl: *Die Rechen-tafel d. Alten*, Sitz.-Ber. d. Ak. d. Wiss., 177 B. 5. Abh., Wien 1914; Paulys *Real-Encycl. d. klass. Altertumswiss.*, Stuttgart 1893, I. B., Abacus str. 5 ss. —

Sumer in Akkad. Sumer in Akkad je staro ime za današnje Mezopotamijo, in sicer znači Sumer južno Mezopotamijo ob Perzijskem zalivu, Akkad severno. Prvič je rabil to ime kralj Ur-Engur, ki je približno l. 2400 pr. Kr. združil obe deželi pod svojim žezlom. Izkopine, ki so jih v zadnjih desetletjih napravili Francozi v Tello, Amerikanci v Nippur, Nemci v Surghul in El-Hibba, Angleži v Warka, Senkera, Tell Sifa, so prikazale, da je stanovalo pred semitskimi plemeni (Asirci in Babilonci) ali sodobno ž njimi neko nesemitsko pleme v nižinah severno od Perzijskega zaliva, po imenu Sumerci, ki so bili po jeziku in somatoloških znakih popolnoma različni od severnih semitskih plemen. V klinopisih so se namreč ohranili ostanki sumerskega jezika

(imena božev, zgodovinski in juristični teksti) s semitskimi interlinearnimi razlagami.

Ni še dognano, ali so bili Semiti ali Sumerci prvi prebivalci Mezopotamije. Prevladuje mnenje, da Sumerci. Leonard W. King, ki je zbral v svojem velikem delu¹ vse dosedanje podatke, tičoe se Sumeri in Akkad, pride do zaključka, da je Sumersko kraljestvo obstajalo približno od leta 3000 do 2000 pr. Kr. neodvisno poleg severnega semitskega. Nekateri arheologi so datirali prve zgodovinske pojave Sumercev nazaj v dobo med 5000. do 7000. l. pr. Kr. Toda po novejših izkopinah se je izkazalo, da je treba te pretirane številke reducirati na približno 3400 pr. Kr. Po mnenju Kinga so se priselili Sumerci iz Turkestana, torej iz dežel severovzhodno Mezopotamije, Semiti pa bržkone iz Arabije, v velikem ovinku ob sirski obali in ob reki Evfrat, tako da so prodirali tudi s severa. Ustanovili so na svojem dolgoletnem pohodu več držav, a šele ko so prišli v bogato in rodovitno dvorečje Evfrata in Tigrisa, so se mogli bolj udejstviti. Tam so namreč podjarmili končno okrog 2000. l. pr. Kr. Sumerce, ki so kakor vse kaže, bili tedaj najkulturnejše ljudstvo sveta. Sumerci so sicer v tem zgodovinskem procesu izginili kot narodna individualnost ter se popolnoma asimilirali Semitom, a Semiti so se oplodili s kulturo premagancev. Sprejeli so njihovo pisavo (klinopisje: ideogramska pisava, ki rabi znake za cele besede ali sloge), njihovo versko in mitološko literaturo, pa tudi njihovo zakonodajo. Tako je slavni zakonik semitskega kralja Hamurabija (ki ga je našel vklesanega l. 1901 Francoz P. Scheil, O. P. v Suzi na dva metra visoki kameniti sohi) deloma povzet iz sumerskih virov. Ta visoko razvita kultura, ki so jo ustvarili Sumerci, kot trdno nasejani poljedelci in ki se je povzpela do velikih monumentalnih stavb, je podala Semitom podlago, da so ustvarili veliko državo, ki je igrala kot asirsko-babilonsko kraljestvo tako mogočno vlogo v celi sprednji Aziji. Semiti so zanesli plodove te kulture

¹ A History of Sumer and Akkad, London 1916.

do obali Egejskega morja. Ponavljal se je tu veliki tema svetovne zgodovine: Nomadski narodi podjarmijo kulturne poljedelce, zagospodarijo nad njimi ter ustvarijo s pomočjo njihove kulture mogočno državo. Ehrlich.

Mednarodni kongres za primerjalno veroslovje. L. 1912 v Lovanju (Belgija) po zastopnikih skoraj vseh redov in kongregacij in velikem številu katoliških učenjakov iz najrazličnejših dežel ustanovljeni in pod pokroviteljstvom Nj. Eminence kardinala nadškofa Mercierja iz Malines stoječi Teden verske etnologije (Semaine d'Ethnologie religieuse), ki je imel pred vojsko dva tečaja v Lovanju, začenja zopet po vojski prekinjeno delovanje in ima letos zasedanje od 6. do 14. septembra 1922 v Tilbourgu (Nizozemsko).

Namen teh tečajev je trojen:

1. Podati uvod v znanstveno-tehnični študij nekrščanskih verstev, torej v študij važnega dela vedno bolj se razvijajočega splošnega primerjalnega veroslovja in njegovih pomožnih ved.

Letošnji tečaj se v splošnem delu peča s temeljnim vprašanjem zgodovine in metodike te vede, z etnologijo, sociologijo, lingvistiko, psihologijo in prehistoriko; v posebnem delu pa razmotriva v 12 predavanjih odličnih strokovnjakov iz vseh dežel, ki so rade volje obljubili svoje sodelovanje, važno vprašanje daritve v verstvu in v 14 enakovrednih predavanjih ravno zdaj najbolj aktualno vprašanje misterij pri starih narodih ter vprašanje sprejemnih obredov in tajnih zvez pri primitivnih narodih.

2. Dati pobude in navodil, da se preiskujejo nekrščanska verstva

pri dotičnih narodih samih in da se obstoječi material znanstveno obdela.

Temu važnemu smotru bo letošnji tečaj posvetil prav posebno pozornost s tem, da bo razdelil posebno nujne in hvaležne naloge bodisi za preiskovanje na licu mesta, bodisi za znanstveno obdelovanje materiala in aktualnih problemov.

3. Dati katoliškim učenjakom, ki se pečajo s temi vprašanji, naravnih sredstev, da navežejo stike in osebno izmenjavajo misli.

Da je to dandanes, ko so bile medsebojne zveze po vojski pretrgane, res potrebno, čutijo vsi in zato bodo to priložnost toliko živahneje pozdravili. Ta letošnji tečaj tako mednarodno katoliškega dela, kakor je »teden verske etnologije« (semaine d'ethnologie religieuse), je važen tudi zato, ker bo prvi veliki mednarodni sestanek katoliških učenjakov po svetovni vojski.

Vsak dan bo pet predavanj, zvečer pa še eno predavanje za širše kroge.

Jugoslovani, ki se tedna udeleže, naj pošiljajo svoje prijave pokrajinskemu tajniku za Jugoslavijo, to je vseučil. prof. dr. Lambertu Ehrlich, Ljubljana, stolno župnišče, ki daje tudi nejasnila glede raznih olajšav, prehrane, prenočišč in potnih listov.

Listnica uredništva. Radi premnogega gradiva je moralo za sedaj več dragocenih že stavljenih prispevkov izostati, med njimi obširni oceni Ušeničnikovega »Uvoda v filozofijo« in Vebrovega »Sistema filozofije«. Gg. sotrudnike prosimo, da nam oprostite. Pride vse sredi oktobra, v 1. zvezku prihodnjega letnika na vrsto.

»Čas« je zamišljen kot dvomesečnik na štirih tiskanih polah. Letnik pričenja z oktoberskim terminom. — Prihodnja številka letnika XVII. izide sredi oktobra 1922.

Odbor »L. D.« je sklenil z ozirom na veliko podražitev vseh stroškov v tiskarni naročnino za prihodnji letnik nekoliko zvišati, in sicer za sedaj tako-le:

Naročnina za letnik XVII. (1922/23) znaša **40 dinarjev**. Ustanovniki (200 K) plačajo dva dinarja manj, namreč **38 dinarjev**. Za dijake je naročnina 25 dinarjev, ako jih je najmanj deset pod skupnim naslovom naročenih. — Naročnina se pošilja naprej bodisi s položnico bodisi s pošno nakaznico na

Upravo »Časa«, Ljubljana, Prodajalna K. T. D. (prej Ničman), Kopitarjeva ulica 2.

Urednik: Dr. Jos. Srebrnič, Ljubljana, Sv. Petra cesta št. 80. List izdaja in zalaga »Leonova družba« v Ljubljani.

Zvezek 5. in 6. (l. XVI.) stane v podrobni razprodaji 20 dinarjev.

Uredništvo je prejelo naslednje knjige:

Inž. M. A. Štebi: Vzgoja in zaščita obrtnega in industrijskega narščaja. Izdalo ministrstvo socialne politike. Natisnila tiskarna M. Hrovatin, Ljubljana. 8°. Str. 63.

Simon Gregorčič. Napisal dr. Dominik Stříbrný. Tiskovna za-druha. Ljubljana 1922. Str. 152.

T h. M a i n a g e, Svjedoci katoličke obnove. Prevedel dr. Fr. Binički. Izdal dr. Stjepan Markulin. Tisak Narodne Prosvete, Zagreb 1922. Str. 151.

Geremia Bonomelli: Sloboda misli. Preveo dr. Vilko Anderlič. Izdao Zbor duhovne mladeži u Đakovu 1922. Str. 31. Cijena 3 dinara.

Umělecký list. Vydává Sdružení výtvarných umělců moravských. Řídí Fr. Hoplíček. Ročník III. Zima. **Slovinské umění.** Olomouc 1922.

MAHNIČEVA USTANOVA,

(Izkaz v dinarjih od 1. febr. do 31. maja 1922.)

Dr. A. Levičnik, Ljubljana, 5; dr. F. Knavs, Groblje, 25; Ign. Leban, Batuje, 50; Ivan Peško, Tuzla, 10; dr. A. Ušeničnik, Ljubljana, 125; M. Stanonik, Raka, 5; A. Cestnik, Celje, 10; Mar. Irlj, Virmaše, 5; Jan. Komljanec, Sv. Križ pri Kost., 7; J. Marčić, Borovnica, 5; dr. Jos. Srebrnič, Ljubljana, 100. — Vsem darovalcem: Bog povrni!

Uprava »L. D.«

Ureditev lista (»Čas« XVI. letnik, zvezek 5. in 6.) je bila zaključena dne 21. junija 1922.

Opomba. Zvezek bi moral biti razposlan že koncem julija. Zakasnitev je nastala radi stavke v tiskarni koncem julija in početkom avgusta.

